

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Tradíció és innováció a 20. századi magyar paraszti
gazdálkodásban**

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák, műhelybeszélgetések

IV.

**TRADÍCIÓ ÉS INNOVÁCIÓ A 20. SZÁZADI MAGYAR PARASZTI
GAZDÁLKODÁSBAN**

Sorozatszerkesztő:

Romsics Ignác

A sorozat eddig megjelent kötetei:

Ballabás Dániel (Szerk.): Trianon 90 év távolából (2011.)

Ballabás Dániel (Szerk.): Országgyűlések – országos gyűlések (2011.)

Ballabás Dániel (Szerk.): Rendszerváltás – történeti távlatból (2012.)

TRADÍCIÓ ÉS INNOVÁCIÓ
A 20. SZÁZADI MAGYAR PARASZTI
GAZDÁLKODÁSBAN

Szerkesztette:

Ballabás Dániel

Líceum Kiadó
Eger, 2012

ISBN 978-963-9894-97-6

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Liceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent: 2012. augusztus Példányszám: 50

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

ELŐSZÓ

PETERCSÁK TIVADAR

Kedves Doktoranduszok, Hallgatók és Kollégák!

Örültem, amikor Romsics Ignác professzor, a Történelemtudományi Doktori Iskola vezetője megkért, hogy szervezzünk egy konferenciát, műhelybeszélgetést a 20. századi parasztságról. Ennek révén ráirányíthatjuk a figyelmet az agrártörténeti kutatásokra, amelyeknek Egerben nagy hagyománya van. Elég, ha – a teljesség igénye nélkül – Nagy József, Für Lajos, Bohony Nándor, Besze Tibor, Kozári József és Nemes Lajos publikációira utalok. Jónak tartom, ha az agrártörténeti kutatások kiegészülnek a néprajzi vizsgálatokkal, amelyre példa a 2010 őszén a tradicionális agrárközösségekről és mezőgazdasági szövetkezetekről rendezett konferenciánk.¹

Csak emlékeztetőül szeretném felidézni, hogy Magyarországon a két világháború között a mezőgazdaság a nemzeti jövedelemből való 40%-os részesedésével még mindig meghatározó nemzetgazdasági ágazat volt. Az összlakosságon belül a mezőgazdasággal foglalkozók aránya 1930-ban 51,8%, 1941-ben pedig 48,7%. 1930-ban az 5-100 kat. hold közötti földet birtokló kis-, közép- és gazdagparasztnak családtagjaikkal az összparasztság 30%-át tették ki, és az 1-5 hold közötti törpebirtokosokkal az agrárnépesség 54%-át alkották.²

A földbirtokos és családi üzemszervezetben tevékenykedő parasztnak gazdálkodását – mint a népi kultúrát általában – egyszerre jellemezte a tradíciókhoz való ragaszkodás, a hagyományok generációról generációra való átadása és a megújulásra való törekvés. A mezőgazdaság gépesítése, a gépekkel együtt megjelenő új munkamódok és munkaszervezeti formák a 20. század közepére már paraszti hagyománnyá váltak. Maguk is alakítottak rajta, a szegényebbek utánosni próbálták a gépgyártókat, és a falusi iparosok hasonló elven működő szervezeteket barkácsoltak. Az új növények, gépek, a piaci igények és a gazdaságossági követelmények a 20. században teljesen átformálták a magyar földművesek szemléletmódját. Ebben az állami akcióknak, kezdeményezéseknek és jogszabályoknak az 1890-es évektől különösen fontos szerepe volt.³

A paraszti eszközkultúrában megnyilvánuló újítások – hatékonyabb kézi eszközök, mechanikus szerkezetek és igazi gépek – az ország egyes vidékein több évtizedes különbséggel jelentek meg és váltak elfogadottá. A régi és új munkael-

¹ *Petercsák Tivadar* 2011.

² *Romsics Ignác* 2010. 161–162., 189., 197.

³ *Paládi-Kovács Attila* 2009. 523–525.

járások egymás mellett élhettek, ami a centrum területeken rövidebb ideig tartott, mint a peremvidékeken.⁴

Konferenciánk időkerete a 20. század, amelynek agrárreform törekvései, a hagyományos gazdálkodást megszüntető nagy gazdasági-társadalmi átalakulás, az erőszakos téeszesítés, a kádári konszolidáció és a rendszerváltozás alapvetően befolyásolta a parasztsaládok termelését, társadalmi kapcsolatrendszerét és életmódját. Előadásaink ennek a folyamatnak egy-egy gazdasági ágazatát, korszakát mutatják be, utalva a paraszti gazdálkodásban jellemző tradíciókra és az új kihívásokra adandó válaszokra.

IRODALOM

Paládi-Kovács Attila

2009 Földművelő gazdálkodás. In: Magyar Néprajz I.2. Táj, nép, történelem (Főszerk.: Paládi-Kovács Attila) 513–525. Budapest

Petercsák Tivadar (Szerk.)

2011 Tradicionális agrárközösségek, mezőgazdasági szövetkezetek a Kárpát-medencében (19–21. század). Tudományos konferencia előadásai. Eger, 2010. október 6–7. Acta Academiae Agriensis Nova Series Tom. XXXVIII. Sectio Historiae. Eger

Romsics Ignác

2010 Magyarország története a XX. században. Budapest

Szilágyi Miklós

2000 Hagomány és újítás a népi gazdálkodásban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX. 461–480. Miskolc

⁴ Vö: Szilágyi Miklós 2000. 461–480.

20. SZÁZADI VÁLTOZÁSOK A PARASZTI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉGEKBEN

PETERCSÁK TIVADAR

Előzmények

A mindennapi munkavégzésnek és a gazdálkodás megszervezésének természetes kerete a parasztszalád volt a magyar falvakban. A termelőmunka azonban nem lehetett másoktól független, rendszeresen együtt kellett működnie a faluközösség tagjaival. A jobbágyparaszti életforma legfontosabb feltétele a mezőgazdálkodásra alkalmas földterület önálló használata, de mind a feudalizmusban, mind a polgári korszak idején Európa-szerte, így Magyarországon is jellemző a kiegészítő tartozékok (pl. az erdők és legelők) többé-kevésbé elkülönített kezelése. Ezekkel – a falusi gazdaságokhoz különböző mértékben hozzátartozó – haszonvételekkel kapcsolatban nem az egyes családoknak, hanem a faluközösségnek, majd a jobbágyfelszabadítás után megalakuló gazdasági közösségeknek, tulajdonosi társulásoknak – összefoglalóan *közbirtokosságoknak* – volt elismert rendelkezési joga.¹

A paraszti közbirtokosságok tipikus formái az erdő- és legelőközösségek, amelyek előzményét a középkorig visszanyúló földközösségekben kereshetjük. A *földközösség* a feudális társadalom vérségi vagy területi alapon létrejövő földbirtoklási és földhasznosítási szervezete, ahol a termelő egyén csak a közösség tagjaként kerülhet kapcsolatba a földdel. A nemzeti földközösség alapja a vérségi kötelék, de ezek a közösségek a 16. századra felbomlottak. A falusi földközösségek a 11. század végétől az állandó megtelepedés következtében területi alapon szerveződtek. A közösség tagjai szabad foglalás vagy a földek időnkénti újraosztása révén birtokolhatták a faluközösség földjét. Általában a szántóföldeket és a réteket osztották újra, s ezt a sorshúzás módjáról *fűvönosztásnak* vagy *nyilas osztásnak* nevezték. A legelőt, erdőt és a halászó vizeket a falu közössége osztatlanul közösen használta. A földközösségnek nemcsak a falu jobbágjai, hanem a földesurak is tagjai lehettek, és ilyen esetekben a község az urak számára is földet osztott, de a falusiakétől nagyobb arányban.² Az elkülönült formában nehezen művelhető erdők és legelők használata rendkívül jelentős volt a közösség tagjai számára. A szántók műveléséhez szükséges állatok főként az osztatlan

¹ Szilágyi Miklós 2000. 558.

² Tagányi Károly 1950., Bán Péter 1980. I. 254–256., Kristó Gyula 1984. 1043–1044.

legelőkön nevelkedtek, az erdő pedig a megtelepedéshez, a lakóház építéséhez, a szerszámok készítéséhez és a fűtéshez szolgáltatott alapanyagot, de a gyűjtögetés és vadfogás révén ez biztosított táplálékot az embereknek, itt makkoltatták a sertéseket, szükség esetén lombtakarmányt is nyújtott az állatoknak. Az osztatlan közföldek használatát az udvar és a telekbirtok elválaszthatatlan részének tekintették. A jogosultságot eredetileg a háztartások szerint egyenlően számították, s az osztatlan földek felett örökletes birtoka senkinek nem lehetett. A jogokat a kihajtható állatok ráeső részében és az évenként kivágható fák mennyiségében határozták meg. A közösségi használat általában eszmei részeket tartalmazott, és a közösségi viszonyok fennmaradásában a legnagyobb állandóságot a használati jogok mutatták. A földközösség késő középkori maradványait évszázadokra meghosszabbították azok az önálló közösségek, amelyek az erdő és legelő használatát szabályozták.³

A török-kori pusztulás után, a 18. század első felében Magyarország középső és déli vidékein a földbőség következtében újraéledt a szabad foglалás és az újraosztásos földközösség, Erdély pedig – Tagányi Károly szerint – a „*földközösség klasszikus földje*” volt.⁴ Ezért találhatók nagy számban adatok a 16–18. századi székely falutörvényekben a földközösségi használatra vonatkozóan. A magántulajdonban lévő szántók mellett gyakran említik a falu közös tulajdonát, a családi használatra kiosztott *nyílföldeket*. A közjavakban való részesedés alapja a székelyeknél az *antiqua sessio*, a *belsőség*, a *belső régi telek*, az *ősi házhely*, a *nyilas házhely*.⁵ A parcellák szétosztása sorsolással, nyílvonással történt, ami eredetileg tulajdonjeggyel ellátott nyílvesszőket jelentett, később a tulajdonjegy fapálcikákra, falapokra, papírszeletekre tevődött át. A székelyeknél legtovább az erdőkben maradt meg a hagyományos osztásmód, a *nyíllazás* vagy *cinkus húzás*. A zalániak 1785-ben a levágott erdő fáját 58 rakásba hordták össze, s ezeket *cinkus*-nak nevezve megszámozták és húztak hozzá egy-egy *füst-számot*, ház-számot. A sors szerint jussolt fát mindenkinek idejében haza kellett hordani. Étfalván a 18. század végén és a 19. század elején *cinkusnak* azt a fából vagy papírosból készült osztójelet nevezték, amellyel sorsot húztak.⁶

A Székelyföldön a 19. század elejéig jellemzők a falvaktól nagyobb, több községet magába foglaló közhavasok. Legnevezetesebb Aranyosszék hatalmas *székely erdője*, amelyet már 1538-ban említettek. Több falu erdőközössége volt a csíki *hét község havasa*, a háromszéki *kilenc falu erdeje* és az udvarhelyszéki *tizenhét falu havasa*. Az erdő piaci értékének megnövekedése miatt a 18. századtól a székelyföldi települések a közhavasok felosztására törekedtek. A székelyföldi közbirtokosságok a 16-19. században a Keleti-Kárpátok lakóinak sajátos önkormányzati szervezetei voltak, amelyek keretében a közösségek megszervez-

³ Horváth Pál 1960. 251–256.

⁴ Tagányi Károly 1950. 37.

⁵ Imreh István 1999. 213–214.

⁶ Imreh István 1983. 250., 523.

ték az erdő- és legelőterületek ésszerű használatát. Erdélyben az arányosításról és a tagosításról szóló 1871. évi 51. tc. szüntette meg a közösségeknek azt a hagyományos rendszerét, amelyben a település minden lakóját egyenlő rész illette meg a közföldekből.⁷

A közös tulajdon és haszonvétel sajátos formája, szervezeti kerete a feudalizmus korában a *nemesi közbirtokosság*, amely magában foglalta mindazokat a javakat, amelyeket nem volt értelme felosztani, mert gazdaságtalan egységek jöttek volna létre. Kezdetlegesebb formái a 17. században önszerveződéssel alakultak ki, és a 18. században váltak általánossá. Létük az egyre inkább aprózódó nemesi örökségek miatt vált szükségessé. A több nemes tulajdonában lévő településeken a *compossessoratus* közös tulajdonlást és haszonvételt szolgáló gazdasági szervezet volt. Hagyományosan közösen használták az erdőket, legelőket, halászó vizeket és a vadászati jogot, továbbá a regálékat (kocsmáltatás, mészárszék, vásártartási jog). A 18. század elején még a szántóföldek közös használata is előfordult, de sajátos módon a nemesi udvarhely, kúria és tartozékai sohasem váltak a közbirtokosság részévé. A *compossessoratus* főként a birtokos nemesiség szervezete, de tagjai lehettek a jobbágysággal nem rendelkező, egy teleknyi földdel bíró un. kuriális nemesek vagy az armalisták. A közbirtokosságok többsége egy településen belül működött, de több falura kiterjedő nemesi közbirtokosságok is voltak.⁸

A nemesi közbirtokosságok működését nem szabályozták országos érvényű törvények, szervezeti formájukra, vagyonkezelésükre, képviselőikre a szokásjogilag befolyásolt megállapodások voltak az irányadóak. Az érdekeltek időről-időre meghatároztak bizonyos szabályokat, amelyeket önkéntesen kötelezően megtartottak. Hevesen 1739-ben, Besenyőtelken 1730-ban és 1769-ben kötöttek *transactiot*, egyezséget a közösben lévő területek használatáról.⁹ Az 1836. évi 12. tc. lehetővé tette a közös haszonvételek birtokarányos felosztását. Elsősorban az elszegényedés miatt egyre többen éltek ezzel és eladván részüket, majd a regálék maradványainak az eltűnésével a 19. század végére a nemesi közbirtokosságok jórészt felszámolódtak. Az erdő és legelő azonban a legtöbb helyen továbbra is közös maradt, és a polgári korszakban hozott törvények nyomán megalakult vagyonszövetségek keretei között működtek akár a 20. század közepéig.¹⁰

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy a falvak erdő- és legelőhasználatának szabályozására milyen gazdasági közösségek alakultak és működtek a 19. század végétől a 21. század elejéig!

⁷ Tagányi Károly 1950. 1896–1908. I. V., Garda Dezső 2002. I. 54–66., Kádár Zsombor 1993. 48–54.

⁸ Paládi-Kovács Attila 2000. 139., Kósa László 2001. 18., 150., Petercsák Tivadar 2008. 19–20.

⁹ Tárkány Szücs Ernő 1981. 516., Petercsák Tivadar 2008. 57., 60.

¹⁰ Kósa László 2001. 151–152., Petercsák Tivadar 2008. 21–22.

Paraszti erdő- és legelőközösségek, a volt úrbéreskek közbirtokosságai

A volt úrbéreskek közbirtokossága a földesúr és a jobbágyok, valamint a zsellérek közötti jogviszony (úrbériség) megszűnése után létrejött birtokközösségi forma. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás véget vetett az úrbériségnek, és a jobbágy szabad tulajdonosa lett az általa művelt földnek, ugyanakkor rendezetlenül maradt az erdő és a legelő ügye. Az 1853-as úrbéri pátenstette kötelezővé az erdő és a legelő elkülönítését a volt földesúr és az úrbéreskek között. Az egy jobbágytelekre eső erdő és legelő mennyiségét a megyénként felállított úrbéri bíróságok a jobbágyi szolgáltatások és haszonvételek alapján állapították meg úgy, hogy nyolc zsellér számára egy egész telek utáni legelőt és erdőt számítottak.¹¹

A tagosítási és elkülönítési perek után a volt úrbéreskek számára külön kimérték az erdőket és legelőket, amelyek osztatlan közös tulajdonukban és használatukba kerültek. A középkori földközösségek, a székely faluközösségek és közhavasok, valamint a nemesi közbirtokosságok gyakorlatával szemben, ahol a helyi szokásjog határozta meg a közös erdő- és legelőhasználat részleteit, a 19. század végén megalakuló paraszti gazdasági közösségek számára az országos törvények biztosítottak egységes szervezeti keretet. A mindenkorai államhatalom e törvények révén igyekezett folyamatosan modernizálni, a szakszerű erdő- és legelőgazdálkodás, a természetvédelem céljait, valamint az erdő- és legelőtulajdonosok egyéni érdekeit a közösségi szervezet keretei között biztosítani.¹²

Az 1871. évi 53. tc. szerint a volt úrbéreskeknek kihasított erdőket mint közösségi erdőket kell kezelni, és gazdálkodásuk felett elrendelte a hatósági ellenőrzést. Az 1879. évi 31. tc., az erdőtörvény mind a nemesi közbirtokosságoknál, mind a volt úrbéreskek erdőterületein az üzemterv szerinti közös gazdálkodást írta elő. Az 1898. évi 19. tc. rendelkezett a közös erdők szabályszerű gazdálkodásáról, az osztatlan tulajdonban lévő, közösen használt erdők ügyeit a közös birtokosok gyűlése intézi. Ez még nem változtatta át jogi testületté az erdőtulajdonosok közösségét. A legelőket sokfelé szántóföldnek törték fel, és ez a 19. század végére katasztrofális hatással volt az állattenyésztésre. Ezért az 1894. évi 12. tc. korlátozta a közös legelők felosztását, és rendelkezett a legeltető közösségek szervezéséről. Az 1913. évi 10. tc. mondta ki, hogy a közbirtokosságok legeltetésben érdekelt tagjaiból legeltetési társulatokat kell szervezni. A közös legelő tulajdonosa a társulat volt, ahol az egyes tagok illetőséggel rendelkeztek. A közös erdők esetén az 1935. évi 4. tc. rendelte az erdőbirtokossági társulatok megalakítását, ahol az erdő tulajdonosa a társulat, a tagok itt is használati illetőséggel rendelkeznek.¹³

¹¹ Für Lajos 1965. 108–139., *Petercsák Tivadar* 2009. 110.

¹² *Petercsák Tivadar* 2000. 623.

¹³ Összefoglalóan l: *Petercsák Tivadar* 2009. 111–112.

A felsorolt törvények nyomán ugyan országosan egységes szervezeti rend szerint jöttek létre a volt úrbéresek gazdasági közösségei, de a mindennapi gyakorlatot a helyi természeti-gazdasági-társadalmi sajátosságok, a korábbi földközösségi hagyományok, így a nemesi közbirtokosságok példái tették változatossá és egyedivé. Az egy-egy településen autonóm gazdasági testületként létező közbirtokosságok erdő- és legelőkezelési gyakorlatát, a faosztás módját, a legeltetés helyi rendjét, a pásztorok alkalmazását és juttatásait nagyban befolyásolták a lokális tradíciók. A paraszti erdő- és legelőközösségek mindennapi gyakorlatában a sokszor több évszázados hagyományok a 20. század végén is megfigyelhetők, ugyanakkor a változásokhoz és lehetőségekhez igazodó folyamatos megújulás, modernizáció is jellemző e szervezetekben.

Észak-magyarországi kutatásaim alapján megállapítható, hogy a régióban a 19-20. század fordulóján már minden faluban működött a közös erdő- és legelőhasználatot szabályozó szervezet, helyi elnevezésekkel *birtokosság*, *úrbéres birtokosság*, *volt úrbéres birtokosság*, *közbirtokosság*. Az első világháború miatt csak az 1920-as évektől alakultak át ezek a szervezetek – az 1913. évi 10. tc. alapján – *legeltetési társulatokká*, majd az 1935. évi 4. tc. szerint *erdőbirtokosságok*, *erdőbirtokossági társulatok* is létrejöttek.¹⁴ A volt úrbéresek közbirtokosságai a helyi adottságok alapján vagy együttesen szabályozták a közös erdő és legelő használatát vagy csak a legeltetést koordinálták. A kis határu falvakban általában egy szervezet működött, amit a falu népe *közbirtokosságnak* hívott, de hivatalosan erdőügyekben *erdőbirtokosságnak*, legelőügyekben *legelőtársulatlak* neveztek. A nagyobb településeken a korábbi rendi választóvonalak mentén külön szervezetet alakítottak az egykori jobbágyok (*telkes gazdák*, *tehenes gazdák*, *volt úrbéres gazdák birtokossága*), a zsellérek (*zsellér közbirtokosság*, *nincstelenek legelőtársulata*, *gyalogtársaság*). Érdekes momentum, hogy a Zempléni-hegységben lévő *újhutai volt zsellérek közös erdeje közbirtokosság* – amely még az 1970-es években is működött – tagjai 1978-ban már szégyellték és megalázásnak tartották a *zsellér* jelzőt, ezért írásban kérték a Járási Földhivaltól, hogy szervezetüket ezután *újhutai közbirtokossággként* tartsák nyilván. Ezzel ellentétes volt a hozzáállás a polgári törvények alapján még a 20. század közepén is létezett nemesi közbirtokosságok esetén. Büszkén őrizték a valamikori jogállásra utaló jelzőt (*Ivádi Nemesi Közbirtokosság Legeltetési Társulata*, *Vörösberényi Nemesi Erdőbirtokossági Társulat*).¹⁵

¹⁴ L: Petercsák Tivadar 2008. 122–123.

¹⁵ Petercsák Tivadar 2008. 123–128.

Paraszti társaságok, társgazdaságok, birtokosságok, közösen vásárolt erdők

Már a 19. század végétől, de zömmel a 20. század első felében országszerte előfordultak a közös szántóföld-, erő- és legelővásárlások nyomán létrejött gazdasági közösségek. Ezek különösen nagy számban jellemzőek Észak-Magyarországon. A 20. század elejétől az Északi-középhegység több falujában megfigyelhető, hogy a lakosok összefogva közösen vásároltak erdőt, legelőt és szántóföldet a település határában birtokos uradalmaktól. A hegyvidék lakói az erdővásárlás révén akartak a faeladásból jövedelemhez jutni, s ezért többen Amerikába kivándorolva keresték meg a vásárláshoz szükséges pénzt. Nógrád megyében a 19. századvégi legelőfeltörések miatt megcsappant legelők pótlása motiválta az állatok számára nélkülözhetetlen legelők vásárlását. A közös vásárlások eredményeként szerzett szántóföldeket családonként különmérték, de az erdőket és legelőket osztatlanul, közösen használták.¹⁶ Ennek a közösségi használatnak nem ismertek törvényi előírásai, valószínűbb, hogy a volt úrbéresek már helyben működő közbirtokosságait vették alapul, helyi jogszokásként integrálták az állami szabályokat.¹⁷ A Zempléni hegység belső falvaiban szinte mindenütt létesült a közös erdő kezelésére egy-egy *birtokosság*, *birtok*, *erdőbirtok*, amelyet a vásárlási szerződésben első helyen szereplő gazdáról neveztek el (pl. *F. Szűcs és társai birtokosság*, Mogyoróska). Máshol az megvett erdő eredeti tulajdonosának a neve szállt az új birtokosságra (*Rácz-féle birtok*, Egerbocs; *grófbirtokosság*, Szentbékakála). Elnevezhették a vásárolt erdőterületről is (*Károlyvári erdőbirtokosság*, Gyöngyösoroszi). Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a két világháború között 44 közös vásárlás révén alakult birtokosság működött.¹⁸ Nógrád megyében 1957-ben 116 társulatot tartottak nyilván, amelyek a 20. század első felében történt közös vásárlások eredményeként jöttek létre. Karancskesziben hét nagyobb vásárlás volt, melyek után legeltetési vagy erdőbirtokossági társulatokat szerveztek (pl. a *poklyosi legeltetési társulatot* az Alvéken lakó 30–35 ember alapította a Poklyos dűlőben vett 200–250 holdas erdei legelőn).¹⁹

Poroszlón a 19. század végétől az 1940-es évekig történt föld- és legelővásárlások nyomán alakult pl. a *Károlyi*, *Hordódi*, *Csapói társaság*. Hevesen nem voltak a törvény szerint megszervezett legelőtársulatok, hanem a különböző határrészekén birtokos gazdák a szántóföldjeik közötti laposabb gyepeket meghagyták közös legelőnek, s azok használatára *legelő társaságot*, *társgazdaságot* alakítottak (pl. *Verczei legelőtársaság*).²⁰

¹⁶ *Petercsák Tivadar* 2010. 133.

¹⁷ *Szilágyi Miklós* 2011. 13.

¹⁸ *Petercsák Tivadar* 1987. 131–134., *Gelencsér József* 1982. 305.

¹⁹ *Petercsák Tivadar* 2008. 149–150.

²⁰ *Kovács Károly* 1994. 145–158., *Petercsák Tivadar* 2001. 381–382.

OFB társaságok, társulatok

Ezek a szervezetek a Nagyatádi-féle földreform során juttatott területek közös működtetésére jöttek létre. Az 1920. évi 36. tc. alapján az Országos Földrendező Bizottságok (OFB) kedvező hitellel juttattak szántóföldet, erdőt és legelőt a rászorulóknak. A szántókat családonként birtokolták, a legelőket és erdőket viszont osztatlanul közösen használták. Poroszlón hadirokkantak, hadiözvegyek, földnélküliek jutottak 800 kat. holdnyi területhez, és a már működő paraszti társaságok mintájára megalakították a *jogosult társaságot*, amit *OFB társaságnak*, illetve *nagy jogosult társaságnak* is neveztek, megkülönböztetve az 1922-ben alakult *kis jogosult társaságtól*. Nógrád megyében Hollókőn, Dorogházán, Nógrádsípeken, Nógrádkövesden, Nógrádmárcalin alakult *OFB erdőbirtokossági társulat*, Abaúj-Torna megyében pedig az 1930-as években nyolc OFB legelő használatára alakult *újbirtokosság* működött.²¹

Új birtokosság, új közbirtokosság

A hegyvidéki falvakban az 1945-ös földosztáskor az uradalmi birtokokból nem tudtak elegendő szántót biztosítani a szegényeknek, nagycsaládosoknak, ezért erdőt, legelőerdőt juttattak a jogosultaknak. Az erdők a 111 237/1946. FM rendelet alapján azonban csak osztatlanul, egyben voltak kiadhatók, és a jogosultak kötelesek voltak erdőbirtokossági társulatot alakítani. Baranya megyében 38 ilyen társulat alakult 2426 kat. hold területen.²² Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Füzér 580 kat. hold, Kishuta 395 kat. hold, Háromhuta és Komlóska 390-390 kat. hold, Varbóc 17 kat. hold erdőhöz jutott.²³ A közös erdők kezelésére alakult szervezeteket hivatalosan *új erdőbirtokossági társulatnak*, *újonnan földhözjutottak (UFOT, UFET) társulatnak* nevezték. A falvakban *új erdőbirtokosság*, *újerdő közbirtokosság*, *új birtokosság* vagy egyszerűen *juttatott erdő*, *újerdő*, de pl. Felsőtárkányban *poletár erdő* a nevük.²⁴

A 20. század első felében az egykori úrbéresek közbirtokosságai mellett egy-egy faluban egymás mellett több erdő- és legelőközösség is működhetett, és egy-egy gazda egyszerre akár mindegyiknek a tagja lehetett a valamikori úrbéres viszony alapján, erdő- és legelőjog öröklése és területek közös vásárlása révén. A szervezeti elkülönülés mellett a településen belüli alkalmi vagy rendszeres együttműködés is előfordult: pl. közösen fogadtak pásztort állataik mellé.²⁵

²¹ Kovács Károly 1994. 154–155., NML. XXVII-51., BL M. IV.B–409.

²² Kollwentz Ödön 1978. 13.

²³ Járasi Lőrinc 1997. 233.

²⁴ Petercsák Tivadar 2008. 151–152.

²⁵ Petercsák Tivadar 2007. 346.

A közbirtokosságok megszűnése és átalakulása a 20. század második felében

A második világháború után megjelenő törvények hatására először a polgári korszakban létrejött legeltetési társulatok veszítették el létjogosultságukat. Az 1946. évi 9. tc. és a 146 800/1948-as, valamint a 147 000/1948. sz. FM rendeletek szerint a legeltetési társulatok legelőit a földműves-szövetkezetek, illetve a községek tulajdonába kell adni.²⁶ Heves megyében 26 földműves-szövetkezet alkotta meg 1948. július 3. és 1949. június 14. között a rendelet alapján kötelező legelőrendtartását. A földműves-szövetkezetekhez és a községekhez került a legeltetési társulatok minden vagyona (istállók, apaállatok).²⁷ A legeltetési társulatok funkcióját 1950-től a községi tanácsok mellett megalakult legeltetési bizottságok vették át, a termelőszövetkezetek létrejöttével pedig ezek is szükségtelessé váltak.

A politikai változások az erdőbirtokossági társulatok életére is kihatottak a második világháború után. 1945-ben a 10 kat. holdnál nagyobb használati illetőségek 10 holdon felüli része a magyar állam tulajdonába került. 1952-ben az erdőbirtokossági társulati erdőket a hozzájuk legközelebb eső állami erdőtesthez csatolták és velük együtt üzemtervezték. Ezzel az erdőbirtokossági társulatok nem oszlottak fel, de elvesztették önállóságukat. Az 1956-os forradalom csak néhány évre biztosíthatta az erdőbirtokosságok újbóli önállóságát. 1960-ban befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, ami a legeltetési társulatok után az erdőbirtokossági társulatok felszámolásával is járt. Az 1961. évi 7. törvénnyel a társulati erdők legnagyobb része a termelőszövetkezetek használatába került. Ekkor az ország teljes erdővagyona 2 318 500 kat. hold volt, amiből az erdőközösségek 320 000 kat. hold erdővel rendelkeztek, ami az ország teljes erdőállományának 14%-át alkotta.²⁸ A fenti törvény értelmében a termelőszövetkezeti községekben és városokban 1962. július 1-vel megszűntek az erdőbirtokossági társulatok. A volt társulati tagok tulajdonjoga megmaradt, de arányrészüket termelőszövetkezeti használatba kellett adni.²⁹ Országosan 1963–1964-ben került sor az erdőbirtokossági társulatok felszámolására: Baranya megyében 344, Heves megye pétérvásárai járásában 28 társulat szűnt meg.³⁰ Az 1961. évi erdőtörvény szerint a volt erdőbirtokossági tagok tulajdonjoga megmaradt az erdőhöz, a termelőszövetkezeteknek csak a használatába került. Az eredeti tulajdonviszonyok azonban az évek múltával elmosódtak, formálissá váltak, mert a termelőszövetkezetek az erdőgazdálkodás eredményét nem osztották fel a tulajdonosok között.

²⁶ Az 1946. évi Országos Törvénytár, Magyar Közlöny 1948. II. 97–98., 937–943.

²⁷ HML. IV-414/17., HML. V-206/11. 193–194.

²⁸ Kollwentz Ödön 1986. 361.

²⁹ Kollwentz Ödön 1978. 16.

³⁰ Kollwentz Ödön 1978. 22., HML. IV-414/17.

A fenti országos törvények alapján néhány észak-magyarországi – nem termelőszövetkezeti községben és városban – tovább működött az erdőbirtokosság az állami erdőkezelés keretében. Ilyen volt pl. az ózdi *Sajóvárkonyi Új Erdőbirtokosság*.

Az 1980–90-es évek fordulóján lezajlott társadalmi-gazdasági átalakulás a mezőgazdasági – s azon belül az erdővel kapcsolatos – tulajdonviszonyokat sem hagyta érintetlenül. A mintegy 700 000 hektár magántulajdonban lévő erdő és akár félmilliónyi erdőtulajdonos számára, valamint az erdők szakszerű fenntartásához és üzemeléséhez új szervezeti kereteket kellett biztosítani. Az 1994. évi 43. törvény az újonnan alakuló *erdőbirtokossági társulatokat* az erdőtulajdonosok önkéntesen választott szervezeteként fogalmazza meg. Az új szervezet meg egyezik a régivel abban, hogy jogi személy, választott önkormányzat vezeti, a tagokat tulajdonhányaduk arányában illetik a javak szedése és a terhek viselése, valamint üzemterv szerinti erdőgazdálkodási kötelezettség áll fenn. Lényeges különbség, hogy az új törvény szerint az erdő tulajdonosai a társulati tagok, a társulatnak használati joga van (de a társulatnak saját erdőtulajdona is lehet). A társulat erdőgazdálkodásra kötelezett tulajdonosainak erdőgazdálkodó szervezetet kell alapítaniuk.³¹ Ózdon 1995. február 20-án fogadták el a *Sajóvárkonyi Új Erdőbirtokossági Társulat* alapszabályát, Kiskunmágyar szintén 1995-ben alakult meg a *Mátra-Csurgói Erdőbirtokossági Társulat*.³² Heves megyében 2000 végén már 59 erdőbirtokossági társulat működött 11 075,3 hektár területen.³³

Hagyományos elemek és változások a 20. századi közbirtokosságok működésében

Az előzőekben nyomon követhettük a különböző típusú közbirtokosságok megalakulását, a törvények szerinti átalakulását és a rendszerváltozások nyomán bekövetkezett megszűnésüket, illetve az erdőbirtokosságok újraszerveződését. A továbbiakban nézzük meg a különböző típusú gazdasági közösségek szervezeti kereteiben, napi működésében, valamint a közösségi erdő- és legelőhasználatban meglévő – sokszor évszázados hagyományokat továbbvivő – elemeket és a modernizációs törekvéseket!

Szervezeti keretek

A paraszti közbirtokosságok, az erdő- és legelőtársulatok létét jogi szabályozás legitimálta. Országosan egységes mintaszabályzatukat az 1894. évi 12. tc. határozta meg, s ez alapján voltak kötelesek szervezési szabályzatot, legelő- és

³¹ Az erdőbirtokossági...1994. 7.

³² Énekes László (1922) közlése, Ózd-Sajóvárkony és a társulat alapszabálya; Koncsos Sándor elnök-polgármester közlése, Kiskunmágyar.

³³ Kondor István, az Állami Erdészeti Szolgálat Egri Igazgatósága vezetőjének adatai, 2001.

erdőrendtartást alkotni, üléseikről jegyzőkönyvet vezetni, pénztárnaplót alkalmazni. Kezdetben kézzel írták a szabályzatokat, rendtartásokat, de az 1920-as évektől előrenyomtatott füzeteket adtak ki a legeltetési és erdőbirtokossági társulatok részére, amelyeket a helyi viszonyoknak megfelelően töltöttek ki.³⁴ A 19. század végén megalakult gazdaközösségek vezetője még a községi bíró volt, majd a jogképes szervezetek a község politikai vezetésétől elkülönülten, autonóm gazdasági közösségként 1949-ig a birtokos parasztság érdekvédő testületei is voltak. Belső szabályaik alapján ezek a paraszti közösségek a tradicionális önkormányzatok sajátos típusai, amelyekben a jog normatív és egységesítő törekvései mellett – és sokszor ellenére – a helyi szokások és szokásjogi szabályok színezték, differenciálták a működésüket.

A paraszti erdő- és legelőközösségek napi gyakorlatában, szervezeti felépítésében sok hasonlóságot mutatnak az évszázadokkal korábbi nemesi közbirtokosságokkal. Mindkét esetben a gazdaságosság és a praktikus szempontok alapján osztatlanul közös tulajdonban és használatban voltak a széttagolva nehezen kezelhető javak, az erdők és a legelők. Ezek hasznából mind a nemesek, mind a polgári korszak parasztjai birtokuk arányában részesedtek, és ennek megfelelően járultak hozzá a közös vagyon működtetéséből adódó költségekhez. Mind a nemesi, mind a paraszti közbirtokosságokban a tagokat reprezentáló közgyűlés a legmagasabb szintű fórum, ez hozta a legfontosabb döntéseket. A napi ügyeket szervező és bonyolító választott tisztségviselők változó elnevezésekkel, de hasonló feladatkörrel a nemesi közbirtokosságoktól kezdve a 20. század közepéig meglévő különböző típusú erdő- és legelőközösségekben, illetve az ezredfordulón alakult új erdőbirtokossági társulatokban napjainkig léteznek. A 20. században már polgári törvények alapján működő volt nemesi közbirtokosságok is *elnököt, pénztárost és jegyzőt* választanak a korábbi *direktor, kormányzó, perceptor* vagy *számtartó* és *nótárius* helyett. A második világháború után alakult új közbirtokosságokban a közösségi adminisztrációt sok esetben már *titkár* végezte, a közelmúlt erdőbirtokossági társulatainál pedig *gazdaságvezető* intézi a pénzügyeket.³⁵ A 20. század során több közbirtokosság alkalmazott a helyi közigazgatásban dolgozó segédjegyzőt vagy a tanítót jegyzői feladatok ellátására, ahol a jogi ismereteknek és a jó fogalmazási készségnek fontos szerepe volt. Ez még az 1990-es években működő szarvaskői és sajóvárkonyi közbirtokosságnál is jellemző. A volt úrbéreses közbirtokosságainak szervezeti felépítése a közös vásárlások és földjuttatások révén alakult gazdasági közösségek számára is mintát jelentett, hiszen a tisztségviselők megnevezése hasonló.

A középkorig visszanyúló hagyománya van az erdő- és legelőhasználathoz kapcsolódó *bíró* tisztségnek. A nemesi közbirtokosságokban az erdő felügyeletére és a fakivágási engedélyek kiadására a közbirtokosok maguk közül *erdőbírót*

³⁴ HML.V-270/9. 1.

³⁵ *Petercsák Tivadar* 2007. 350., 2008. 243–244.

választottak. Mind a nemesek, mind az úrbéresek csak az erdőbíró *hírével* (engedélyével) mehettek az erdőre fáért. Az Ung megyei Csicseri atyafiság Csicserben három, Vajánban két erdőbíróvá választott.³⁶ A 18. századi székely falutörvények is említik az *erdőbíró* tisztséget, aki az erdőpásztorokat és erdő-óvókat felügyelte.³⁷ Erdőbíró Gyöngyösön is volt a 19. század közepén.³⁸ A 20. századi közbirtokosságokban általában az *erdőgazda* feladata volt a közös erdő felügyelete, a fakitermelés és faosztás, de az állattartáshoz kapcsolódó teendőket intéző *kondásbíró*, a legelőket, réteket felügyelő *pusztabíró*, *mezőbíró* megnevezése évszázados hagyományokat őriz.³⁹

A közbirtokossági gyűlések összehívása dobszóval történt, amiért a falusi kisbíró külön díjazásban részesült. Az 1930-as években már többfelé írásos meghívóval hívták össze a közgyűlést. Mezőtárkányban évente 5 pengőt fizettek a pásztoroknak, akik a meghívót széthordták a tagoknak. Az 1940-es években Bogácson a meghívót a községháza hirdetőtábláján is kifüggesztették, de ezzel együtt a hagyományos módon háromszor ki is doboltatták.⁴⁰ A közgyűléseken a tagok használati illetőségük arányában szavaztak, de ezt a gyakorlatot a második világháború után az 1130/1949. sz. kormányrendelet megszüntette, s ezután már minden közbirtokossági tag egyetlen szavazattal rendelkezett.⁴¹

Erdő- és legelőhasználat

A volt úrbéres közbirtokosságok tagjai az osztatlan közös erdőből és legelőből a birtokuk arányában járó *illetőség*, *erdő- és legelőjog* arányában részesedtek. Az Alföldön legelőjog értelemben használták még a *járás*, *legelőjárás* vagy *tehénjárás* kifejezéseket is. A jogok eredetileg a szántóföldhöz, a telki állományhoz kapcsolódtak, vagyis a jobbágyfelszabadítást követő erdő- és legelő-elkülönítéskor egy-egy gazdának a birtoka nagysága után az osztatlan közös területből ráeső eszmei értéket jelentett. Az Északi-középhegység falvaiban általában egynyolcad telek, *fél kvárta*, illetve *fél fertál* után járt egy illetőség.⁴² Ugyanennyi volt az erdőjog alapja a Zala megyei Szilvágyon, de Veszprém megyében egy *fertály* (1/4 telek) után kaptak egy erdőjogot.⁴³ Könnyebb volt az erdő- és legelőhasználatot, a faosztást megszervezni, ha a helyi birtokviszonyokat, a sok résztelket és a nagyszámú zsellért figyelembe véve minél kisebb esz-

³⁶ Tagányi Károly 1896. I. 174–175., 479.

³⁷ Imreh István 1983. 265.

³⁸ HML. Gyvl. LI/50.

³⁹ Petercsák Tivadar 2008. 137.

⁴⁰ Petercsák Tivadar 2008. 140.

⁴¹ Kollwentz Ödön 1986. 361.

⁴² Petercsák Tivadar 1992. 60–62., 2003. 140., *Fél Edit* – Hofer Tamás 1997. 34., Szabó István 1979–80. 211.

⁴³ Hegyi Imre 1975. 499.

mei egységeket állapítottak meg. Ugyanakkor több faluban a zsellérek házanként kaptak egy *zsellérjogot*.

A gyermekek az erdő- és legelőjogot a szántófölddel együtt örökölték, de sokfelé megfigyelhető, hogy a jog különválva szabadon adható és vehető is. A 20. század első felében Borsodnádason 10 mázsa búzáért, Felsőtárkányban 120 pengőért, Baskón pedig egy tehén áráért adták el az erdőjogot. Átányban az 1930-as évek végén 300 pengőért kelt el egy tehénjárás, amikor egy kis hold szántóért 600 pengőt adtak.⁴⁴ Örökléskor a gyerekek egyformán részesedtek a jogból, ezért idővel nagyon sok töredékjog keletkezett. Emiatt a Dunántúl közép-ső vidékén és a Duna-Tisza közén a holdjogokban való számolás váltotta fel a telekjogot. Ennél minden hold szántóföldhöz tartozott egy eszmei erdőjogrész.⁴⁵ Ezt az elvet követték a közösen vásárolt erdők és legelők, valamint a földosztáskor kapott erdők használatakor, hiszen a vásárolt vagy kapott terület-rész megállapított holdegysége (1-5-10) alapján kaptak egy *részt, részarányt, részvényt*. Az 1994 után megalakult új erdőbirtokossági társulatoknál az erdő tulajdonrészeket *aranykorona* érték szerint tartják nyilván (1 aranykorona : 0,45 hektár).⁴⁶

A különböző típusú erdő-közbirtokosságok szinte napjainkig élő hagyományos eleme az erdő fájának nyilas osztása, vagyis a sorsolással történő faosztás. Az előzményeknél már utaltunk ennek középkori gyökereire. Az osztás műveletére mondták, hogy *megnomerázták, kinomerázták, nyilasták* vagy *kinyilasták* a fákat. Ezek a kifejezések azt jelzik, hogy a tagok között számozott vagy megjelölt területet, illetve fát osztottak szét. Észak-Magyarországon a 19. század végétől az 1970-es évekig a faosztás különböző formában történt. Tarvágáskor a közbirtokosság tagjai joguk arányában egy-egy erdőrészt kaptak, amit maguk vágtak ki. Ritkításnál és gyéritésnél az álló fákat számozták meg, és elosztás után az vágta ki, akinek a sorsolás révén jutott. A két világháború közötti évtizedekben már a legtöbb közbirtokosságban először a tagokkal vagy favágókkal kitermeltették a tűzifát, és *méterbe* vagy egyforma méretű *rakásba, hosszba* rakva osztották szét. Az épületre és szerszámfának való szebb példányokat azonban még ekkor is lábon sorsolták ki.⁴⁷ A lábon álló fák területi osztásánál a vezetőség először annyi *nyilast* alakított ki, ahány erdőjog összesen volt a faluban. A nyilas határán álló, illetve a ritkításakor kivágható fák oldalát kéz magasságban megcsapták, kérgét lehántva ceruzával vagy ecsettel ráírták a nyilas számát. Diósgyőrben az 1920-as, 30-as években az állami erdészethnél látott *bélyegző kalapáccsal* jelölték meg a fákat. Az egy nyilasba tartozó szálfák értékét egyenként megbecsülték, hogy megközelítően azonos értékű fa kerüljön egy-egy területre. Vastagabb fából 1–2, közepesből 5–6, dongafából 10–12 is kerülhetett

⁴⁴ *Petercsák Tivadar* 2008. 212., *Fél Edit – Hofer Tamás* 1997. 35., 485.

⁴⁵ *Hegyí Imre* 1975. 495–500.

⁴⁶ *Petercsák Tivadar* 2000. 629–631.

⁴⁷ *Petercsák Tivadar* 2011. 241.

egy illetékre. Az egy nyilashoz tartozó szálfák ugyanazt a számot kapták. A közbirtokossági pénztáros vezette a listát, amelyen feltüntették a nyilas számát és azt, hogy abban hány fa található.⁴⁸

Mind az erdőterület, mind a lábon álló, illetve kitermelt fa elosztása a *nyílhúzás* során történt. Észak-Magyarországon a 20. században a nyíl már egy számozott cédula, amelynek sok faluban *nyíl* a neve. Máshol *cédulának*, *fahúzási cédulának* hívják, de előfordul, hogy mindkét terminológiát használják egy településen. Saját gyűjtéseim során 1983-ban még a fából készült nyílra is emlékeztek Bükkszéken, Bogácson, Gyöngyösorosziban és Borsodnádason. Ezek Bükkszéken ujjnyi széles deszkalapocskák, Gyöngyösorosziban megfaragott fapálcikák, Borsodnádason 10–20 cm hosszú vesszők voltak. Bükkszéken a falapocskákra írták a nyilas számát.⁴⁹ A *nyílhúzást*, *fanyilazást* télen tartották gyűlés keretében. A vezetőség annyi papírcédulát készített, ahány erdőjog összesen volt, s minden *cédula* (*nyíl*) egy-egy nyilasnak felelt meg. Minden jogos annyiszor húzott, ahány erdőjoggal rendelkezett. A töredékjogosok többen összeálltak, és a nyílhúzás után egymás között osztották el a fát.⁵⁰

A Dunántúlon is él a nyílhúzás, cédulahúzás emléke. A Veszprém megyei Alsóörs nemesi közbirtokosságában a 19. században faosztáskor a nemesi birtok szerinti *nyilasokat* mértek. A 20. század közepén a törvények alapján működő közbirtokosság vezetősége az *allézés* vagy *numerázás* során jelölte ki az erdészeti kivágásra engedélyezett erdőrészen a nyilasokat. Az egyes parcellák szélén álló *jelfákra* került a nyilas száma 1-től 99-ig, mert ennyi joggal rendelkeztek a faluban. A cédulahúzáskor a sors döntötte el, hogy kinek melyik nyilas jut. A papírcédulán szerepelt a nyilas száma és a közbirtokosság pecsétje. Régebben a lakóházak sorrendje szerint, a 20. század közepén már névsor szerint húzták a cédulákat.⁵¹

Az 1945-ös földosztás után alakult új erdőbirtokosságoknál már nem mindegyik húztak sorsot, hanem pl. Ózd-Sajóvárkonyban a tag az erdőgazdától kapott számozott cédulája alapján választhatott az erdőn berakott köbméternyi farakásokból. Ugyanakkor a 20. század végi új erdőbirtokossági társulatokban is alkalmazták az archaikus nyílhúzást, mint pl. Kisnánán. Itt gyérítéskor favágó vállalkozóval vágatják ki a fát, majd *nyilasokat* (parcellákat) kialakítva papírcédulák (*nyíl*) segítségével kisorsolják, hogy a tagok melyik parcelláról gyűjthetik össze a kivágott fát.⁵²

⁴⁸ Máday Gyula 1965. 135., *Petercsák Tivadar* 1981. 48., 1989. 250.

⁴⁹ *Petercsák Tivadar* 2008. 217–218. Tárkány Szűcs Ernő 1944-ben Kőrösfőn írta le a rétek nyilas osztását, ahol a jogtulajdonos nevével és tulajdonjegyével ellátott deszkalapocskával sorsolták ki a parcellákat. *Tárkány Szűcs Ernő* 1981. 698–704.

⁵⁰ *Petercsák Tivadar* 2011. 243.

⁵¹ *Jablonkay Géza* 1968. 180–203., 188., 200.

⁵² *Petercsák Tivadar* 2008. 219., 244.

A paraszti állattartás nélkülözhetetlen szakemberei voltak a pásztorok, akiket a falvakban a közbirtokosságok alkalmaztak. A 20. században már mindenütt elterjedt az írásos szerződés kötése (*konvenció*s, *kommenciós levél*), amelyben rögzítették az alkalmazás idejét, a végzendő munkát és a pásztor bérét. A 20. század közepéig a bérelemek között a természetbeni javak, a terményjáradék (gabona) volt a meghatározó, amihez szántóföld, tehéntartási lehetőség, krumpli, bab, kenyér vagy sorban kosztolás, tűzifa is hozzá tartozott. A természetbeni étkeztetés sokfelé már a két világháború közötti évtizedekben kezdett eltűnni, de véglegesen a 20. század közepén szűnt meg. Az eredetileg a lábbeli munka közbeni kopásának pótlásaként járó pénzbeli kiegészítés, a *bocskorpénz* az 1930-as évektől vált nagyobb összegű rendszeres juttatássá. A 167.000/1940. sz. FM rendelet a pásztorok legkisebb évi bérét 400 pengőben állapította meg. Egyrészt tehát az állami szabályozás, másrészt a 20. század közepén bekövetkezett gazdasági-társadalmi változások hatására a pénzbeli fizetés lett a meghatározó bérezési forma. Általánosak, de falvanként sok egyedi sajátosságot hordoztak a pásztoroknak még a 20. század közepén is járó béren kívüli juttatások (bor, pálinka, kalács, lángos), amelyeket az állattenyésztés bizonyos szakaszaihoz és az esztendő jeles napjaihoz, ünnepeihez kapcsolódva sok esetben a gazdaság gyarapodását, a családok boldogulását biztosító mágikus rítusok elvégzéséért kapták a pásztorok. Ezeket az ajándékokat soha nem rögzítették írásban, azok a helyi hagyományokon, szokásjogon alapultak és jól tükrözik, hogy a falusi társadalmi hierarchia legalsó fokán álló csordásokat, kondásokat a közösség cselédjének tekintették, akiket ilyen módon is támogattak.⁵³

RÖVIDÍTÉSEK

BL M:	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc
Gyvl:	Gyöngyös város levéltára
HML:	Heves Megyei Levéltár, Eger
NML:	Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján

IRODALOM

Az erdőbirtokossági...

- 1994 Az erdőbirtokossági társulatokról. Hasznos ismeretek erdőtulajdonosok számára. Budapest

Bán Péter (Szerk.)

- 1980 Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I–II. Eger

⁵³ *Bencsik János* 1988. 603–620., *Ujváry Zoltán* 1975. 112–122., *Petercsák Tivadar* 2008. 168–197.

Bencsik János

- 1988 A pásztorház. (Az állattartó közösség „cseléd”-je Északkelet-Magyarországon.) A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–XXVI. 603–620. Miskolc

Fél Edit – Hofer Tamás

- 1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest

Für Lajos

- 1965 Jobbágýföld-parasztföld. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. (Szerk.: Szabó István) I. 33–153. Budapest

Garda Dezső

- 2002 A székely közbirtokosság I–II. Csíkszereda

Gelencsér József

- 1982 Egy sajátos erdőközösség Szentbékállán. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16. 305–309. Veszprém

Hegyi Imre

- 1975 A népi erdőgazdálkodás jogszokásairól. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. (Szerk.: Kolossváry Szabolcsné) 490–512. Budapest

Horváth Pál

- 1960 A középkori falusi földközösségek jogtörténeti vonatkozásai. Budapest

Imreh István

- 1983 A törvényhozó székely falu. Bukarest
1999 Erdélyi eleink emlékezete. Budapest

Jablonkay Géza

- 1968 Az alsóörsi közbirtokosság, a közös gazdálkodás egy régi formája (1816–1964). Agrártörténeti Szemle XI. 180–203.

Járasi Lőrinc

- 1997 Erdőgazdálkodás Bánkúttól Nagy-Milicig. Miskolc

Kádár Zsombor

- 1993 Székelyföldi erdészeti- és faiparttörténeti jegyzetek. Erdészettörténeti Közlemények XI. Budapest

Kollwenz Ödön

- 1978 A közös gazdálkodású erdők története, különös tekintettel Baranya megye erdőbirtokosságaira. Az Országos Erdészeti Egyesü-

- let Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei XI-XII. 5–48. Budapest
- 1986 Az erdőbirtokosságokkal kapcsolatos jogalkotás története. Az erdő 357–361.
- Kósa László*
- 2001 „Hét szilvafa árnyékában.” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest
- Kovács Károly*
- 1994 Helytörténeti dolgozatok. Poroszló
- Kristó Gyula*
- 1984 A korai feudalizmus (1116–1241). In: Magyarország Története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (Szerk.: Bartha Antal) II. 1007–1416. Budapest
- Mádai Gyula*
- 1965 Diósgyőri adatok a közös, népi gazdálkodás és birtoklás múltjához. Történelmi Évkönyv I. 125–143. Miskolc
- Paládi-Kovács Attila*
- 2000 Kisnemesi társadalom és kultúra. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. (Főszerk.: Paládi-Kovács Attila) 138–172. Budapest
- Petercsák Tivadar*
- 1981 Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék népének életében. In: Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. (Szerk.: Szabadfalvi József és Viga Gyula) 75–96. Miskolc
- 1984 Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII–XX. században. In: Tanulmányok Gyöngyösről. (Szerk.: Havassy Péter – Kecskés Péter) 457–506. Gyöngyös
- 1987 Közösén vásárolt paraszti erdők használata Észak-Magyarországon. In: Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. (Szerk.: Balázs Géza – Voigt Vilmos) 131–134. Budapest
- 1989 Erdőhasználat a Palócföldön. In: Palócok III. (Szerk.: Bakó Ferenc) 235–331. Eger
- 1992 Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII–XX. század). Debrecen
- 2000 Tradíció és modernizáció a paraszti gazdasági közösségekben. In: Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. (Szerk.: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya) 619–636. Szentendre

- 2001 Népi állattartás Hevesen. In: Tanulmányok Hevesről. (Szerk.: Petercsák Tivadar és Szabó J. József) 367–407. Heves
- 2003 Nemesi és paraszti közbirtokosságok Heves megyében (XVIII–XX. század). Eger
- 2007 A közbirtokosság. Ethnographia 118. 343–357.
- 2008 A közbirtokosság. Erdő- és legelőközösségek Észak-Magyarországon. Debrecen
- 2009 A közbirtokosságok törvényi keretei. In: Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. (Szerk.: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra) 109–115.
- 2010 Erdőbíró, erdőpásztor, kerülő. Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae XXXVII. 41–47. Eger
- 2011 Nyíl, nyilas, nyílhúzás. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni” (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. (Szerk.: Gebei Sándor – Ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János) 238–245. Eger

Szabó István

- 1979–80 Legeltetési társulatok a Tiszazugban. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 201–221. Szolnok

Szilágyi Miklós

- 2000 Gazdasági társulások, egyesületek, érdekvédelmi szervezetek. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. (Főszerk.: Paládi-Kovács Attila) 558–584. Budapest
- 2011 Állami irányítás és helyi hagyomány a tradicionális gazdasági közösségekben. Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae XXXVIII. 9–14. Eger

Tagányi Károly

- 1896 Magyar erdészeti oklevéltár I–III. Budapest
- 1950 A földközösség története Magyarországon. Budapest

Tárkány Szücs Ernő

- 1981 Magyar jogi népszokások. Budapest

Ujváry Zoltán

- 1975 A pásztorok megajándékozásának szokásai ünnepek alkalmával. Varia Folkloristica. 112–122. Debrecen

ADATOK A HEVES VÁRMEGYEI SZARVASMARHA-TENYÉSZTÉS 1934– 1938 KÖZÖTTI TÖRTÉNETÉHEZ

BARTÓK BÉLA

Magyarország állattenyésztése Trianon után meglehetősen ellentmondásosan alakult, mert az 1920-as évek fellendülését a gazdasági válság után visszaesés követte és csak az 1930-as évek második felében volt előrehaladás. Az állatállomány 1925–1934 között állandóan csökkent, amelynek oka a takarmánytermesztés elhanyagolása volt, azután viszont a szarvasmarha- és sertésenyésztés területén meggyőző minőségi fejlődés következett be. 1938-ban a szarvasmarhák 78%-a magyar tarka volt, a tejelési átlag 14 év alatt 17%-kal emelkedett, a törzskönyvezett állatok aránya pedig 5%-ra nőtt. A sertésállományon belül 1938-ban 17% volt a hússertések részesedése.¹ A szarvasmarha-tenyésztés fejlődése az egész mezőgazdaság központi kérdésévé vált, így az állam is igyekezett fejlesztéséről gondoskodni. De a sertésenyésztésben is szükség volt állami beavatkozásra, amelynek egyik módja az apaállat-ellátás volt, továbbá a járványok leküzdésében és az értékesítésben is kaptak központi segítséget a tenyésztők.² „Szarvasmarha-tenyésztésünknek ... a belterjesebb irányba való tolódása 1911-től 1935-ig fokozatosan tovább folytatódott. A népesség gyarapodott, a közgazdasági viszonyok javultak, a gazdálkodás is intenzívebb irányt vett, az extenzív gulyabeli marhatartás ... csaknem teljesen kiszorult, s helyét mindenütt az istállózással egybekötött tenyésztéses tejtermelő tehenészetek foglalták el.”³

A következő dolgozat célja az, hogy bemutassa, mi jellemezte Heves vármegye szarvasmarha-tenyésztését 1934–1938 között. 1934-ben a nagy gazdasági válság még nem múlt el, de ekkor volt a *Hevesmegyei Gazdasági Egyesület* által megrendezett 30. tenyészállat-díjazás, 1938 pedig azért lehet egy időszak határa, mert talán ez volt a magyar mezőgazdaság utolsó békés esztendeje, valamint az egyesület szarvasmarha-tenyésztő szakosztályában is őrsekváltás történt. A kutatás során felhasználtuk az *Eger-Gyöngyösi Újság* 1934. január 1. és 1938. december 31. közötti számait, amelyek rendszeresen beszámoltak az állatkiállításokról. A megyei lap 1934–1938 között összevonva jelent meg ezen a néven, így sokkal nagyobb érdeklődést tanúsított a központját Gyöngyösön berendezett

¹ Szuhay Miklós 1998. 225–226.

² Gunst Péter 1996. 300–305.

³ Surányi Béla 1991. 95–96.

egyesület iránt, mint korábban és később. A másik fontos forrásunk a *Magyar Statisztikai Közleményeknek* az 1935. évi mezőgazdasági összeírás állattenyésztési adatait feldolgozó kötete volt, amely községekre lebontva mutatta be a szarvasmarhatartást. Az egyes gazdák vagyoni helyzetét az 1935. évi földbirtokviszonyokat tükröző *Gazdacímtevéből* tártuk fel, de nagyon sok hasznos információval szolgált az 1936-ban megjelent *Heves vármegyei ismertető és adattár* is. A szakirodalom tanulmányozása során megkerülhetetlen volt pl. *Für Lajos, Orosz István és Romány Pál* nagyszabású magyar agrártörténete, és a *Gunst Péter* által szerkesztett agrártörténeti tanulmánykötet. *Surányi Béla* 1991-ben a Hajdú-Bihar megyei állapotokat mutatta be, *Misóczki Lajos* feleségével együtt egy hosszabb tanulmányban foglalta össze a Hevesmegyei Gazdasági Egyesület történetét, *Sánta László* pedig a hevesi marhatenyésztés 1884–1914 közötti állapotait jellemezte. Meg kellett ismerni a népi állattartás helyzetét is, amelyhez *Petercsák Tivadarnak* a Hegyközlő, Hevesről és a Heves megyei legeltetési társulatokról írt tanulmányai szolgáltak eligazításul. *Kékesi Béla* is írt az Alsónémedi község állattartásáról egy hosszabb dolgozatot, és a *Magyar Néprajz II.* kötete is sokoldalúan tárgyalja a népszokásokat.

Az 1858-ban alapított *Hevesmegyei Gazdasági Egyesület* már a 19. század végén is mindent megtett a szarvasmarha-állomány mennyiségének és minőségének emelése érdekében. Pl. 1897-ben négy járásban tartottak állatvizsgálattal egybekötött díjazást és összesen 6000 korona jutalmat osztottak ki a bikák gondozóinak és kispaszták tenyésztőknek, ami lehetőséget adott a parasztnak, hogy kövessék a helyes és kívánt tenyésztési irányt, valamint megismerjék az egyes fajták kedvező tulajdonságait.⁴ 1912-ben Gyöngyösön és 5 községben tartottak a díjazást és vásárt, ahol 75 díjat osztottak ki 1590 korona értékben.⁵ A HGE 1928-ban lépett ki az első világháború, a forradalom és a proletárdiktatúra okozta hosszú és súlyos válságából, újjászervezte tagságát, tagjai között fokozatosan nőtt a közép- és gazdag parasztnak aránya – 1929-ben 15 gyöngyösi parasztpasztát vettek fel –, de a nagybirtokosok befolyása sem szűnt meg. Nem volt harmonikus az együttműködésük, de súlyos gazdasági és társadalmi ellentétekről nem maradtak fenn tudósítások.⁶ Megújult a szakosztályi élet, átszervezték a régi csoportokat és újakat is létesítettek, hogy a birtokos parasztságnak minél több és sokrétűbb segítséget nyújthassanak.

Az egyesület a gazdasági válság idején is aktív maradt, mert 1929-ben Gyöngyösön ismét nagyszabású tenyészállat-díjazást és vásárt rendeztek, amely mintha szolgált a későbbi szemléknek is. Több újítást ekkor vezettek be. 1. Külön díjazták az uradalmak és a kispaszták állatait, hogy méltányosabb, igazságosabb legyen az értékelés. 2. A kispasztáknak sokkal több kategóriát hirdettek meg, hogy többen kapjanak jutalmat és ösztönözzék a részvételüket. 3. A kiállítás

⁴ *Sánta László* 1975. 68.

⁵ *Sánta László* 1975. 72.

⁶ *Misóczki Lajos – Misóczki Lajosné* 2003. 465.

rangos megyei eseménnyé vált, hírnevet jelentett ott szerepelni. 4. A díjazottak további szakmai – tenyésztési és értékesítési – támogatását az egyesület vállalta magára. 5. A nyertes kisgazdák nevét minél több helyen (újságokban) nyilvánosságra hozták, hogy ezzel is új résztvevőket toborozzanak. 6. A bíráló bizottságokba nemcsak a helyi gazdasági elit tagjait hívták meg, hanem országosan elismert szakembereket is felkérték, akiknek tanácsai hasznosak voltak a kiállítók számára.⁷

A kortársak ugyanakkor másképp látták a helyzetet, amit sokkal pesszimistábban ítélték meg. Egy korabeli jellemzés szerint a szarvasmarha állomány Heves vármegyében a 20. század eleje óta állandóan fogyott, és az 1934. évi állatszámolás eredményeit összevetve a népesség számával, ezer lakosra csak 153 szarvasmarha jutott. Ez azt jelentette, hogy a megye állatállománya mélyen a dunántúli átlag alatt volt és az országos átlagnál (189) is rosszabb volt. A szarvasmarha tenyésztők közül 1307-nek egyáltalán nem volt birtoka, 2706 pedig 10 holdnál kisebb birtokon gazdálkodott. Jóval alacsonyabb volt az igavonásra használt állatok száma, mint a tejtermelésre használtak száma, már 1910-ben is csak a szarvasmarhák 1,9%-a szolgált igavonásra. Ennek megfelelően az állomány túlnyomó része tenyészállatokból és fejőstehenekből állt. Sokkal kisebb volt az ökrök és tinók száma, a bivalyoké pedig egészen elenyésző volt. 1911-ben 32 499 fejőstehén és tenyészmarha volt a megyében, ami a teljes állomány 47%-át tette ki. Ugyanekkor az ökrök száma 18 120 volt, valamivel több, mint az előzőek számának fele. Az ökrök és tinók jórészt az alföldi magyar fajtához tartoztak, a tehenek inkább a pirostarka hegyi fajtához. A tehenek általában jól tejelők voltak és több tejet adtak mint országos átlagban a többiek. 1934-ben egy Heves vármegyei tehén naponta 6,6 liter tejet adott, míg országos átlagban 6,1 liter volt egy tehén napi fejési eredménye. Ebben az évben a megyében 24 579 tehenet fejtek és naponta átlagban 161 390 liter tejet nyertek a gazdák.⁸ A következő táblázat 25 év adatait ábrázolja:

Év	Szarvasmarhák száma	1000 lakosra	Lovak száma	1000 lakosra	Sertések száma	1000 lakosra	Juhok száma	1000 lakosra
1910	69 200	248	32 622	117	88 951	318	121 118	435
1930	55 268	175	30 796	97	54 534	172	72 430	228
1934	49 340	153	29 150	90	56 095	174	52 915	164

⁷ Misóczki Lajos – Misóczki Lajosné 2003. 467–468.

⁸ Gróf Imre 1936. 53–54.

A megyei lap szerint 1933-ban csökkent a húsfogyasztás Heves vármegye területén, az állatkivitel azonban emelkedett. 1934. február 20-án Szepes (Schütz) Béla⁹ magyar királyi állategészségügyi tanácsos, vármegyei fő-állatorvos beterjesztette az 1933. évről szóló összefoglaló jelentését a törvényhatóság elé. A jelentés érdekes adatokat tartalmazott a megye állatállományáról és húsfogyasztásáról. A megyei állatkivitel a húsfogyasztáshoz képest előnyösebb képet mutatott, mert a megye területén lévő marharakodó állomásokról 1932-ben még csak 15 177, 1933-ban pedig 21 818 állatot szállítottak el, amelyek megy része külföldre jutott. A bevagonírozott állatok között 10 005 sertés, 5247 juh, 3403 szarvasmarha, 2995 borjú, 60 ló, 40 bárány volt. A vármegye állatállománya a jelentés szerint 1933-ban a következő volt: 51 109 szarvasmarha, 50 877 juh, 40 412 sertés, 29 127 ló, 1092 kecske, 232 szamár, 41 öszvér.¹⁰

Március 3-án Szepes doktor számolt be arról is, milyen védőoltásokat adtak az állatoknak a vármegyében 1933-ban. A gazdák idegenkedtek az oltásoktól, mert nem tartották kifizetődőnek a drága oltóanyagot. Kétségtelen, hogy a szérumok árát nem a parasztok akkori anyagi helyzetéhez szabták, ezért a gazdaszervezetek mindig szót emeltek az oltóanyagok árának csökkentéséért, de még a két világháború között sem volt tanácsos teljesen elzárkózni a védekezésnek ettől a módjától. Lépfene ellen 61 község 1433 gazdaságában 12 084 szarvasmarhát oltottak be, ezek közül 1933 végéig 6 állat pusztult el. Sercegő üszök¹¹ ellen 7 község 68 udvarában 343 marhát oltottak be, melyek védettek maradtak. Állami támogatással 2 gazdaságban volt gümőkórirítás, sikeres eredménnyel. Nyílt gümőkór miatt hatósági utasításra és állami kártalanítással csak 2 tehenet kellett levágni.¹²

Az 1934. évi kiállítás

A Hevesmegyei Gazdasági Egyesület 30. állatdíjazására 1934. március 14-én került sor Gyöngyösön. A Heves megyei állattenyésztésnek mindig nagy napja volt a hagyományos tenyészállat díjazás és vásár. A vármegye állattenyésztői a legszebb állataikat hajtották fel, és a szakszerű bírálat mindig újabb okot adott nekik a minőség javítására.¹³ A tudósítás szerint minőségileg igen szép állatokat

⁹ Szepes Schütz Béla (1872-?) hatvani állatorvos a betegségek specialistája volt. L. A magyarországi állatjárványok és az ellenük tett hatósági intézkedések vázlatos története, Budapest, Magyar Országos Állatorvos Egyesület, 1942. Helytörténeti munkásságára I. Hatvan Heves megyei község története c. könyvét (Budapest, 1940) Pályájáról: Deményi Dittel Lajos: Szepes Schütz Béla állatorvos, helytörténész emlékezete, Hatvan, 2011.

¹⁰ EGYÚ 1934. február 21.1.

¹¹ A sercegő üszök a kérődző állatok, leginkább szarvasmarhák megbetegedése. Okozója egy bacillus, amely főként a fél és 3 év közötti szarvasmarhákat támadja meg, a fiatalabbak és idősebbek védettek. Oltással védekezést kapnak még a borjak is.

¹² EGYÚ 1934. március 4. 5.

¹³ EGYÚ 1934. március 7. 3.

hoztak fel a gyöngyösi nagy vásártérre. A *Gosztonyi Andor*¹⁴ és *Györffy Kálmán*¹⁵ elnöklete alatt működő bíráló bizottságok munkájában részt vettek többek között *dr. Hedry Lőrinc* főispán, *Okolicsányi Imre* alispán, *Borhy György*¹⁶ felsőházi tag, képviselő, *vitész Fluck Gusztáv* vármegyei gazdasági felügyelő, *Szepes Schütz Béla* állategészségügyi tanácsos, *Kristóffy János* gazdasági főtanácsos, báró *Wildburg Sándor*, *Plósz István*¹⁷ kamarai alelnök. A bemutatóra az előző évekhez képest 20%-kal kevesebb állatot hajtottak fel, aminek az volt az oka, hogy ettől az évtől kezdve csak törzskönyvezett állatokat bocsátott az egyesület bírálatra. 1934-ben a legjobb bikatenyésztő kisczardák a következők voltak:

I.	Molnár Béla	Tarnabod
II.	Kassa János	Tarnabod
III.	Lővei István	Zaránk
IV:	Kassa István	Tarnabod
V.	Barta János	Zaránk
VI.	Juhász Péter	Zaránk

A bikatenyésztő uradalmak közül a következők kaptak díjat.

I.	Dőry Gyula	Atkár (Pusztatass)
II.	Eisele-örökösök	Nagyfüged
III.	Fleischmann Henrik	Domoszló

A legszebb teheneket hozták:

I.	Molnár Géza	Zaránk
II.	Géczi Lőrinc	Zaránk

¹⁴ Gosztonyi Andornak 864 holdja volt Boconádon.

¹⁵ Györffy Kálmánnak 1909-ben 435 holdas birtoka volt Atkár. Szarvasmarha állománya akkor összesen 74 állatot tett ki. Ebből vegyesfajta jármos ökör 24, tehén 8, gulyára hajtott 30, hízómarha 10, tenyészbika 2, mind bonyhádi fajta volt. 1935-ben 105 holdas birtoka volt Atkár, amelyből 80 holdat kisbérletbe adott ki.

¹⁶ A gyöngyösi Borhy Györgynek Gyöngyösorosoziban 363 holdas, Gyöngyöstarjánban pedig 1534 holdas birtoka volt.

¹⁷ Plósz István (1878 -?) aldebrői gazda már 1900-ban szövetkezet alapított szülőfalujában, 1910-től pedig a kisczarda párt szervezői közé tartozott. 1920-tól pétervásári, 1935-től hevesi nemzetgyűlési képviselő volt.

Az üzők tenyésztői közül elismerést kapott:

I.	Körmendi Miklós	Kompolt
II.	Szabó Sándor	Kompolt
III.	Barócsi István	Zaránk
IV.	Vizer Ferenc	Kompolt
V.	Géczi Lőrinc	Zaránk
VI.	Molnár Miklós	Zaránk
VII.	Juhász Péter	Zaránk

A díjazás után tartotta meg közgyűlését Gosztonyi Andor vezetésével a *Hevesvármegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesület*, melyen *dr. Mészáros József* igazgató örömmel értesítette a tagokat az elért kiváló tejelési eredményekről és arról, hogy Nagyfűged, Tarnazsadány és Tarnaméra községekből 59 kispazda csatlakozott az egyesülethez. *Dr. Zajtay (Zaitschek) Artur*¹⁸ kísérleti igazgató érdekes előadás keretében ismertette az egyesületbe tömörült tenyésztők takarmányozási adatait, amelyek azt mutatták, hogy Heves vármegye a takarmányozásban az országos átlagokat mindenben kedvezően felülmúló takarmány arányokat alkalmazott. Az abrak, a gumó és a szálas takarmányok jelentősen felülmúlták az országos adatokat, a csekély tápértékű szalma és kukoricaszár etetése pedig nagymértékben visszaesett. Előadásában kitért a szója és a lucernaliszt etetésére is, majd az egyesületi tagok hozzászólása után az egyes részletkérdéseket is megvitatták. Hevesen a 20. század első felében pl. a szarvasmarha takarmányozása az évszaktól és a hasznosítás módjától függött. A legelőre járó fejőstehenek tavasztól őszig reggel semmit sem kaptak, este csak akkor, ha már rossz volt a legelő. A téli takarmányozás alapja a széna, lucerna, lóhere, árpaszalma és a kukoricaszár volt, amit gyakran összekevertek és szecskának nevezték. A tehének sokszor répát, tököt, melaszt vagy napraforgó pogácsát is kaptak.¹⁹

Takács József uradalmi számtartó a felülvizsgáló bizottság jelentését olvasta fel, melyet a közgyűlés tudomásul vett, majd az elnök megemlékezett néhai *Rosenfeld Emilnek*,²⁰ az egyesület alapító tagjának és a felügyelő bizottság elnö-

¹⁸ Zajtay (Zaitschek) Artur (1872–1951) kísérletügyi igazgató, szakíró volt. Budapesten elvégezte a Műegyetemet és bölcsészdoktori oklevelet is szerzett. 1899-től az Állatételtani és Takarmányozási Kísérleti Állomásnál dolgozott. Állatételtani, takarmányozási és mezőgazdasági vegytani vizsgálatokkal foglalkozott és számos tanulmánya jelent meg bel- és külföldi folyóiratokban, önálló kötetekben is. 1934–35 telén tartott rádiós előadásaiból szerkesztette a kispazdák számára az „Okszerű takarmányozás” című könyvét, amely 1935-ben jelent meg. 1934-ben lett az Állomás igazgatója.

¹⁹ *Petercsák Tivadar* 2001. 385–386.

²⁰ Rosenfeld Emil zsidó származású atkari földbirtokos volt. 1925-ben Atkáron 278 holdja mellé Györffy Kálmán és neje 416 holdas birtokából 334 holdat bérelt, Gyöngyösorosoziban pedig 1674 holdas birtoka volt.

kének haláláról. A közgyűlés ezután elfogadta az egyesület 1934. évi költségvetését, köszönetet szavazott meg dr. Mészáros József szövetségi igazgatónak, és megválasztotta a felügyelő bizottságba *Balogh István*, *Rosenfeld Samu*,²¹ és *Takács József* tagokat. *Klár Jenő* indítványt tett, hogy az őszi és tavaszi apaállatvizsgálatokra egyesületi tagokat küldjenek ki, *dr. Dőry Gyula* pedig vármegyei állattenyésztési alap létrehozását javasolta vitéz Fluck Gusztáv 5 éve elkészített és Baranya vármegyében megvalósított tervei szerint. A közgyűlés mindkét indítványt elfogadta. A kistenyésztők nevében és felkérésére Balogh István Heves megyei gazdasági igazgató köszönte meg Gosztonyi Andor elnök és munkatársainak segítségét, amellyel a kisgazdák érdekeit támogatták. Az oklevelek kiosztása után az elnök köszönő és buzdító szavaival zárult a nagy létszámú közgyűlés.²²

Az 1935. évi kiállítás

1935-ben is szép eredményekkel zárult a 31. vármegyei tenyészállat díjazás. Az egyesület ebben az évben március 17-én tartotta a gyöngyösi mustrát, amelyre 68 törzskönyvezett juhot és 40 egyéb tenyészállatot hajtottak fel a vármegye minden részéből. Az újra Gosztonyi Andor elnöklete alatt működő bíráló bizottságban a főispán és az alispán mellett ismét részt vett a vármegye gazdatársadalmának elitje. A földművelésügyi minisztériumot *dr. Ottó Ernő* királyi gazdasági felügyelő, a Tiszajobbsparti Mezőgazdasági Kamarát *Póka József* főtitkár, a Szarvasmarhatenyésztő Egyesületek Szövetségét *dr. Mészáros József* igazgató képviselte. A következő kisgazdák törzskönyvezett bikáit értékelték:

I.	Víg István	Zaránk
II.	Papp István	Zaránk
III.	Juhász János	Zaránk
IV.	Géczi Lőrinc	Zaránk

Az uradalmak is kaptak oklevelet törzskönyvezett bikáikért:

I.	Dőry Gyula	Atkár
II.	Eisele-örökösök	Nagyfüged

²¹ A gyöngyösi Rosenfeld Samu, Emil fia Atkáron 225 hold, Gyöngyösorosziban 1648 hold, Gyöngyösön pedig 6 hold, összesen 1879 hold földet birtokolt.

²² EGYÜ 1934. március 20. 4.

A kisgazdák törzskönyvezett növendék bikáit díjazták.

I.	Ádám János	Visznek
II.	Barta János	Zaránk
III.	Kassa István	Tarnabod
IV.	Szabó Sándor	Kompolt
V.	Lővei János	Zaránk

A törzskönyvezett tehenekért elismerést kapott három kisgazda:

I.	Benei Péter	Atkár
II.	Molnár Géza	Zaránk
III.	Szabó Sándor	Kompolt

A törzskönyvezett üszőkért két kisgazdát dicsértek meg:

I.	Huba László	Gyöngyös
II.	Molnár Géza	Zaránk

A díjazás után a Hungária Szállóban közös ebéden vettek részt, majd az egyesület székházában a szarvasmarha-tenyésztő egyesület igazgató választmány-a ülésezett, amely elégedetten állapította meg az egyesület örvendetes fejlődését, valamint teljes pénzügyi egyensúlyát. Ez utóbbi szervezet közgyűlését megint Gosztonyi tartalmas előadása vezette be, azután Mészáros József szövetségi igazgató ismertette az elért szép eredményeket. Dr. Zajthay Artúr nyugalmazott kísérletügyi főigazgató ismét tartalmas előadást tartott az időszerű takarmányozási kérdésekről, amelynek vezérgondolata az volt, hogyan biztosítható a gazdaságok számára a Heves vármegyében rendelkezésre álló szűkös takarmánykészletek legcélszerűbb felhasználása és leggazdaságosabb kiegészítése. Ezután a felügyelő bizottságok jelentése alapján a közgyűlés elfogadta a múlt évi számadást és a jövő évi költségvetést.²³

Ezt az esztendőt jellemzik az 1935. évi mezőgazdasági összeírás Heves vármegyei eredményei.

²³ EGYÚ 1935. március 23. 2.

A szarvasmarha állomány megoszlása életkor és járások szerint így alakult.²⁴

	Egri	Gyöngyösi	Hatvani	Hevesi	Pétervásári	Tiszafüredi	Eger város	Gyöngyös város	Vármegyei összes
Szopós bika-borjú	210	84	110	153	139	287			983
Növendékbika	471	317	158	657	319	510	15	8	2455
Tenyészbika	119	96	59	112	69	104	2	2	563
Hízó-és selejt bika	25	3		3	8	8		2	49
Tinó	1018	207	497	683	903	994	11		4313
Igásökr	1545	728	621	1126	855	1059	22	6	5962
Hízó-és selejt ökr	145	9	183	68	74	5	3		487
Szopós üsző-borjú	345	105	66	373	226	491	8	3	1617
Üsző	2368	1642	625	2101	1418	2082	70	31	10337
Tenyész- és fejőstehén	7345	5275	2866	6660	3575	5403	294	127	31545
Hízó- és selejt tehén	105	16	10	18	5	28	4	3	189
Összesen	13696	8482	5195	11954	7591	10971	429	182	58500

A gyöngyösi járás mennyiségi szempontból nem állt rosszul – itt volt az állatok 14%-a –, de a korukat tekintve már más volt a kép. A bikaborjak közül itt volt a legkevesebb – 2,5% –, és nem sokkal volt jobb a helyzet a növendék bikákból sem – a 12,9%-os arány járási szinten az utolsó előtti volt. Tenyészbikákból is a középmezőnyben állt, hízó- és selejt bikából, valamint tinókból a sor végén. Alsónémediben igás ökrből csak a hatvani járásban volt kevesebb, ami azt jelenthette, hogy másként oldották meg a fogatolást. A hízó és selejt ökrök alacsony száma fajtaváltásra utalt, és az alacsony üszőborjú szám ellenére az üszők 15,8%-a a gyöngyösi járásban volt. Tenyész- és fejős tehenek tekintetében a 16,7% itt is az erősen közepes eredményhez volt elég. Sok mindent megmagyaráz, hogy a díjazott tenyésztők lakóhelye a gyöngyösi járás déli részén volt, ahol úgy tűnik, leginkább szükség volt a külső segítségre.

A korabeli állapotokat jellemezi egy zempléni tájegység állattartási szokásainak leírása: „A két világháború között azonban már kevés olyan gazda volt a Hegyközben, aki négy igavonóval rendelkezett. Pusztafaluban egy 20 holdas jogazda ökröt, illetve 2 ökröt vagy két lovat igazott, s emellett volt 2-3 fejőstehene és néhány növendéke. A 6-8 holdon felüli gazdaságokban az ökr vagy ló az igavonó állat, de mindig tartanak mellette 2 fejőstehenet és a szaporulatot. A 3-6 holdas gazdák rendszerint tehenet fogtak be, ezt fejték is és a szaporulattól pénzelték. Az ember azért tartotta a tehenet többnyire, hogy dógozott is rajta, meg

²⁴ MSK 1937. 362.

tejet is adott.’ – mondják. Az 1-2 holdasoknak és a napszámosoknak csak egy tehene volt, amit valakiével összefogva igaztak.”²⁵

A községi adatokat tekintve ugyanis a kiállításon nem említett *Gyöngyöstarján* állt a legjobban, ahol a sok üsző és fejős tehén miatt a legtöbb (673) szarvasmarha volt. Nem szerepelt a tudósításokban Ludas, ahol a legtöbb (30) bikaborjú, Gyöngyöshalász, ahol a legtöbb (48) növendék bika volt. Ha a különböző korú bikákat összeadjuk, Gyöngyöshalász volt az első (70), a második Ludas (66), a harmadik Vámosgyörk (44), a negyedik pedig Atkár (41) volt. Sok és drága tenyészbikát leginkább Adácson (9), Atkáron, és Viszneken (8-8) tartottak, és a díjazott gazdák falvaiban is legalább 5 volt. Az egyesület a vizsgált kiállításokon a Gyöngyöstől délre vagy délkeletre fekvő településekre koncentrált, és nemcsak a nagybirtokosok mintagazdaságait ismerte el, hanem a kisgazdák eredményeit is.

A szarvasmarha állomány megoszlása fajták szerint a következő volt:²⁶

	Egri	Gyöngyösi	Hatvani	Hevesi	Pétervásári	Tiszafüredi	Eger város	Gyöngyös város	Vármegyei összes
magyar-erdélyi	1987	623	497	1411	817	7248	28	9	12620
szimmentáli	968	583	607	523	169	244	29	20	3143
egyéb piros tarka	10122	6939	3907	9008	6515	2244	349	129	39213
másféle nyugati fajta	176	129	38	574	30	69	7	3	1026
egyéb fajta	421	189	132	391	60	1135	15	19	2362
bivaly	22	19	14	47		31	1	2	136
összesen	13696	8482	5195	11954	7591	10971	429	182	58500

A zaránkiak, a tarnabodiak és a tarnazsádányiak kiemelkedő szereplését megmagyarázhatják azok az adatok, amelyeket a járási állatösszeírás mutat. Zaránkon különösen a növendék bikák tenyésztése volt kiemelkedő.²⁷

	Szopós bika borjú	Növendék bika	Tenyészbika	Hízó- és selejt bika	Tinó	Igás ökör	Hízó- és selejt ökör	Szopós üsző borjú	Üsző	Tenyésztés- és fejős-tehén	Hízó- és selejt tehén	Összesen
hevesi járás	153	657	112	3	683	1126	68	373	2101	6660	18	11954
Zaránk	3	92	2	0	0	10	0	5	62	162	0	336
Tarnabod	7	20	4	0	5	15	0	15	88	254	1	409
Tarnazsádány	0	3	4	0	1	44	0	0	35	263	2	352

²⁵ *Petercsák Tivadar* 1984. 17–18.

²⁶ MSK 1937. 364.

²⁷ MSK 1937. 362.

Ami a hevesi járás nyugati községeit illeti, ott talán még több tennivaló volt, hiszen 1935-ben Tarnabodon (409 – 3,4%), Zaránkon (336 – 2,8%) és Tarnaszadányban (352 – 2,9%) – nem beszélve a távolabbi Hevesvezekényről – viszonylag kevés szarvasmarha volt. Mivel a Tisza menti községekben, beleértve Heves nagyközséget is, évszázados hagyományai voltak a szarvasmarha tenyésztésnek, ott jobbák voltak a mutatók 1935-ben: Heves, Pély és Kisköre állt az első három helyen, de Kömlőn és Erdőtelken is több mint ezer állatot tartottak. A Tarna mentén viszont a Gosztonyi család boconádi és alatkapusztai birtokainak volt tenyésztő központi szerepe és ennek a hatása mutatkozott meg a gyöngyösi kiállítás eredményeiben.

Fajták tekintetében a piros tarkák száma volt jelentős a fenti három községben.²⁸

	magyar- erdélyi	szimmen- táli	egyéb piros tarka	másféle nyugati fajta	egyéb fajta	összesen
hevesi járás	1411	523	9008	574	391	11954
Zaránk	2	0	320	14	0	336
Tarnabod	0	5	404	0	0	409
Tarnaszadány	104	30	154	2	62	352

Az 1936. évi kiállítás

1936-ban már az év elején tudatták a tenyésztőkkel, hogy kamatmentes hitellel lehet majd tenyészállatokat vásárolni a budapesti országos mezőgazdasági kiállításon. A március 20–25 között rendezett fővárosi kiállítás és vásár iránt pedig nemcsak az eladni akaró gazdák, hanem a tenyészállatokat vásárolni akaró gazdák is nagy érdeklődést mutattak egész Heves vármegyében. A földművelésügyi miniszter a tenyészállatok beszerzésének megkönnyítése céljából a rendkívül nehéz hitelviszonyok ellenére az előző évhez hasonlóan újra ún. „jutalékos” – más néven kamatmentes – tenyészállat-vásárlási hitelt engedélyezett. Védett birtokosok a kölcsönt nem igényelhették, és haszonszerzés céljából – fejős tehenekre, hízó sertésekre – történő vásárlásokra sem lehetett igénybe venni. A kölcsön 18 hónapra szólt, kamatmentes volt, csak a folyósításért és kezelésért kellett a felvett összeg után évi 1% jutalékot a törlesztési részletekkel egy időben megtéríteni. A hiteligénylést az igénylőknek a kiállítás rendező bizottságánál (Budapesten, a IX. Köztelek utca 8. sz. alatt, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület titkári hivatalánál) kellett február 25-ig jelezni, ahol a részletekről is felvilágosítást kaphattak az érdeklődők.²⁹

²⁸ MSK 1937. 364.

²⁹ EGYÚ 1936. január 19. 5.

Heves vármegyében a két világháború között a falvak állattenyésztése érdekében a legeltetési társulatok gondoskodtak az apaállatokról, a bikákról és a kanokról. a közbirtokosság feladata volt a tenyészállatok beszerzése, elhelyezése, takarmányozása és fizetség fejében az állattartó gazdák állatai számára biztosították a pároztatás lehetőségét. A bikák vásárlása komoly anyagi megterhelést jelentett a kiskgazdák számára, ezért sokszor kölcsönök felvételére kényszerültek vagy a bika árát a tagokra kivette gyűjtötték össze.³⁰

1936. február végén megkezdődtek a gyöngyösi tenyészállatvásár előkészületei is. Okolicsányi Imre alispán nyilvános felhívást intézett a községekhez és a legeltetési társulatokhoz. Ismét időben elkezdtek a készülődést és nagy érdeklődés mutatkozott, ami azt jelentette, hogy jó minőségű és bőséges kínálatra számítottak a rendezők. A törzskönyvezett Heves megyei bikák felhajtására különösen a kiskgazdák vártak, akiknek versenykedvét fokozták a kiosztásra váró pénzjutalmak. Ezek közül kiemelkedett a Gyöngyös városa által a legszebb állat tenyésztőjének ígért 100 pengő, míg a többiek között a vármegye által felajánlott 250 pengős összeget szándékoztak szétosztani. A földművelésügyi minisztérium a tehenek és üszők díjazására küldött egy összeget. A rendező egyesület kérésére az alispán nyomatékosan felhívta az apaállat-tartó községi és magán legeltetési társulatokat, hogy ezen a vásáron szerezzék be a bikákat, mert a törzskönyvi ellenőrzés miatt nemcsak külsőre, de tejhozamra nézve is megbízható, származási lappal igazolt bikák kerülnek forgalomba Gyöngyösön és vármegyei tenyésztőktől történő vásárlásuk elsőrendű érdeke a helyi szarvasmarha tenyésztésnek. Erre az évenként visszatérő szemlére is sok vendéget vártak a szakmai egyesületekből, és a díjkiosztás és a közös ebéd után az egyesület székházában ismét szakmai kérdésekkel foglalkozó közgyűlést terveztek.³¹

A HGE a Hevesvármegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesülettel együtt, valamint a vármegye, Gyöngyös, a Tiszajobbparti Mezőgazdasági Kamara és a magyar királyi gazdasági felügyelőség támogatásával rendezte meg a díjazást. Felhajthatók voltak az igazoltan saját nevelésű törzskönyvezett bikák 4–5 éves kortól, 3–4 éves tehenek, üszők és egyéb kanok. A teheneknél igazolni kellett a legalább hathónapos tulajdonjogot, az üszők és kanok pedig csak saját nevelésűek lehettek. Március 11-ig lehetett jelentkezni a HGE gyöngyösi címén. A nyertes állatok gazdáinak pénzjutalmat és a minisztérium dicséret oklevelét ígérték. A vásár és díjazás iránt más vármegyéből is voltak érdeklődők.³²

Alsónémediben az adásvételnek és az alkunak egyik része volt az állatok érték mérő tulajdonságainak megállapítása. A gazdák már az állatok külső jegyeiből meg tudták ítélni a jószágot. A szarvasmarhánál a tehen érték mérő tulajdonságait tartották inkább számon, a bikát csak abból értékelték, hogy „bikás-e”. Bikásnak azt a hímeket nevezték, amelyiknek a bőre, a lába, a szügye és fara vas-

³⁰ *Petercsák Tivadar* 2000. 262.

³¹ EGYÚ 1936. február 25. 2.

³² EGYÚ 1936. március 7. 2.

tag, a feje burkolt, vagyis a csont körvonalai a vastag bőr miatt nem vehetők ki. Voltak, akik azt a bikát vagy tinót tartották jónak, amelyiknek a fején a bőr ráncokat vet, mint a kos fején.³³

Március 14-én került sor a 32. díjazásra és vásárra, ahová 71 törzskönyvezett szarvasmarhát hajtottak fel a tenyésztők, és az állatok minősége minden tekintetben kielégítő volt. A díjátadáson a főispánon, alispánon, Fluck Gusztávon, Szepes Bélán kívül megjelentek *Tremkó Ferenc* és *Hajdú Izó* állatorvosok, a gyöngyösi járást *Gróber Ferenc* főszolgabíró és sok környékbeli jegyző képviselte. A bikákat bíráló bizottságban Gosztonyi Andor, a tehenek és üszők bíráló bizottságában Györffy Kálmán elnökölt, a tagok pedig *Dőry Gyula*, *Klár Jenő*, *Perlaky Elemér* királyi gazdasági főtanácsos, *Zboray László*, *Kassa István* és *Kun Miklós*³⁴ földbirtokosok voltak.

Kisgazda bika-tenyésztőknél a következő eredmények születtek:

1.	Barta János	Zaránk
2.	Ballagó Alajos	Zaránk
3.	ifj. Vig István	Zaránk
4.	Lövei János	Zaránk
5.	Géczi Lőrinc	Zaránk
6.	Kassa János	Tarnabod

Uradalmi bikatenyésztők közül díjat kapott:

1.	Dr. Dőry Gyula	Atkár
2.	Nádossy Gergely	Adács
3.	Kun Miklós	Karácsond

Kisgazda növendékbika-tenyészők helyezései:

1.	Kelemen János	Nagyfüged
2.	Id. Almádi János	Erk

³³ Kékesi Béla 1980. 350.

³⁴ Kun Miklós a feleségével közösen birtokolt Karácsondon 601 holdat, Martonyiban 117 holdat, egy tulajdonostársával pedig Pálosvörösmarton 330 holdat. Karácsondon Széplaky andorné és Györgyné 110 holdas birtokából 106 holdat bérelt.

Kisgazda tehéntenyésztők:

1.	Huba László	Gyöngyös
2.	Molnár István	Tarnabod
3.	Csintalan B. József	Tarnazsadány
4.	Molnár István	Tarnabod
5.	Benei Péter	Atkár

A legjobb kisgazda üszőtenyésztők voltak.

1.	Nagy Gábor	Atkár
2.	Medve Sándor	Vámosgyörk

A kiosztott 450 pengő pénzjutalmat a Földművelésügyi Minisztérium, Heves Vármegye Törvényhatósága és Gyöngyös megyei jogú város ajánlotta fel, az uradalmaknak szánt okleveleket a minisztérium adományozta. A díjazás után a HGE székházában a szarvasmarha-tenyésztő egyesület megtartotta tízéves jubileumi közgyűlését, amelyen Gosztonyi elnökölt és megjelent a főispán és az alispán is.³⁵

Az 1937. évi kiállítás

1937-ben március 12-ről április 9-re halasztotta el a HGE a 33. tenyészállat-díjazást. Ekkor ünnepelte tízéves fennállását a *Hevesmegyei Szarvasmarha-tenyésztők Egyesülete*. A vásár ekkor is módot adott az uradalmaknak és a kisgazdaságoknak, hogy bemutassák szakszerű munkájukat, magas fokú tenyésztési kultúrájukat és tenyészállatokat vásárolhassanak. A kiállítást és vásárt eredetileg március 12-én rendezték volna meg, a HGE azonban az időközben felmerült körülményekre való tekintettel kérte az alispánt, hogy április 9-re hirdesse meg a bemutatót, amihez ő hozzájárult és értesítette a HGE-t.³⁶ A jubileum miatt talán még nagyobb volt az érdeklődés mint a korábbi években.

A kiállítást április 9-én fél 10-kor nyitották meg a szokásos helyen, a gyöngyösi vásártéren. A kiállításra a megnyitás napján 8 óráig törzskönyvezett bikákat, növendék bikákat, teheneket, üszőket és előhasú üszőket, nem törzskönyvezett teheneket, valamint mangalica kanokat lehetett felhajtani előzetes jelentkezés alapján a csoportonként megállapított térdíj fejében. Kivételes esetben a rendezők még a helyszínen is elfogadtak jelentkezést reggel 8-ig. A díjakról ezúttal is a jubiláló egyesület, az illetékes kamara, a vármegye, a vendéglátó

³⁵ EGYÚ 1936. március 17. 3.

³⁶ EGYÚ 1937. március 26. 1.

város és a minisztérium gondoskodott, sőt egyes nagybirtokosok is felajánlottak értékes jutalmakat, pl. nemesített vetőmagot és más hasznos ajándékokat. Az uradalmak ezúttal is oklevelekre számíthattak. Az eladott állatokat a helyszínen át lehetett írni, az előjáróságok és közbirtokosságok a szokásos állami kedvezményekkel vásárolhattak apaállatokat, amelyhez a vevőknek az aláírt kötelezvényeken kívül az apaállat megvásárlását elhatározó közgyűlés hitelesített jegyzőkönyvét is be kellett mutatni.³⁷

A kiállításon a HGE megemlékezett arról, hogy a Heves vármegyei tejellenőrzés 10 éves múltja tekintetében, ezért a tenyészállat-díjazást egy kiállítással kötötték össze. A gazdák a rossz időjárás ellenére is nagyszámú és jó minőségű állatot hajtottak fel Gyöngyösre. A díjazáson és az azt követő gyűléseken a minisztériumot *Kövy József* gazdasági főtanácsos, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet *Konkoly Thege Sándor* gazdasági főtanácsos, a Tiszajobbparti Szarvasmarhatenyésztő Egyesületek szövetségét *vitéz Oláh Gyula* földbirtokos, a szomszédos vármegyéket gazdasági felügyelőik képviselték. Heves vármegye részéről a főispán, az alispán, a gazdasági felügyelő, és *dr. Örss Kálmán* főállatorvos jelent meg, akiket *Borhy György* a HGE elnöke fogadott. A feldíszított gyöngyösi vásártéren sok kíváncsi gazda érdeklődése mellett folytak a vizsgálatok *Gosztonyi Andor* egyesületi elnök, *Dőry Gyula* alelnök, *Győrffy Kálmán* HGE alelnök, *Mészáros József* szövetségi igazgató, *Klár Jenő*, *Nádossy István*, *Kun Miklós* földbirtokosok, *Németh Pál* jószágigazgató, *Győrffy László* jószágfelügyelő, *Zboray László* érsekségi főintéző, *Rhédey György* főkáptalani főintéző, *dr. Tremkó Ferenc* és *dr. Hajdú Izsó* állatorvosok részvételével.

Törzskönyvezett bikák kiskazda tenyésztői közül díjat kapott:

1.	Molnár Géza	Zaránk
2.	Molnár Béla	Tarnabod
3.	Lővey István	Zaránk
4.	Berta József	Zaránk
5.	Kakuk Félix	Zaránk
6.	Fazekas István	Tarnaerk

Ebben a csoportban a következő uradalmakat jutalmazták:

1/a.	M.kir.állami béruradalom	Kompolt
1/b.	Kun Miklós	Karácsond
2.	Eisele-örökösök	Nagyfüged
3.	Nádossy Gergely	Pusztakenyérvár
4.	Molnár Gusztáv bér gazdasága	Gyöngyöshalász

³⁷ EGYÚ 1937. április 8.2.

A törzskönyvezett növendékbikák díjazott tenyésztői a következők voltak:

1.	Kalicz Gáspár	Tarnabod
2.	Bernát Péter	Nagyfüged
3.	Molnár Miklós	Zaránk
4.	Molnár Béla	Tarnabod
5.	Papp István	Zaránk
6.	Víg István	Zaránk
7.	Molnár Béla	Tarnabod
8.	Kass János	Tarnabod

A törzskönyvezett tehének gazdái a következő sorrendet érték el:

I/a.	Csintalan József	Tarnaszadány
I/b.	Krancziczky István	Tarnaméra
I/c.	Pári Dezső	Tarnaméra
I/d.	Géczy Lőrinc	Zaránk
II/a.	Kaldan Ferenc	Kompolt
II/b.	Molnár Béla	Tarnabod
II/c.	Pető Mátyás	Tarnabod
III/a.	Lővey János	Zaránk
III/b.	Víg Dezső	Zaránk
III/c.	Víg István	Zaránk
IV.	Juhász Péter	Zaránk
V.	Molnár Béla	Tarnabod
VI.	Molnár Géza	Zaránk
VII.	Engel András	Kompolt
VIII.	Kass János	Tarnabod
IX.	Molnár Miklós	Zaránk
X.	Kaldan Ferenc	Kompolt

Nem törzskönyvezett tehének tenyésztői közül díjat kapott:

I.	Huba László	Gyöngyös
II.	Toldy Ferenc	Gyöngyös
III.	Medve Sándor	Vámosgyörk

Törzskönyvezett üszők nevelői voltak:

I.	Molnár István	Tarnabod
II.	Csintalan József	Tarnazsadány
III.	Engel András	Kompolt
IV.	Molnár Béla	Tarnabod
V.	Kass István	Tarnabod

Nem törzskönyvezett üszők gazdái között jutalmat kapott:³⁸

I.	Huba László	Gyöngyös
II.	Burom József	Tarnabod
III.	Ficsor Mihály	Kál
IV.	Lugosi Lajos	Kál
V.	Dubcsák Alajos	Gyöngyöshalmaj

Az 1938. évi kiállítás

1938-ban április 8-án tartotta 34. állatdíjazását a Hevesmegyei Gazdasági Egyesület, amely ezúttal is a vármegye fejlett állattenyésztésének bizonyítéka volt. Ebben az évben is a szokásos testületek támogatásával rendezték meg a szemlét. Az egyesület ismét minél nagyobb létszámban való megjelenésre buzdította a gazdákat, a vásárolni szándékozókna pedig azt tanácsolták, hogy a kiállításon szerezzék be tenyészállataikat. Kérték, hogy a közületek a vármegyei gazdasági felügyelőségen, az egri vármegyei házában Fluck Gusztávnál jelentsék be vételi szándékukat. Ezúttal is a kiállítás napjának reggeli 8. órája volt a legvégső nevezési határidő. Ismét pontosan meghatározták a díjazásra felhajtható állatok jellemzőit. A 15 hónapos és annál idősebb törzskönyvezett bikák után 2 pengő térdíjat kellett fizetni állatonként, a 15 hónaposnál fiatalabb törzskönyvezett növendékbikákért 1.50 pengőt. Nem törzskönyvezett borjas vagy anélküli tehenek térdíja 1.60 pengő volt. Nem törzskönyvezett üszők és előhasú üszők térdíja darabonként 1.20 pengő volt. Törzskönyvezett borjas vagy anélküli tehenek után 80 fillér térdíjat kellett fizetni. Törzskönyvezett üszők és előhasú üszők térdíja 60 fillér volt. Április 5-ig lehetett jelentkezni a községi elöljáróságoknál vagy levelezőlapon a HGE titkári hivatalánál. A szokásos támogatók névsorában most már a helyi nagybirtokosok is szerepeltek felajánlott különdíjaikkal. Pontosn meghatározták a helyben történő vásárlás feltételeit és hozzátették, hogy a létrejött adásvételi szerződés után a rendező egyesület 2% jutalékot kér az eladótól, amelyért a vevő is szavatol, és azt a vételárból levonva a helyszínen azonnal be

³⁸ EGYÚ 1937. április 11. 2–3.

kell fizetni az egyesület megbízottjának. Emlékeztették arra is az érdeklődőket, hogy államsegélyre és köztenyésztésre csak törzskönyvezett bikák vásárolhatók és használhatók.³⁹

Végül mintegy 100 bika és egyéb tenyészállat került felhajtásra. A szervezők ismét megnyugvással konstatálták, hogy az állatállomány minősége fokozatosan javul és a tenyésztés irányítása a legjobb kezekben van. A díjazást a főispán nyitotta meg, amelynek bíráló bizottságai Dőry Gyula és Györffy Kálmán vezetésével 12 óráig el is végezték munkájukat és megállapítottak a rangsort.

Csoport	Hely	Gazda neve	Lakóhely	Állat neve
Bikák	I.	Pári Sándor	Tarnaméra	Fegyenc
	I/b	Nagy H. István	Tarnabod	Kondor
Tehenek	I.	Csintalan B. József	Tarnazsadány	
Üszök	I.	Felsőmezőgazdasági Iskola Gazdasága	Gyöngyös	
Üszök	I.	Kaldan Antal	Kompolt	

A bikatenyésztésben megjutalmazott uradalmak:

Hely	Tenyésztő neve	Lakóhelye	Állat neve
I.	Kun Miklós	Karácsond	János
II.	Dőry Gyula	Atkár	Finánc
III.	Molnár Gusztáv	Hevesaranyos	Ottmár

A díjazás ezúttal is közös ebédrel zárult, délután pedig ismét az egyesület közgyűlésére került sor, amely egyben tisztújító gyűlés is volt. Nagy sajnálattal vették tudomásul, hogy az egyesületet alapításától fogva irányító Gosztonyi Andor alatkai földbirtokos az elnöki tisztséget akadályoztatása miatt nem töltheti be, ezért érdemeit Klár Jenő javaslatára jegyzőkönyvben is megörökítették. Ezután a tagok új elnökké megválasztották Dőry Gyula atkári földbirtokost, társelnökké Okolicsányi Imre alispánt, alelnökké ifj. Kovács József és Kassa István földbirtokosokat, ügyvezető alelnökké dr. Mészáros Józsefet és főellenőrré léptették elő *Sztolár Imre* ellenőrt. Végül Balogh István igazgató kiosztotta a délelőtti megítélt díjakat és a közgyűlés véget ért.⁴⁰

³⁹ EGYÚ 1938. március 29. 2.

⁴⁰ EGYÚ 1938. április 12. 2.

Összegzés

Ha a sajtóban megjelent eredményeket összesítjük, sok érdekes részletet megtudhatunk az állatdíjazás résztvevőiről. Először azt kell leszögezni, hogy csak 4 kategóriából tudjuk a nyerteseket megvizsgálni mind az 5 évben. Ez a törzskönyvezett kiskgazdasági bikák, a törzskönyvezett uradalmi bikák, a törzskönyvezett kiskgazdasági tehenek és a törzskönyvezett kiskgazdasági üszők csoportja. A törzskönyvezett növendék bikák paraszti gazdáiról csak 1935-ből, 1936-ból és 1937-ből vannak adataink. A nem törzskönyvezett tehenek és nem törzskönyvezett üszők kiskgazda tulajdonosait pedig csak 1937-ben találtuk meg, vagyis 1937-ből származik a leghosszabb lista a legtöbb kategóriában díjazottakról, míg az 1938. évi tudósítás a legszűkszavúbb volt. Ez attól függött, hogy ki volt az újságíró, aki tudósította az olvasókat az eseményről, és az is befolyásolta a terjedelmét, hogy a szerkesztőnek éppen mennyire volt fontos a hír. Nem szabad kizárnunk a politikai háttérrel sem, mert ezekben az években a kormány politikusai sokszor hivatkoztak a kiskgazdák érdekeire, és ez a retorika a paraszti gazdálkodásra irányította a sajtó figyelmét.

Ha a résztvevő személyeket nézzük, érdemes a helyezések alapján megvizsgálni őket. Csak a legtöbb helyezést elért tenyésztőket jellemezve kissé meglepő, hogy az élen nem kiskgazdák, hanem másféle társadalmi állapotú kiállítók voltak. Eszerint 1934–1938 között a legeredményesebb gazda a gyöngyösi *Huba László* volt, aki 4 alkalommal vitte el az I. díjat.⁴¹ 1935-ben a törzskönyvezett üszők, 1936-ban a törzskönyvezett tehenek, 1937-ben pedig a nem törzskönyvezett tehenek és üszők csoportjában kapott elismerést. Állattenyésztéssel mészáros mestersége miatt foglalkozott.

Dr. Döry Gyula sem maradt le sokkal, hiszen 3 első és 1 második díjat szerzett az adott időszakban.⁴² A törzskönyvezett uradalmi bikák csoportjában állatai 1934-ben, 1935-ben és 1936-ban is nyertek, 1937-ben a bíráló bizottság tagja volt, 1938-ban pedig bikája a II. helyen végzett.

A záránki *Molnár Géza* is szép eredményeket mondhatott magáénak, hiszen 5 alkalommal kapott jutalmat. Állatai 1934-ben a törzskönyvezett tehenek, 1937-ben a törzskönyvezett bikák kategóriájában szereztek I. díjat, 1935-ben egy törzskönyvezett tehene és egy törzskönyvezett üszője után kapott II. díjat, és volt még egy VI. helyezése 1937-ben a törzskönyvezett tehenek csoportjában. Való-

⁴¹ Huba László hentes és mészáros 1877-ben született Gyöngyösön, ott végezte iskoláit, majd a családi hagyományoknak megfelelően mesterségét apjától sajátította el. 1904-ben lett önálló mester, az első világháborúban hadirokkant lett, de a gyöngyösi ipartestület vezetőségi tagja maradt.

⁴² Jobaházi Döry Gyula Baranyamágocson született 1890-ben, Pécsen érettségizett, Grazban kereskedelmi tanfolyamot végzett, a budapesti egyetemen pedig doktori diplomát kapott. Az orosz hadifogságból 1918-ban tért haza, 1920-tól Atkár mellett, Tasspusztán gazdálkodott 1073 holdas birtokán. Szarvasmarha-, ló- és sertésenyészetére állami ellenőrzés alatt állt, francia cégek részére pedig paradicsomot termesztett.

színüsíthető, hogy 20 hold feletti kisgazda volt, vagyis vele kezdődik a kistenyésztők sora.

A tarnabodi *Molnár Béla* is a kisgazdák egyik jeles képviselője volt 5 helyezéssel. Ebből volt egy I. díja 1934-ben a törzskönyvezett bikák csoportjában és egy II. díja 1937-ben ugyanebben a kategóriában, a többi két IV. hely és egy VII. hely 1937-ben. Róla csak annyit tudunk, hogy 1936-ban több földje volt 20 holdnál.

A zaránki illetőségű *Géczi Lőrinc* 4 helyezéssel dicsekedhetett, hiszen volt egy II. díja 1934-ben a törzskönyvezett teheneknél, a többi pedig egy IV. helyezés és két V. helyezés volt. Falujában 1936-ban őt is a 20 hold feletti gazdák közé sorolták.

A tarnazsádányi *Csintalan B. József* is a négyszer jutalmazott kisgazdák közé tartozott.⁴³ 1937-ben és 1938-ban törzskönyvezett tehenei nyertek I. díjat, 1936-ban III. díjat, 1937-ben pedig még a törzskönyvezett üszőknél kapott egy II. helyezést.

Az 51 név szerint említett gazda közül 6 főnek volt még három helyezése, 9 főnek két helyezése, és 30 tenyésztő egy-egy alkalommal bukkant fel a díjazottak között.

A nagyobb birtokosok közül említést érdemel a kompolti *Magyar Királyi Béruradalom*, a nagyfügedi *Eisele-örökösök*⁴⁴ és a gyöngyösi *Felsőmezőgazdasági Iskola Gazdasága*.⁴⁵

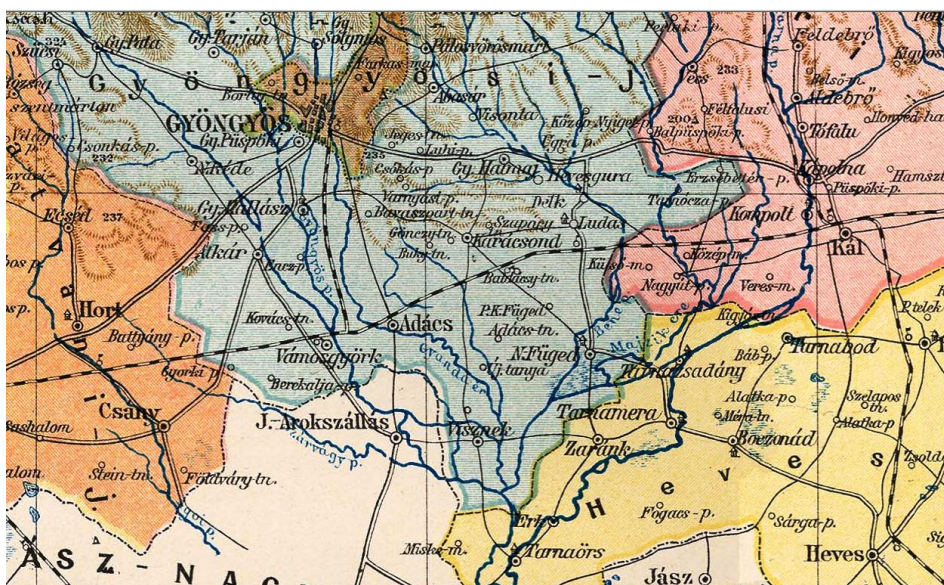
Ha megvizsgáljuk a díjazott személyek lakóhelyét, akkor ezek a gyöngyösi, a hevesi és az egri járások területére esnek. Az állattartás számára kedvező hevesi járásból 28 jutalmazott gazda vett részt a kiállításokon. *Zaránk* vezeti a sort, ahonnan 15 gazda kapott elismerést, a másik kiemelkedő község pedig a szomszédos *Tarnabod* volt 7 fővel. Igaz, hogy Tarnazsádánynak csak egy büszkesége volt az öt év alatt, de ő szép eredményt ért el. A hevesi járásból 5 falunak volt sikeres gazdája: *Zaránk*, *Tarnabod*, *Tarnazsádány*, *Erk* és a később csatlakozott *Tarnaméra*. Ezek a járás nyugati felében fekszenek.

A következő térképrészleten jól látszanak azok a községek, amelyek szarvasmarha-tenyésztés tekintetében Gyöngyös vonzáskörzetébe tartoztak:

⁴³ Csintalan B. József 1884-ben született Zsádányban, a gazdálkodást apjától tanulta, 1920-ban 30 holdon önálló gazda lett, amit 15 év alatt 78 holdra szaporított és saját nevelésű állataival több kiállításon is nyert. A vármegyei törvényhatósági bizottság tagja, községi képviselő, a számvizsgáló bizottság elnöke és a legeltetési társulat pénztárosa volt.

⁴⁴ Az Eisele-testvérek 700 hold földet birtokoltak Nagyfügeden.

⁴⁵ A gyöngyösi Római Katolikus Felső Mezőgazdasági Iskola 1925-1948 között működött. Kegyuraként Gyöngyös város 48 holdat ajánlott az iskolának, fenntartására évi 20 000 pengőt szavazott meg, és az 1925 szeptemberében megkezdődött a tanítás. Tangazdaságában baromfitegyezés mellett 1934-ben sertéstelepet, 1935-ben tehenészetet és 12 rekeszes nyúlházat hoztak létre, 2 hold szőlőt telepítettek és konyhakertet vettek művelés alá. Az alma, körte, szilva, cseresznye és barack törzsgyümölcsöst faiskola, zöldségtelep és szérűskert egészítette ki. Az 1936/37. tanévben 12 tanára és 155 tanulója volt.

A gyöngyösi járásból 15 gazda remekelt, de ők 9 községből hajtottak fel állatokat, vagyis egyenletesebben eloszlott meg a részvétel. Itt Gyöngyösről, Nagyfügedről és Atkáról jött 3-3 elismert tenyésztő, Halmajról, Visznekről, Vámosgyörkről, Karácsondról, az Adácshoz tartozó Pusztakenyérvárról, valamint Domoszlóról pedig 1-1 fő. Ez utóbbi *Fleischmann Henrik* volt, aki 1934-ben törzskönyvezett uradalmi bikája III. díjat kapott.⁴⁶

Az egri járás nyugati pereméről 6 kompolti és 2 káli tenyésztőnek jutott díj az öt év alatt, vagyis 8 fővel a megyeszékhely körzete is képviseltette magát a legjobbak között. Heves vármegye térképén egyértelműen látszik, hogy a sík dél-hevesi és a lankás mátraalji községek szerepeltek leginkább jól a kiállításon, de a Tarnának is lehet meghatározó szerepe. Az viszont világos, hogy Gyöngyös vonzáskörzete leginkább ezekben a községekben érvényesült. A hevesi járás keleti része és az egri járás keleti része már nem tűnt fel a díjazottak lakóhelye között. A Tarna folyó választóvonalnak tűnt, amelytől nyugatra Gyöngyös, keletre pedig Eger vonzása érvényesült, bár ez utóbbi hatásáról nem rendelkezünk bizonyító erejű adatokkal.

A tenyészállat-díjazással az egyesület három célt kívánt megvalósítani. Először a jutalmakkal további munkára, fejlesztésre akarták serkenteni a győzteseket,

⁴⁶ Fleischmann Henrik (1870–1960) Domoszlón született, iskoláit Budapesten végezte, 1894-ben 600 hold bérelt birtokon kezdett gazdálkodni, 1900-ban tért haza szülőfalujába és felesége földjén szőlőt telepített. 1936-ban 300 holdas szőlője és 100 holdas gyümölcsöse volt, amely főként kivitelre termelt. Sok kiállításon kapott díjat, községi képviselő, a vármegyei törvényhatósági bizottság tagja, a Szőlősgazdák Országos egyesületének alelnöke volt. 1935-ben 902 holdas birtoka volt Domoszlón, 136 holdja Detken és még Budafokon is 1 holdja.

másodsorban mintául akarták állítani őket, hogy a többi tenyésztő is kövesse a példájukat, végül pedig az elnyer pénzjutalmak több alkalommal is enyhítették a birtokos parasztok anyagi gondjait.

A Heves Megyei Gazdasági Egyesület vitathatatlan érdeme az volt, hogy az ösztönzésére indult meg a törzsállat-tenyésztés az egri, gyöngyösi és a hevesi járásban élő közép- és gazdag parasztok gazdaságában. A Tarna menti községek szarvasmarha-tenyésztése az egész megyében ismertté vált, ez pedig kedvezően befolyásolta a kisbirtokos parasztság állattartási szokásait is.⁴⁷ A Gyöngyös környéki marhatenyésztő parasztok tehát befogadták az új és ésszerű ismereteket, de csak olyan mértékben, ami a hagyományokkal összeegyeztethető volt.

RÖVIDÍTÉSEK

EGYÚ: Eger-Gyöngyösi Újság 1934–1938. közötti évfolyamai
MSK 1937: Magyar Statisztikai Közlemények. Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben. Budapest. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal

IRODALOM

Szuhaý Miklós

1998 A magyar mezőgazdaság a két világháború között. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. (Szerk.: Gunst Péter) Budapest

Gunst Péter

1996 A termelés megrekedése. In: Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok. (Szerk.: Orosz István – Für Lajos – Romány Pál) Budapest

Petercsák Tivadar

1984 Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben. Borsodi Kismonográfiák 17. Miskolc
2000 Paraszti közbirtokosságok, legeltetési társulatok Heves megyében. In: Agria XXXVI. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. (Szerk.: Petercsák Tivadar – Veres Gábor) Eger
2001 Népi állattartás Hevesen. In: Tanulmányok Hevesről. (Szerk.: Petercsák Tivadar és Szabó J. József) Heves

⁴⁷ Misóczki Lajos – Misóczki Lajosné 2003. 471.

Surányi Béla

- 1991 Adatok Hajdú-Bihar megye és Debrecen két világháború közötti szarvasmarha-tenyésztéséhez. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 18. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Debrecen

Kékesi Béla

- 1980 Alsónémedi története és néprajza. Pest megyei falumonográfiák. Alsónémedi Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága. Alsónémedi (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Alsonemedi/pages/tort_es_neprajz_009_allattartas.htm, letöltés ideje: 2011. november 2.)

Misóczki Lajos – Misóczki Lajosné

- 2003 A Heves Megyei Gazdasági Egyesület 1858-1949. In: Agria XXXIX. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyvei. (Szerk.: Petercsák Tivadar – Veres Gábor) Eger

Gróf Imre

- 1936 Gazdasági élet. In: Hevesvármegyei ismertető és adattár. (Felszerk.: Ladányi Miksa) Budapest

Sánta László

- 1975 Heves megye állattenyésztésének változása 1884 és 1914 között. In: Archivum 5. Eger

HAGYOMÁNY ÉS MODERNIZÁCIÓ A MAGYAR PARASZTI SZŐLŐ- ÉS BORGÁZDÁLKODÁSBAN (20. SZÁZAD, 21. SZÁZAD ELEJE)

CSOMA ZSIGMOND

A hagyomány fogalmával ma már sokan, sokféle módon foglalkoztak, sőt a néprajz és az európai etnológia, illetve a történettudomány alapját a hagyomány értelmezése, kutatása jelenti, ugyanúgy, mint a hagyomány alakulásának, változásának követése, netalán a társadalom fejlődésére gyakorolt hatásának kutatása.¹ Mindez felment a hagyomány és a modernizáció fogalmának értelmezésétől, csak azt jegyzem meg, hogy mind a hagyomány és a modernizáció, mint a társadalom, mind az anyagi kultúra tekintetében természetesen a szőlő-bortermelésben is kimutathatók a fentebbi fogalmak, mint a korábbi évszázadok, évtizedek szakismeretét, gyakorlatát, termesztés-és termelési módszerét konzerváló és azt meghaladó újabb, de nem minden esetben fejlettebb jelenségét. A hagyomány és a modernizáció a szőlő-bortermelés területén sem állandó és változatlan kategóriát jelentenek, hanem természetesen az a társadalmi környezetben, a társadalom hatására és kölcsönkapcsolatában alakul, változik. A modernizáció is társadalmi keretben, a hagyományra és a hagyományból épül, azt meghaladja, amennyiben pozitív. Lehet valami modern, de egyáltalán nem biztos, hogy a hagyomány kategóriájába bekerül, és gazdagítja majd a szőlő-bortermelést.

A 20. század kezdetének magyar szőlő-bortermelése, szőlő-borkultúrája a homogenizálódás irányába mutató konglomerátum jelleget viselte.² Ebben a folyamatban, a korábbi területi és nemzetiségi, valamint termelő-kulturális különbségekből adódó eltérések a természettudományos ismeretek hatására, már egységesülő tendenciát mutattak. Az állam irányító szerepe egyre jobban érvényesült, a kiépülő állami intézmény- és hálózati szabályozó rendszer a paraszti szőlő-bortermelést, annak regionális és történeti hagyományait egyre inkább érintette, befolyásolta. Az Európa szerves részét képező magyarországi szőlészet-borászat azonban továbbra is különlegességnek számított a kiváló ökológiai-természeti adottságaival, a szőlőtermesztés északi határához közeli, szőlőhegyekkel és kerek borokat termő szőlőhegyeivel, a rendszeresen aszú-

¹ Vö: *Petercsák Tivadar* 2011.

² Vö: *Csoma Zsigmond* 1994–1995.

sodó szőlőivel, a dél-magyarországi, vörösbort termő mediterrán területeivel, a még mindig nagymértékű, de már csökkenő tendenciájú nyugati, majd északkeleti irányú távolsági borkereskedelmével és a sok nemzetiség termelőkultúrájával. Ebben a nagy egységesülés felé haladó konglomerátumban, a még mindig hagyományosnak tekintett szőlő-borkultúrában, különböző hatások, területi-történeti különbségek, a fejlődés különböző szintjén álló, felzárkózó és leszakadó szőlő-bortermelő területek, borvidékek színes mozaikjai tarkították az egységesnek nem mondható, mégis még hagyományosnak tartott magyar bortermelést.

A helyi paraszti tapasztalatok kiegészültek a csíziók, a kalendáriumok, majd a 18. századtól megerősödő szakirodalom, és a nemzetiségi betelepülések, a migrációk révén meghonosított technológiák új ismereteivel. Így színeződött a magyar, vagy magyarnak vélt módszerek, eljárások sokasága, és a gyarapodó szakismeret egyféle kapcsolatot jelentett Európa északi, déli, keleti-nyugati szőlő-bortermelő területeivel.³ Természetesen, amikor a magyar szőlészetről és borászatról beszélünk, úgy ebbe az európaiat is beleértjük, hiszen a magyarországi része a kontinentális éghajlatú szőlő-borkultúrának. Egyben utalni kell a korábbi generációk szőlőtermesztési és bortermelési ismereteire, a paraszti szaktudás sokgyökerűségére, ami a magyarországi borokat Európa hírvé tette. Ugyanakkor tisztában kell lennünk a magyar és a magyarországi bortermelők hibáival. Elsősorban azzal, hogy az osztrák gazdaságpolitika „jóvoltából” túltermelési válságokkal küszködött a hazai bortermelés. A nem megfelelő színvonalú borkezelés eredményeként pedig kevésbé élvezhető, nem palackérett, nem stabilizált borok készültek, amiket a kereskedők csak váltakozó mértékben tudtak jól értékesíteni. Ezek az alapvető szakmai problémák ugyanis távol tartották a külföldi borkereskedőket a magyar boroktól. Vagyis a magyar szőlőtermesztők az ökológiai sajátosságokat jól kihasználva a legjobb minőséget termelték meg, érték el szüret alkalmával, a mustban, de a késztermék, a bor, főleg a palackos bor terén nagy elmaradások voltak az európai palackos borok minőségéhez, értékesítéséhez képest. Tehát a 19. század közepén, a magyar borvidékeken hiába termelték meg európai összehasonlításban is a legjobb minőségű, átlagosan 21,44 cukorfokos mustot (a francia, német, osztrák borvidékek messze elmaradtak ettől), ha a borkezelési hibák és hiányosságok, a tőkeszegénység, az egészségtelen birtokszerkezet miatt az elkészített borban, főleg a palackozott borok tekintetében elmaradtak Nyugat-Európa termelői mögött a 20. század végéig.

A korábbi évszázadok termesztői tapasztalatai, hagyományai, apáról-fiúra szállva mindig bővülő ismeretanyagot is jelentettek. A korábbi nemzedékek tapasztalatait az utódok újabb ismeretekkel bővítették, frissítették. Ez az állandó folyamat jelentette a fejlődést vagy a stagnálást, illetve a mennyiségi, alkalmanként pedig a minőségi előrelépést, vagy visszaesést. Konjunktúrák és dekonjunk-

³ Vö: Csoma Zsigmond 1994–1995.

túrák, regressziók és degressziók jellemezték a „dicsőséges” magyar hagyományos borászat fejlődését, ahol a királyi-császári udvar, vagy a mindenkori magyar kormány érdeke, hol éppenséggel az ellenérdeke játszotta a fő szerepet abban, hogy a paraszti magyar szőlészet-borászat nekilendült, majd visszaesett, minőséget produkált, vagy mennyiségi kiteljesedésben a minőség rohamos csökkenésével piacot veszített. A középkortól az újkorig, majd a legújabb korig ez a tendencia jellemezte a magyar szőlő-bor ágazatot.

Minden időszakot végigkísért azonban a magyar szőlőtermesztő paraszt, vagy a városi polgár szakmai szeretete kedves szőleje és bora iránt. Csiszolta, tökéletesítette tudását, így a „magyar borászati anyanyelvbe” beépítve hasznosította Európa más területeinek ismeretanyagait, eredményesebb technológiai eljárásait, tapasztalatait. Ez a magyar borászati anyanyelv természetesen a Kárpát-medencében a szomszédos népek hatására is formálódott, alakult. A peremterületeken, éppen a vegyes etnikumú, a nyelvhatár szélén élők révén, amely északon a szőlőtermesztés északi határvonalát is jelentette egyben, vagy éppen a Magyarországra betelepülő, más népek szőlő-bortermelési ismereteinek megismerésével, elsajátításával, esetleg átvételével járt együtt. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az etnikus jegyek mellett interetnikus sajátosságok is kialakulhassanak, vagyis a környező népek szokásaiból, eljárásaiból is átvegyenek a magyar szőlő-bortermelők. (Elsősorban a szerbektől és a németektől). A magyarországi borászat így megtartotta, még ha alakítva is az ősit az újhoz, a hagyományost a modernhez, de ugyanakkor azt formálta, fejlődni hagyta. A homogenizálódással bekövetkező 19–20. század fordulója európai trendjével is felvette a versenyt, és lépést tartott a bekövetkező változással. Ezzel biztosította európaiságát, de különlegességét is, a hungarikum jellegzetességek megtartásával. Ezek a jellegzetességek azok (egyes fajták, eljárások, technológiai elemek), amelyek a 21. századi napjainkig is kimutathatók, amikkel együtt élünk.

Az egykori magyar szőlőtermesztésben és borászatban a természeti károk, a gazdasági csapások, a váratlan szőlőbetegségek és vészek nagy kárt és traumát jelentettek a gazdaközségeknek. A magyar szőlősgazdák együtt éltek, együtt lélegeztek kedves szőleikkel. Ismerték szinte tökélenként területüket, a fajtákat, a fajták tulajdonságait, értékeit. Ezek a gazdák féltő gonddal örködték szőlejük felett, igyekeztek maximálisan mindent megadni kedves növényüknek, szinte elkényeztették azokat. Nem véletlen, hogy a természeti csapások vagy a nemzeti katasztrófák után nagy életerő és hitbeli akarat kellett ahhoz, hogy akár teljesen újra kezdhessék az elpusztult ültetvényben a következő évi munkákat. A filoxéra (szőlőgyökértetű) hatalmas pusztítása (1875-től), a kilátástalannak tűnő védekezés sok szőlő-bortermelő gazdát a kivándorlás felé hajtott, vagy végső elkeseredésében az öngyilkosságba kergetett. Pár év alatt kiradírozta volna a filoxéra a hagyományos magyar szőlőkultúrát, főleg a történeti, monokultúra szintjén lévő híres magyar, kötött talajú borvidékekről, ám az élni akarás, a dac, a teremtés akarata azonban erősebb volt ennél a veszélyes kártevőnél. Új, európai eljárások,

módszerek jelentek meg, amelyek a magyar tudással felvértezve újra sikerre vitték a magyarországi szőlő-borágazatot.

Hagyomány a jövő a szőlő-bortermelésben is? Teszik ma fel sokan a kérdést, és talán nem is sejtik, milyen sok hagyományt őrzött a 19–20. századfordulóig, és napjainkig a szőlő-bortermelés. Tudjuk azonban, hogy a hagyomány nem automatikusan jelenti a jobbat, a szebbet, hiszen a hagyomány lehet negatív előjelű, rossz tartalmú is. Azonban érdekes módon a társadalomban ezzel a szlogenrel egyféle megbízható, ismét elérendő értéket és minőséget sulykolnak, akár a mai reklámok is. Ez az időszak, a 20. század vége egybeesett Magyarországon a demokratikus rendszerváltással, rendszerváltoztatással, az Európai Unióba történő csatlakozással. Így ez a felismerés, az új értékesítési, piacérvényesülési lehetőségekkel egy időben jelent meg, és mint szlogen nagyon sok igazságot, a paraszti racionális és irracionális gazdálkodás, a szőlő-bortermelés igazságát és egyetemes értékeit hordozza, hirdeti. De mi is ez a szlogen, amit Nyugat-Európa után ma már Magyarországon is állami kezdeményezések, alapítványok és társadalmi mozgalmak a zászlaikra tűztek? Van-e benne számunkra is elfogadható és követendő igazság?

A „Hagyomány a jövő” szlogen Nyugat-Európa piacorientált, polgáriasult környezetéből indult el. Ez a társadalmi igényt megfogalmazó, elsősorban a fogyasztói igényeket alakító és befolyásoló szlogen, átítatta a polgáriasult társadalom minden rétegét. Ez a fogalom a monoton szürkeségben és a mindennapok termelő kultúrája és a monokultúra specializált szintjén előállított ipari szalgmunka uniform termékeivel szemben az egyedi, a megismételhetetlen, az unikum, a kézműves aprólékossággal készült termékekre vonatkozott.

A 20. század eleji magyar szőlő- és borágazat paraszti gazdálkodása sok racionális elemet tartalmazott, és sokat vett át a 19. századi uradalmi szőlő-bortermelésből. A szőlészethez képest a bortermelésben, a borászati munkákban kevesebbnek tűnik a racionális átvétel, hiszen a pincék sötétje nem csak a látást, de az ellesést is korlátozta. Mit használ fel a szomszéd, hogyan ízesíti és mivel a borát, milyen eszközökkel végzi a minőségi borászat munkáit? De ebbe a zárt, a pincefalak határolta világba akárki be sem léphetett. A gazdák, illetve az uradalmi borpincében a kulcsár és a pincemester birodalmának számított a pince. Itt csak alkalmi bér munkában lehetett jelen a paraszt, még ha saját pincéjében teljes hatalmú tulajdonosként sok mindent ki is próbálhatott. Mindezekért a borkészítés sok irracionális elemet is megtartott a korábbi évszázadok szokásaiból, ami azzal magyarázható, hogy a korábbi jobbágy-paraszti bortermelők nem rendelkeztek természettudományi ismeretekkel, azon belül pedig különösen borbiokémiai szakmai tudással. Ugyanakkor számos eleme a korábbi évszázadok paraszti szőlő-bortermelésének, főleg a folklór elemei, mint pl. a szőlő-borvédő szentek tisztelete, a szőlőszüreti szokások-bálok és felvonulások a 19. századvégi, 20. század eleji kormányzati elképzeléseknek megfelelően ismét tért nyertek,

bár már megváltozott funkcióval. Mindez a tendencia erősödött fel a 20. század végére, amikor már a turizmust kiszolgáló látványossággá alakult át.

De milyen paraszti hagyományok azok, amelyek a 20. század elején a megújuló, és az európai kihívásokra felelő, a versenyt felvevő magyar szőlészetet és borászatot jellemezték? Melyek azok a több évszázados tradíciók, tapasztalatok, a paraszti tudásba beépült, beékelődött ismeretek, melyek a 20. század elejétől ismét felerősödve, sikerét jelenthették a hazai szőlő-borágazatnak? Annak az ágazatnak, amely több millió ember megélhetését biztosította, illetve több száz-ezer család jövedelmét növelte és életformáját befolyásolta nap-mint nap a 20. évszázadban, még akkor is, ha csökkenő mértékben. Még úgy is, ha a korábban nemzeti italnak számító magyar bor a 20. század elejétől már jóval kevesebb ember megélhetését biztosította, mint a korábbi évszázadokban, amikor az ország lakosságának majd 1/3-át közvetlenül meghatározta a szőlővel-borral való foglalatosság. Vagy úgy, mint birtokos, vagy úgy mint napszámos, vagy pedig, mint borkereskedő és a kereskedőnek segítő faktor, cenzár-közvetítő, fuvaros, borkorcsolyás, netalántán kádár, de az 1880-as évek végétől az új oltványszőlők telepítésével amerikai alanyvessző telepen dolgozó, oltó napszámos, gyökereztető iskolákban dolgozó napszámos, vagy oltványtermelő vállalkozó, oltványszőlőt létesítő, telepítő vállalkozás birtokosa, alkalmazottja stb.

A hagyományos paraszti szőlőtermesztést régi magyar, vagy magyarországi szőlőfajták jellemezték.⁴ Ezek a régi szőlőfajták sok egymáshoz hasonló tulajdonsággal rendelkeztek, amelyek ismerete vagy nem ismerete a termesztés sikerességét nagymértékben befolyásolták. Az általam vizsgált 41 régi magyar fajta közül⁵ majd' 30%, vagyis 1/3-a nővirágú, illetve rosszul termékenyülő hímnős volt, amelyek csak megfelelő porzófajta közelében adtak kielégítő termést. A sárfehér nővirágú fajtának a hosszúnyelű fajta, a kéknyelű nővirágú fajtának a budai zöld, a bálint álnő-jellegű virágú fajtának a juhfark szőlőfajta volt a porzó fajtája. Ezeket a parasztgazdák több évszázados megfigyelések eredményeként együtt, keverten ültették. De nővirágú volt a bakator, a tuskéspupú zamatos, viszont szintén rosszul termékenyülő hímnős az aprófehér, a nagyfügér, a lisztes nevű fajták. Nőjellegű virágai voltak a bajornak, gohérnak, betyárnak és a tulipiros nevű fajtáknak, melyek mellé porzófajtákról kellett gondoskodni, hogy évi rendszeres termést várhassanak róluk. A viráganatómiára és az ivarjelleg tisztázására már a 18. században többen felfigyeltek, sőt M. Balthasar Sprenger délnémet lelkész, 1778-ban rajzos táblamelléleteket adott közre könyvében, ezzel is felhívta a figyelmet erre a termesztési problémára, ami Kozma Pál akadémikus és mások kutatásai, a virágbiológiai ismeretek 20. századi eredményei nélkül aligha lenne érthető és magyarázható. Magyarországon a virágtípusok felfedezése a 18. század vége és a 19. század elejének kutatási eredménye. A virágbiológ-

⁴ Vö: Csoma Zsigmond 1994–1995.

⁵ Vö: Csoma Zsigmond 1998.

giát Rudinai Molnár István és Ráthay Imre kutatta először a 19. század 80-as éveitől. Jankó János – a Néprajzi Múzeum első igazgatója – a Balaton-mellék néprajzi tájmonográfiájában figyelt fel először erre a jelenségre, és Molnár István kutatásaival magyarázta helyesen azt a paraszti hagyományt és gyakorlatot, hogy kevert fajtaállományúak voltak a magyar szőlőültetvények. Ezért nem tartotta a sárfehér, vagy a furmint rosszul termékenyülő fajtáknál károsnak a porzó-fajtákkal kevert telepítést. Jankó János tehát ebben a kérdésben már – a mai szakszót használva – tudományközi (interdiszciplináris) tájékozottságról tett tanúbizonyságot.

A fajtanevek és a fajtakeveredés zűrzavarát Magyarországon még a 20. század elején is a fajtacsoporton belüli fajták és alfajták sokasága okozta, melyek többsége gyenge minőséget adó, kevesebb mennyiséget termő, több, a virágját elrúgó, rosszul termékenyülő fajtát jelentett. Mindezek a tulajdonságok a népi-helyi elnevezéseket ugyan gazdagították, azok tarkaságát növelték, de a fajták azonosítását megnehezítették. Pl. Zalakaros esetében, egy ún. tónai fajta az uralkodó és jellegzetes régi fajta. Egyesek szerint Tolnából származó, amit a neve is zalaiasan említett formában mutatna, mások szerint inkább a rakkszőlőnek nevezett régi magyar fajta lehet. Vizsgálataim szerint⁶ a fehér járdovány, vagy a kövér szőlőhöz áll közelebb az ampelográfiai bélyegei alapján ez az „ismeretlen” zalakarosi fajta.

Németh Márton foglalta rendszertani keretbe és határozta meg a több évszázados paraszti megfigyelések, észrevételek felhasználásával a fajtacsoportokhoz tartozó fajtákat és a különböző alfajtákat. Így: a bajor fajtacsoporton belül a fekete-fájú, kék, szürke bajort, a gohér fajtacsoporton belül a fehér, piros, változó góhért, a bakator fajtacsoporton belül a kék, piros bakatort, a furmint fajtacsoporton s a fehér furmint fajtán belül az arany, csillagvirágú, hólyagos, kereszteslevelű, ligetes, madárkás, nemes, rongyos, vigályos alfajtákat, a piros furmint fajtán belül a lazafürtű, tömött alfajtákat, a változó furmint fajtán belül a rövidfürtű, hosszúfürtű alfajtákat különböztette meg. A hárslevelű fajtán belül a fecskefarkú, nemes hárslevelű, rugós hárslevelű alfajtákat, a járdovány fajtacsoporton belül a fehér járdovány (fajtán belül a közönséges és öreg járdovány alfajtákat), valamint a fekete járdovány fajtát különítette el. A kadarka fajtacsoporton és a kék kadarka fajtán belül a csillagvirágú, fügelevelű, kordoványos, kupakos, lúdtalpú, nemes, teltvirágú, terméketlen kadarka alfajtákat különítette el és fedezte fel. Emellett a szürke kadarka, mint önálló fajta szerepel. A kéknyelű fajtán belül a hosszúnyelű és rövidnyelű kéknyelű alfajtákat, a kövérszőlő fajtán belül a nemes, ropogós, rugós kövérszőlő alfajtákat, a leányka fajtán belül a madárkás leányka, nemes leányka alfajtákat, a lisztes fajtacsoporton belül a fehér, fekete-fájú, piros lisztes fajtákat, a mézes fajtán belül az apró, sárga, zöld mézes alfajtákat, a pozsonyi fajtán belül a madárkás, nemes pozsonyi alfajtákat,

⁶ Csoma Zsigmond 2009.

a szilváni fajtacsoporton belül a kék, piros, zöld szilváni fajtát különítette el rendkívül aprólékos, hosszú kísérleti megfigyelés után Németh Márton. Ezeket a megfigyeléseket a magyar parasztság is megtette, de összehasonlítás nélkül nem tudta megállapítani, melyik változat a legjobban termő. A fajták népi elnevezései azonban visszaadják, jelzik mindazt, amit elvárt a termelő, vagy a termés csekélysege feletti csalódottságában nevezte úgy el a termesztett szőlőfajtáját. A *porbahullató*, a *foszlánca*, a *rigolyás*, a *madárkás*, a *zsobrák* stb. népi elnevezésekkel a paraszti megfigyelés és értékítélet a nem jól termő tőkékét és fajtákat jellemezte. Persze a paraszti megfigyelés objektivitásán túl a fajta egyáltalán nem biztos, hogy silány, és kivágásra ítéltetett, mert előfordulhatott, hogy éppen a nem megfelelő szintű szaktudás, vagy a fajtaismeret hiánya miatt a metszést rosszul végezték el. A termés-rügyleterhelés helytelensége miatt hozott esetleg kevés fürtöt a fajta, vagy éppenséggel szakadt meg és lett ciklikusan termővé, vagy talán a bő termése miatt gyenge minőséget adóvá a szőlőfajta. Tehát a paraszti ismeret esendőségét jelezte, hogy a természet tudományos ismeretek korabeli hiánya miatt csak a fenológiai megfigyelések alapján alkottak értékítéletet. Ez pedig a fajta részleges, és egyáltalán nem biztos megítéléséhez vezethetett. Ezek alapján kivágásra kerülhettek jó fajták is, amelyek igényét, tulajdonságát rosszul ítélte meg a paraszti közösség, mert helytelen technológiát alkalmaztak. Ugyanakkor megszokásból főleg a bőven termő fajtákat őrizték, termesztették előszeretettel, viszont nem vették észre, hogy a minőség csökkenése a mennyiség miatt állandóvá vált. A helyi gyakorlatban és a fajta értékítéletében nagy szerepe volt a helyi közösségnek, főleg azoknak a hangadó gazdáknak, akik tekintélyük, elismertségük, sikerességük révén meghatározói lettek a szőlőhegyi közösségeknek. A tradicionális és a gazdák közti hierarchikus viszony a szőlőfajták termesztésébe, elterjesztésébe így játszott szerepet.

A nővirágú fajták általában erős növekedésűek voltak. Ha a porzófajták mellé termést hoztak, akkor a termés miatt gyengébb növekedésűekké váltak, vegetációs területük a termés arányában gyengült. Ezt figyelték meg már több évszázada is, amikor mind a metszésnél, mind a szaporítóanyag-szedésnél és a bujtás-döntésnél felhívták a napszámosok figyelmét, hogy ne a buja, erős növekedésű, vastag vesszejű tőkét, fajtát szaporítsák tovább, mert az esetleg nem ad termést. Az un. conv. pontica (a Fekete-tenger mellékéről származó fajták, a régi fajtáink többsége innen származik) fajtáinál tehát a paraszti gyakorlatban elterjedt vegyes telepítés éppen a megporzás miatt rendkívül hasznos, célszerű és szükséges volt. Viszont a 20. század elejére elterjedt és megjelent nyugat-európai, un. conv. occidentális fajták virágai hímnősök voltak, így a vegyes telepítést már nem igényelték. Az ekkor követendő nyugat-európai példának emlegetett fajtatiszta telepítést csakis ezekkel az un. conv. occidentalis, nyugat-európai fajtákkal lehetett megvalósítani. A 20. század hetvenes éveiben már elítélt paraszti gyakorlat tehát egy több évszázad alatt kialakult és letisztult rendszer volt, ami a korabeli hazai, Kárpát-medencei szőlőfajták sajátos igényének megfelelő-

en alakult ki. Az ezt kritizáló 20. század végi modernizáló szemlélet nem vette figyelembe, hogy a fajtaváltás rendkívül lassan ment csak végbe, és a javasolt fajtatizsita telepítések elhúzódása miatt az új fajták igényeit a régi magyarországi szőlőfajtákkal nem lehetett érvényesíteni. Győr környékén és a sukorói dombvidéken a gyöngy szőlő nevű fajtát a juhfarokkal ültették vegyesen. Neszmély környékén és a Balaton-felvidéken a bakator fajtacsoportnak kellett porzófajtát biztosítani. A rosszul termékenyülő típusok nagy gazdasági kárt okoztak, ezért írta Kollár János a fertőrákosi uradalom tiszttartója pl. a furmintról: „... *A meddő vagy kiszakadozott szemű fürtöket hozó fajokat 2-3 esztendei próba után ki kell irtani.*” Azokon a borvidékeken, ahol pl. a furmint fő termést adó fajta volt, ott a szőlőtermesztő parasztság kíméletlenül irtotta a leromlott, termést nem vagy csak kevésbé hozó alfajtákat. A legjelentősebb és a legértékesebb a nagybogyójú hólyagos furmintnak nevezett klón (ivartalanul szaporított egyed) volt, mert terméshozamában 30–60%-kal felülmúlta a többi klóntípust, sőt a madárkás és a kisbogyójú változatot minőségben is. A rosszabb, gyengébb minőségű klóntípusok valószínűleg rügymutáció útján jöttek létre, az álnőjellegű, csillagvirágú és a rendellenes virágú változatok pedig a fajta ivari leromlásának eredményei, és nagymértékű arányszámuk a fajta nagymértékű leromlására utalt.

A paraszti szőlőkben a 20. század közepéig, az 1960-as évekig általánosan és nagymértékben elterjedt kadarka virágelrűgása is érzékeny kárt, mintegy 20–40% termés kiesést okozhatott a paraszti gazdaságokban. A kadarkánál a hímjellegű átmeneti virágtípusok változtak leginkább, így ugyanazon a tőkén évenként eltolódott a termékeny és terméketlen magházú típusok aránya. Így egyes hímjellegű és hímnős virágokkal összetett fürtű tőkék egyik évben szép, telt fürtöket hoztak, a másik évben a virágzatuk vagy a virágok jó része lehullott. Ez a virágtípus váltás, és ennek következtében a termésingadozás – Kozma Pál kutatásaiból jól ismert – az időjárással, a tőke kondíciójával függött össze, mert száraz tavaszú években a gyenge kondíciójú, terhelt tőke kisszámú hímnős virágot hozott, ellenkező esetben viszont a termés nőtt. A termékenyülés szerint különböztették meg a kadarkás, vörösbortermő vidékeken (Villány, Szekszárd, Eger, Buda) a kékkadarka fajtán belüli alfajtákat. A mézesfehér (Hönigler) fajtát a kőbányai szőlőkben terméketlennek tartották, ezért már a 19. sz. közepéig nem termesztették, míg be nem bizonyították, hogy csak átmeneti, fiatalkori terméketlenségről van szó, amit a korábbi budai és kistétényi tapasztalatok is igazoltak.

Ezek az adatok a paraszti, termesztői megfigyelések, a több évszázados tapasztalatok és hagyományok figyelembe vételére hívták fel a figyelmet. Ezek megismerése és elemzése sok vargabetűtől és hiába való energiától mentesítette volna az utókort, a régi fajták borait, ízeit ma is szeretőket. A fajták igényét ismerni kellett és messzemenően figyelembe kellett venni a hagyományos paraszti termesztésben, amire ma is figyelmeztetik az új szőlősgazdákat a fentebbi történeti-néprajzi adatok is.

A hagyományos paraszti tudásnak igazodnia kellett a régi magyar szőlőfajták tulajdonságaihoz, mert különben nem ismerve azokat, hamar kivághatták az úgymond nem termő tőkét. Rövidre kellett metszeni ezek szerint az ezerjót, a furmintot, a juhfarkot, a járdoványt, a rakszőlőt, a csomorikát, a bogdáni dinkát, az aprófehért, a mézest, a budai zöldet, a pozsonyit, a szerémit, a fehér szlankát, a kövidinkát, a bánáti rizlinget, a királyleánykát, a kozmát, a gyöngyfehéret, az alanttermőt, a beregit, a balafántot, a betyárszőlőt, a tótikát és a tulipirost. Hosszú metszést igényelt a szilváni (szál vesszőzést), a kéknyelű, a sárfehér, a purcsin, a tüskéspupú zamatos, a nagyfügér, a hárslevelű, az erdei, a kövérszőlő, a bajor (szál vesszővel sem termett kielégítően), a csókaszőlő (fejművelésen, bakművelésen még szál vesszőzve sem terem, de alacsony és közép magas kordonon hosszúcson kielégítő termést ad), a királyszőlő, a lisztes, a vékonyhéjú nevezetű szőlőfajták. Vizsgálataim szerint a 40 régi magyar fajta 60%-a rövidre, 40%-a pedig hosszúra metszést igényelt. Ez az arány jelzi, hogy több olyan alacsonyművelésben termesztett fajta volt, ami hosszú metszést igényelt volna, és a többséggel (60%) rövidre metszve, különbséget nem téve a fajták között, gyengébb terméshozásuk révén visszaszorultak, sőt esetleg még a kisselektálás, kiirtás sorsát sem kerülhették el.

A hagyományos paraszti metszés mellett a régi magyar fajták művelésmódja is érdekes számunkra. Alacsonyművelésre alkalmasak a tótika, ezerjő, furmint, kéknyelű, sárfehér, juhfark (a fagyérzékenysége miatt), járdovány, tulipiros, rakszőlő, csomorika, bogdáni dinka, aprófehér, purcsin, hárslevelű, mézes, budai zöld, pozsonyi, szerémi, erdei, fehérslanka, kövidinka, bánáti rizling, kövérszőlő, kozma, gyöngyfehér, lisztes, vékonyhéjú, alanttermő, beregi, balafánt. Kimondottan magas művelésre való a szilváni, a leányka, a nagyfügér, a kolontár és a csókaszőlő nevű szőlőfajták. Átmeneti, vagyis mindkét művelésformára való a tüskéspupú zamatos, a betyár szőlő, a királyleányka, a bajor, a góhér és a királyszőlő. Az általam vizsgált 41 régi magyar szőlőfajta 73,2%-a alacsonyművelésre való volt, magas művelésre egyáltalán nem. 14,6% még alacsony, de ugyanakkor magas művelésre is, és csak 5 fajta, 12,2% az, amely kimondottan csak magas művelést igényelt.

A sárközi, a Duna és Körös-völgyi szőlőkben paraszti gyakorlatként mind az alacsony, mind a magas művelés együtt élt, mert míg a kadarkát alacsonyművelésen kopaszra metszték, addig vándoroltatva egy-egy erősebb decsi szagos, sárga bajor, vagy sárfehér és csóka szőlőt lugasnak futtattak fel. A hagyományos paraszti szőlőtermesztésben főleg a fajtaösszetétel a kopasz, illetve a rövidmetzéshez igazodott. Csak azokat a fajtákat tartották meg ugyanis, amelyek a kopaszmetzést és a gyalogművelést (karó nélküli termesztést) eltűrték. Ezzel a művelésmóddal tehát felszaporodtak, kisselektálódtak és területi méreteiben kiterjedtek azok a pontuszi fajták, amelyek a vesszők alsó feléből, sőt a rejtett rügyeikből is terméshozásra képesek voltak. A tömegtermesztéssel a 20. század közepére a silányabb fajták terjedtek el. Ez a tendencia erősödött fel még inkább,

amikor az új, nyugat-európai fajták termését kevesellve a paraszti szőlőkben a pontuszi tömegbort adó fajtákat részesítették továbbra is előnyben. Ezért is maradt a 20. század közepén még egyértelműen uralkodó vörösbort adó fajta a kadarka, és csak az 1970–1980-as években tört előre a kékfrankos, a merlot, a cabernet vörösbort adó szőlőfajta.

A fajták megfelelő ismerete tehát a paraszti szőlőtermesztés sikerének záloga volt. A természetői ismeret végeredményben a megfigyelések és tapasztalatok apáról-fiúra szálló láncolatából alakult ki. Ezek a megfigyelések és tapasztalatok azonban nem átfogó, nagyobb területre vonatkoztak, csak regionálisokra, helyi-ekre.

A hagyományos paraszti szőlőtermesztés

A szőlő termesztése a középkortól kezdve a kedvező, sőt kitűnő ökológiai adottságú dülőkön folyt. Ez a jó adottság elsősorban a napsütötte, meleg területekre, a jól felmelegedő vulkanikus talajokra, a jó beesési szögű domboldalakra vonatkozott. Itt telepítettek először szőlőket. Ezeket a dülöket hívták máloknak (a szó eredeti értelme kiemelkedő mellkas). Ezek a középkori málok, erdőövezeti irtások, Tokaj-Hegyalján lázoknak nevezett szőlőterületek képezték a magyar szőlő- és bortermelés legértékesebb területeit, ismételten a 21. század elején is. A középkori szőlőtermesztés már egyértelműen a hegyoldalakra felkúszott szőlőket jelentette. A honfoglalás korára visszavezethető ártéri, ligeterdős, folyóparti galériaerdős szőlőtermesztés csak reliktszerűen maradt meg a 20. századra az Alföld egyes helyein.

A középkori lugasművelés a 13–14. századtól fokozatosan visszaszorult, s helyette – különösen a XVI. századtól a kadarkával, a balkáni vörösborkultúra térhódításával – az alacsony fejművelés terjedt el. A termékeny, alaprügyeiből is fürtöket hozó balkáni fajtacsoport (kadarka, kövidinka) a rendkívül rövidre metszést, az ún. kopaszmetészes fejművelés elterjedését segítette. Mivel az ország nagy részén, közepén török hatásra ez a fajtakör terjedt el, az igénytelen, egyszerűbb szőlőtermesztéssel a kopasz fejmetszés általános lett. A 20. század elején csak egy-két borvidéken és az uradalmak minőségre törekvő területein metszettek hosszabbra. Még Tokaj-Hegyalján is kopaszra metszték a kosárnagyságúra megnőtt tőkefejeket. Csak a Balaton-felvidéken metszettek 2–3 rügyre, rövidcsapot és főleg Badacsony környékén bakművelést alakítottak ki, vagyis elágazó, több éves fásodott részeket hagyva. Ezek olyan nagyok is lehetnek, 150 éves tőkéknél, hogy egy ember bele is ülhetett, mint egy karosszékekbe. Sopron környékén már a középkortól szálvesszőre, vagyis hosszúra metszettek, a vessző végét sajátos módon leívelve leszúrták a szomszéd tőke irányába. Ezzel nagyobb termést értek el a Sopron–Fertő-tó környéki szőlőkben, ugyanakkor a meggyökeresedett leszúrt vessző révén, a kipusztuló tőkéket is pótolni tudták gyökeres szaporítóanyaggal. Mór környékén intenzív zöldmunkával összekapcsolt ko-

paszmetszéses fejművelés terjedt el, amely itt sajátos módon a minőségi szőlő- és bortermelés jele még a 20. század közepén is. Ugyanis a hajtásválogatással, a zöldmunkák gondos elvégzésével minőségi borokat tudtak elérni. Mátraalja és Erdély (Ménés–Arad-Hegyalja, Küküllő-mente) szőlőiben szálvesszőre, a Rajna-menti szőlészeti hagyományoknak megfelelően karika formára, a tőke alá leívelték és kötötték a meghagyott hosszú, termő vesszőket, a szálvesszőket még a 20. század közepén.

A metszőeszköz is majd ezer évig azonos volt: az ókori vágó-metsző számként is ismert szőlőmetsző kés. Két jellegzetes típusa terjedt el: a baltácskával rendelkező és a balta nélküli. A metszőollót Magyarországon először Schams Ferenc (Franz Schams) próbálta ki 1820 körül, majd ajánlotta a termelékenyebb munkavégzés céljából. A 20. század elejétől a metszőolló használata kezdett elterjedni, majd teljesen ki is szorította a század közepére és felváltotta a metszőkést a metszőolló. A metszőolló elterjedése a szőlőművelési mód megváltozását eredményezte. Ugyanis az ollóval a gazdák már nem tudtak kopaszra metszeni, így lassan a kopaszmetszéses fejművelés helyét a csapos fejművelés, illetve a többéves megfásodott részeket tartalmazó bakművelés vette át, ami a szőlőtőke eltávolodását jelentette a talaj közeléből. Ezzel a Naptól felmelegedett talaj csökkenő kisugárzó hőmérsékletét, amely a fűtők érlelésében játszott szerepet, a földtől távolabb elhelyezkedő szőlőfűtők miatt a szőlő már nem tudta hasznosítani.

A hagyományos paraszti szőlőtermesztésben már a középkori szőlőket felásták, ez volt az első munkafázis, amely az összetömörödött talajt meglazította. Ez a munkafázis még emlékeztethetett az ásóval tövüknél körbeásott egykori honfoglalás előtti emlékanyagot jelentő lugasszőlőkre. A kiszoruló ásót a kétágú kapa váltotta fel, illetve a parragkapálásnak hívott mélykapálás. Az évkezdő mélyművelés után a sekélyebb, gyomirtó kapálások következtek, amiket a kézi fűszedés helyettesíthetett, főleg a szüret előtti időszakban. A minőségi bortermelésre törekvő területeken 3–5 kapálás után készítették elő az érő szőlőt a szüretre. Kora nyár táján és a szüretet megelőző időben a kötözés mellett a minőségi szőlőtermesztő vidékeken nagy gonddal végezték a zöldmunkákat is: hajtásválogatást, a lelevelezést a fűtők érése, a rothadás megakadályozása érdekében, illetve a hajtások tetejézését, a csonkázásnak nevezett zöldmunkát. A minőségi termesztés háttérbeszorulásával ezek a zöldmunkák is elmaradtak, de pl. Sopron, Mór környékén e munkák szakszerű és lelkiismeretes elvégzése a minőségi szőlőtermesztéshez és bor előállításához is hozzátartozott.

A hagyományos őszi munkák dandárját a szőlőszüret jelentette mind a paraszti, mind az uradalmi szőlőgazdálkodásban. A szüretre készülődés a szőlő őrzésével, fegyveres szőlőpásztorok-szőlőcsőszök felfogadásával kezdődött. Az érő szőlőt senki és semmi nem károsíthatta, a szőlőt megdézsmálót a legszigorúbban büntették. Egyes hegyrendeletek, törvények csak a terhes nőknek engedélyeztek minimális csipkedési lehetőséget az érő szőlőből. A szőlőhegyeket,

szőlőskerteket lezárták, sorompó, kerítés és szigorú őrzés biztosította a felgereblyézett szőlők nyugalomát szüretig. Mindez a 20. század első feléig, a hegyközségekben is így zajlott a második világháborúig.

Ma a szüretet vidám munkának tartjuk, pedig rendkívül komoly, jól megtervezett nehéz feladatokat jelentett a paraszti gazdaságokban is. A népi társas munka természetesen a vígság és kellemes együttlét alkalmát is jelentette. A szüretidő megválasztása a rendi társadalom időszakában a földesúri jogot képviselő adminisztráció dolga volt, engedélyük nélkül – a dézsmaszedés és a tizedszedés kötelezettsége miatt – a szüretet nem lehetett elkezdni. A szüretelés az Alföldön Szent Mihály napján (szeptember 29.), Erdélyben, a Dunántúlon–Balaton-felvidéken Gál, illetve Terézia napján (október 15–16.), Somlón és a Ság-hegyen Orsolya napja körül (október 21.), Tokaj-Hegyalján pedig Simon és Juda napja táján (október 28.) kezdődött. Ekkor szabadították fel a hegyet, amikor már mindenki szüretelhetett. A hagyományos szüretkezdő nap az 1950–1960-as évekig fennmaradt, ma is irányadónak tartják. A szocialista időszakban 1960-as évektől a tanács (városi, falusi) adott engedélyt a szüretkezdetre. Az 1990-es évektől ismét a hagyományos szüretkezdő napok kezdtek visszatérni, illetve a korább érő szőlőfajták miatt már hamarabb kezdődött a szüret, mint a hagyományos szüretkezdő korábbi napoknál.

A hagyományos paraszti szürethez gazdag szokáshagyomány is tartozott, amelyben a munka és a termésbegyűjtés, valamint a szüret ünnepe összekapcsolódott. A filoxéra pusztítása után a 19. század végétől Darányi Ignác földművelésügyi miniszter rendeletére a szüreti mulatságokat felújították, ami a korábbi vidékenkénti, regionális szüreti ünnepségek egységesülését jelentette. A megélénkült szőlőhegyen a vidám hangoskodás, zene-énekszó, mozsárágyúcskák és petárdák robbanása jelezte egy-egy vigadozó szüreti, polgári társaság jó hangulatát. A kádárok, a borkötők, a kapások céhei és társulatai is színesítették és gazdagították a szüreti felvonulók tarka seregét körtáncaikkal, jelképeikkel pl. hordóabronccsal. A felújított ünnepség egyes részei, emlékeztetve a hagyományos paraszti szüretekre, máig megmaradtak, és napjainkban főleg városi-borvidéki alkalmakkor felerősödve, újraéledve hirdetik az egykori szüreti mulatságok, felvonulások, bálók emlékét. A szüreti felvonuláson középén feldíszített hintón a szüreti bíró és bíróné vagy király és királyné ült, környezetükben maszkos és maskarás alakok. A szüreti menetet tiszta ünneplőbe öltözött férfiak hatalmas szüreti szőlőfürtös koszorút cipelő csoportja nyitotta meg, a vállon vitt hatalmas szőlőfürtös koszorúval a kánaáni bőséget és termékenységet szimbolizálva. Ez a motívum több magyarországi borvidéken még a községi-szőlőhegyi pecséteken, címerekben is megtalálható, pl. Villány címerében. A lányok és a lovas bandérium menete után a feldíszített kocsik és hintók sora következett, majd gyalogosok, a maskarások vidám és meghökkentő menete zárta a szüreti felvonulást, amely vidékenként és történeti koronként eltérő elemeket tartalmazott (pl. To-

kaj-Hegyalján a Kapás céh felvonulásán Bacchust, a népi „baksust” magyar huszáruhában, hordóra ültetve hordozták végig).

A szüreti felvonulások általában bállal, mulatsággal végződtek. A szüreti bállok jellegzetessége volt a felkötözött szőlőfürt, amit ellopni, a kedves bálozó lánynak átnyújtani nemes virtusnak számított. A fürtökre báli szőlőcsöszök vigyáztak, akik a „tolvajt” valamilyen tréfás büntetésre vagy zálogra ítélték. A játékos csintalanság utáni büntetéspénz megfizetése a bál megrendezését, a báli költségek finanszírozását segítette. Így vált a szőlő és a szőlőművelés évszázadok óta a társas együttlétnek és az életbe vetett hitnek, az élni akarásnak, az örök reménységnek a szimbólumává is. A szüreti bállok a kötelező terménybeszolgáltatás idején, az 1950-es években kevésbé voltak vidámak és önfeledtek, mint korábban, vagy ismét 1990-től. A második világháború alatt bevezetett, több mint egy évtizedig fennállt beszo­l­gáltatási rendszer a pártállam hatékony eszköze lett a hagyományos paraszti gazdálkodás felszámolásához, a kisüzemi mezőgazdaság visszaszorításában. A szőlőhegyekről a kijelölt beszo­l­gáltatási helyekre, állami pincékbe szállították hordóban a kijelölt mennyiségű mustot. Hosszan kígyóztak ilyenkor a parasztszekerek az átadási hely előtt. A korabeli állam ünne­pé­lyessé próbálta tenni a kötelező beadást, zászlókkal, ünnepi programokkal, de a lényegen, vagyis a kötelező paraszti must-bor beadáson ez nem változtatott. A beszo­l­gáltatás emelkedő mértékének teljesítése után viszonylagos szabadság uralta a szőlőhegyeket, ahol a prэшázak, pincék homályában a hagyományos paraszti sors – sok tragédiájával együtt is – egyféle hagyományos közösségi, szőlőhegyi életet jelentett. Persze mindez vidék, személy, alkalmi kapcsolat függő volt, az egyéni technikák alkalmazásával a túlélésre, az ellenállásra, az ügyeskedésre. A beszo­l­gáltatás egy újfajta közösségi élményt, a szőlősgazdákat összehozó, a csoporttudatukat erősítő esemény volt az 1950-es években. A gazdálkodását feladó és a városba ipari munkásnak elszegődő falusiaknak egy másik csoportja alakult ki, akik a szőlőhegyi szőlőterületüket, még, ha az csak személyi tulajdonuk is lett, a megmaradt szőlőterület, nem adták fel. Akár hétvégi gazdálkodóként is művelték, gondozták szőlőjüket, a személyes fogyasztásra, és azon túli borukat is biztosították. Az apáról fiúra szálló szaktudást alkalmi gazdasági iskolák-előadások, kertbarát körök ismereteivel bővítették. Az első generációs gyári munkás hétvégén szőlőt metszett, kapált, amit 1968-tól egyre erőteljesebben tűrt, támogatott a gazdaságpolitika. Az 1970-es évek első felétől pedig a szocialista kormányzat a háztáji gazdálkodást már ideológiailag is kimondottan támogatta, kiegészítő formát látva a TSz-ek integráló szerepének kihangsúlyozásával.

A magyar parasztság hosszú ideig seprején hagyta az új borokat, nem, vagy csak későn fejtett, ami a borok újraforrásához, megzavarosodásához, a borbetegségek és borhibák gyakoriságához vezetett. A jól kezelt magyar borok, az uradalmak mintaborai viszont Európa-híruék voltak, ami a kiváló adottságú magyar szőlőhegyeknek volt köszönhető.

A pinceszövetkezetek megalapítása és mintaszerű gazdálkodásuk külön értéket képviseltek a paraszti borászatban. Ez is egy olyan pont, ahol a mai gazdaságpolitika meríthet a történeti feldolgozások által napvilágra hozott tanulságokból. Nem véletlen, hogy Darányi Ignác miniszter maliciózan állapította meg, hogy hiába az állami erőfeszítés, ha maguk a gazdák nem mutatnak érdeklődést és nem cselekednek a társadalmi önszerveződés terén. Azonban a Földművelésügyi Minisztérium önállóvá válásával a földművelésügyi költségvetés történetében is új korszak kezdődött 1890–1914-ig, nem véletlen a mezőgazdaságra fordított kiadások több, mint háromszorosára nőttek és emelkedett a mezőgazdaságnak az összköltségvetésen belüli aránya. Az állami beavatkozás már nem csak makrogazdasági szinten érezte hatását, hanem a borgazdaság szereplőinek mindennapi életében is.

A 20. század első felében a borgazdaság korabeli törvényei, rendelkezései egyben a nemzetközi és államközi együttműködések szép példái, a gondoskodó állam előképét is felvetítik már. A filoxéra elleni törvénykezés a magyarországi jogalkotás történetében is jelentős állomás. Számos törvény, rendelet született meg, majd egyre inkább a jogharmonizációra is szükség volt, ami nem csak belföldi, hanem európai együttműködést is jelentett. Sajnos a sok küzdelmet hiába koronázta egyféle siker, Trianon terület- és népességvesztése, a magyar szőlő- és borágazatban új és még nehezebb helyzetet teremtett a borfeltevő peremterületek elcsatolásával, illetve a túltermelésbe fulladó szőlő-bortermelő középső országrész megmaradásával, de szinte értékesítési lehetőség nélkül...

A borvidékek így egyféle modernizációs központoknak tarthatók, ahol az egyéni és közösségi érdekelttség az innovációknak, modernizációknak az elterjedését elősegítették. Így annak ellenére, hogy:

- eltérő mértékben piacorientáltak, a kereskedelmi lehetőségek pedig különböző mértékben érintették a borvidékeket, de a bor értékesítésének, kereskedésének érdeke összekapcsolta ezeket a régiókat és érdekazonosságok kialakulását segítette elő (pl. filléres vonatok, hétvégi értékesítés, borfesztiválok, borhetek meghirdetése),
- nemzetiségek termelő kultúrája eltérő volt, mégis az értékesítésben, piacorientáltságban elsősorban a magyarországi németek elől jártak,
- fekvés, domborzat adta lehetőségek különbözőek voltak, de a turizmus révén a borvidékek kiemelkedtek más tájak közül,
- a helyi hagyományok erősek a paraszti hagyományos szőlészetben, az értékesítési igény miatt a modernizáció aránya, súlya nagyobb volt a borvidékeken, mint más vidékeken, az apáról-fiúra szálló ismeretek állandóan bővültek, az individuális és közösségi tevékenységek a borvidékeken egymást erősítették, a szőlőtermesztés átlátható és elleshető volt, a szőlőmunkák a közösség előtt és értékítélete szerint történtek, nem úgy, mint a borászat, amely zárt térben, a sötétben, individuális, szubjektív magányt jelentett. A mesterfogásokat eltitkolták.

A közösség és az individuum kapcsolatában, az egyéni érdekelttség erősödése mellett a közösségi egymásrautaltság szociálpszichológiai érzetének kialakulását, a közös boldogulás és érdekérvényesítés gyakorlatát (borvidéki lét, borvidéki marketing), az autonómia, az autonóm gazdasági szerveződések is észre lehet venni a 20. század végétől, az állami szakirányítás erősödésével együtt. Mindez az egyéni termelést, és a közösségi-értékesítői szövetkezeti borpince-munkálatok utáni borértékesítést, valamint a közösségi agrármarketing felerősödését jelenti állami irányítással a 21. század elején. Emellett a borvidékek és a hegyközségek ma a történeti hűség újrateremtését, a dülők, a földrajzi árujelzés, az eredetvédelem ismételt felértékelődését jelentik, amik napjainkban előttünk alakulnak ismét a borkultúra jellegzetes és nélkülözhetetlen részévé. Mindezek az utóparasztai hagyományokban a globális gondolkodás és a világszintű minőség igénye mellett ismételten a helyi ízek és zamatok felértékelődésének igényét jelentik a homogenizálódó, uniformizálódó multinacionális termék-borelőállítók világában is. Ezeket a helyi ízeket és zamatokat pedig a paraszti termelő közösségek tagjai, szakismereteikkel tudják biztosítani, és messze földön hírnevet szerezni vidéküknek, boraiknak.

Az 1960-as évek végétől a paraszti szőlőtermesztéstől a nagyüzemi termesztés jelentősen különbözni kezdett, amikor elterjedt a magas művelés. Lenz Mosser nevű alsó-ausztriai gazda szőlőművelést forradalmasító magas törzset nevelő módszere, a termőalap felemelése, a korábbi évszázadokhoz képest az általánosan föld közeli szintjéről, 1,7 méteres magasságra. A magas műveléssel a gépesítés, a szüret elősegítése, a drága kézimunka visszaszorítása volt a cél. A sor-és tőtávolság növelése, a tőkeszám csökkenése, a termőfelület növelése, összefüggő asszimiláló lombkorona kialakítása volt a cél. Az iparszerű termelés lehetősége kialakult, ezzel pedig a mennyiségi termelés előtérbe került a minőségi szempontokkal szemben. Az 1970-es évek közepére a szüretelő ún. hidas traktorok, a szőlőkombájnok is megjelentek Magyarországon, de csak a síkvidéki, homoki ültetvényekben, az Alföldi borvidék nagy kiterjedésű szőlőiben. Ezzel a hagyományos szüret időszaka átmenetileg véget ért, és az ipari méretű lényerés, a gyengébb minőségű bortermelés időszaka kezdett kialakulni. A szocialista gazdálkodás ilyen irányú fejlődését nagymértékben segítette a Szovjetunió hatalmas mennyiségű borfelvétele, vagyis alkohollal erősített nagymennyiségű borátvétele, ahol a minőség kérdése már fel sem merült, csak a mennyisége.

Az ÁG és TSz (Állami Gazdaság és Mezőgazdasági Termelő Szövetkezet) munkáltatásában a hagyományos paraszti tudásra egyre kevésbé volt szükség, inkább bér munkásra. A csoportos-brigádmunka ekkor terjedt el a korábbi családi munkáltatás helyett. De a szocialista nagyüzem mintája a szőlő-bortermelésben kevésbé és nem egyértelműen nyert teret. A szőlőtermő területek többsége ugyanis továbbra is személyi tulajdonban maradtak, a nagyüzemi (ÁG, TSz) szőlőterületek összességéhez viszonyítva, a szakszövetkezeti formátum szőlőterületei miatt, ahol a hagyományos paraszti gazdálkodás fennmaradt. Szakszövetkeze-

tekben a családi munkáltatás formája fennmarad, a minőségi bortermelés is innen indult el ismét, amint az egyéni palackozás lehetősége is megnyílt. A rendszerváltoztatás és a privatizáció ismét tért nyitott az ún. „utóparaszti” értékeknek.

Néhány példa az egri modernizációra

- Gröber bikavére 1895-től, márka és modernizáció.
- Kadarka (proles pontika fajtacsoport) felváltása nyugat-európai, kozmopolita (proles occidentalis) vörösborfajtákkal a 20. század elején (cabernet franc, cabernet sauvignon, merlot).
- Az egykori középkori irtásban ismét telepítés, középkori dűlők felértékelődése, a különleges terroir hatásra építés a Nagy Eged-hegyen is. Különösen az „Év Bortermelői” járnak az élen ebben, a nehezen megmunkálható, de különleges minőséget biztosító, kiváló ökológiai adottsággal rendelkező dűlőknek a termesztésbe való ismételt bevonásával, a 20. század végétől.
- Művelésmód-metszési mód váltása a 20. század közepétől, a kopasz-fejművelés, a rejtett rügyre metszés felváltása a nyugat-európai fajták igénye szerinti szálvesszőzéssel, majd az 1970-es, 1980-as évek magasművelési szőlőin a rövidcsapos metszés terjedt el, és a 21. század elejétől a terméskorlátozás is elterjedt.
- Terméskorlátozás, zöldszüret elvégzése a 21. századtól, az ízesebb, kedvezőbb adottságú maradék szőlőfürt, és a termés érdekében. Ez a fürtválogatási módszer a tőke termőképességét veszi figyelembe.
- Növényápolási munkák esetében is megmutatkozott az a több évszázados különleges érzelmi töltés a szőlő növény és a szőlősgazda között, ami jellemezte a szőlősgazdákat. Ma egy szigorú technológiai sor része (növényvédelem), mélyen felszívódó szintetikus szerekkel, amelyek ritkább és eredményesebb használata végeredményben a kevesebb vegyszerhasználathoz vezet a 21. század elején.
- A 20. század jellegzetessége, hogy a szüret (többmenetes), borfeldolgozás (nyílttól a zárt erjesztés és fejtés) a modernizáció irányát jelzi. Mindez a borkémia és a bor-biokémiai ismeretek bővülését jelentik. A dűlőszelektált borok után a 21. századi közeljövő igénye a dűlőszámos borok és palackok megjelenése Egerben is.
- A Hegyközségi Törvény (CII. törvény, 1994-ben) megalkotása után és értelmében az Egeri Hegyközség létrejött, a Hegyközségek Nemzeti Tanácsán belül.

A hagyomány is lehet modern Egerben is, pl. az ún. kézműves borok elkészítésénél, ahol a hagyomány a minőséggel azonos fogalom. A minőségi szőlő és a bor alapanyag biztosítja ebben az esetben a minőségi bort.

A rendszerváltozás és a modernizáció története a magyar borászatban

A közép-kelet-európai térség országaiban 1989–90-ben összeomlott az addig működő szocialista rendszer és megkezdődött a rendszerváltás. Mind a gazdasági, mind a társadalmi átrendeződés óriási kihívás elé állította a volt szocialista országok gazdaságát, mivel megszűnt a mindig biztos fellelvétőnek számító KGST. Ennek következtében a piac valódi hatásaival és következményeivel kellett számolniuk mind a vállalatoknak, mind a magángazdaságoknak. Így a borászat sem kerülhette el a megoldandó nehézségek, problémák sorát.⁷

A magyar borászat a rendszerváltás utáni évtizedben nagy átalakuláson, változáson ment keresztül. Nem lehet véletlen, hogy a sikeres átalakítás, átalakulás ebben az ágazatban következett be. A szocialista gazdálkodás kezdetén sem sikerült a szőlő-borágazatot teljesen a szocialista gazdálkodásba, a kolhoz típusú szövetkezetesítésbe bevonni. A szőlő és a bor a megalakuló állami és szövetkezeti szektor ellenére is a leginkább személyi-magántulajdonban maradt művelési ág maradt. Mindez a nagy és szakszerű kézimunka igénye, a növénytermesztés más művelési ágaitól eltérése, a művelési ág történeti, ökológiai különállósága miatt alakulhatott így ki. Különböző név alatt a szocialista gazdálkodás idején is az egyéni szorgalom és teljesítőképesség képezte a szőlő-borágazat jelentős részét. A magánosítás (privatizáció) így nem felkészületlenül érte az ágazatot, miközben a hagyományos exportpiacai javarészt elvesztek és a belföldi piac is átrendeződött. A változások során az egykori nagyüzemek, a vízfejű intézmények, a szocialista gazdálkodás példaképei tönkrementek, de ugyanakkor azok, akik már eretnek módon magánpincészeteket, magánpalackozókat kezdtek üzemeltetni az 1980-as évek második felében, sikeresen átvészelték ezt az időszakot és fejlődésnek indultak. (Főleg Villányban, de más borvidékeken is.) Az állam monopóliuma a borexportban, borkereskedelemben megszűnt, alanyi jogon a borosgazdák is árusíthattak, palackozhattak, exportálhattak bort. Ugyanakkor a tulajdonviszonyok rendezetlensége miatt, a privatizáció miatt számos egykori nagyüzemi szőlőterület megműveletlen maradt az 1990-es évek elején. Kiemelkedett viszont egy főként kistermelőkből álló csoport, a későbbi „Év bortertermelője” rétege (pl. Tiffán Ede, Polgár Zoltán), akik jelentős szakmai és erkölcsi sikereket értek el belföldön és külföldön is. Néhány közép- és nagyüzem pedig fel-futtatta a külföldre irányuló borértékesítést. Ugyanakkor jelentős számú nagyvállalat ment tönkre és számos kistermelő küzdött szinte megélhetési gondokkal. A sikerekért és a jó módért a 20. század végén, a 21. század elején egyre nehezebb körülmények között kellett megküzdeni.

⁷ Vö: Csoma Zsigmond. 2003.

A borszektor privatizációjának története

A borszektor magánosítása (privatizációja) 1989-ben kezdődött, bár a szőlőterületek nagy része a rendszerváltás idején is már magántulajdonban volt. A korábbi évtizedek államosítása ellenére a szőlők nagy része magánkézben maradt, sőt a '80-as évek folyamán nagyon sokan alakítottak szőlővel foglalkozó szakcsoportokat, mert ezek biztos pénzkereseti lehetőséggel kecsegtettek. A privatizációs folyamat a 21. század elejére véget ért, ám számos olyan borászati üzem maradt, amelyben az állam többségi tulajdonrészrel rendelkezett, vagy teljes egészében állami kézben maradt. Utóbbira példaként említhető a Tokaj-Hegyalján működő megújuló, de a tradíciókat is ápoló Tokaj Kereskedőház Rt., amely mintegy 3 ezer hektárral ma is a magyar Kincstár tulajdona, és Tokaj-Hegyalja legnagyobb állami vállalata, amely igen értékes bormúzeummal rendelkezik Tolcsván. Jelentősége nem csak azért nagy, mert magyar kézben garanciát jelent a nemzeti italnak, hungarikumnak számító aszúkészítmények fennmaradásában. Mint a legnagyobb, legtökeerősebb vállalat, a környék vidékfejlesztésében, a szőlősgazdák életkörülményeinek javításában is meghatározó szerepet játszik.

A borászati üzemek tulajdoni viszonyában a 21. század elején teljes a változatosság: van közöttük külföldi tulajdonú üzem, vegyes vállalat és hazai befektetők által vásárolt nagyüzem, de még kisebb számban van közöttük bankok kezében lévő borászati vállalat is. Itt található a korábbi termelőszövetkezetek jogutódjai a mezőgazdasági- és pinceszövetkezetek is. Továbbá a viszonylag kis parcellán gazdálkodó sok kiváló szőlőtermelő, borász is, akik a hagyományos paraszti szőlő-bortermelés modernizált formáját képviselik. A privatizációnak politikai és gazdasági okai egyaránt voltak, melyek következtében a hagyományos magyar szőlő- és borgazdaság teljes mértékben átalakult.

Összességében a magánosítás (privatizáció) során egyrészt kialakultak a versenyképes modern borászati üzemek, másrészt pedig ott vannak a felaprózottság miatt az optimális üzemméret alatt működő hagyományos kisebb pincék is. A külföldiek részvétele a privatizációban számottevő és részvételük mind szakmai, mind pénzügyi téren hozzájárult a magyar borászat sikereihez. Jó példa erre a hajdani Tokaji Borkombinát sorsa, amely a privatizáció során számos kisebb társaságra bomlott és került külföldi tulajdonba. Ezek közül legnagyobb a ma már 99%-ban spanyol tulajdonban lévő Tokaji Oremus Kft., majd a mintegy 100 hektáron működő francia tulajdonú Disznókő Rt., illetve a 46 hektáros francia- és 5%-os japán érdekeltségű Hétszőlő Kft., amely a legelsőként említett tokaji dűlő, az 1502-ben említett „Hét Szőlő” dűlőt is birtokolja. Ez után a Pajzos és a Megyer Kft.-k híresei. A francia cégek a privatizáció kezdetén tulajdonjogot szerezhettek, így saját földbirtokkal rendelkeznek, amit a kilencvenes évek közepétől már politikai okokból nem engedélyeztek. A magyarországi privatizáció eredményeként a külföldi cégek közül pl. a Henkel olyan nagy korábbi magyar

vállalatokat vett meg, mint a Hungarivont, a BB-t (Balatonboglári Borkombinát). De a megszűnt Móri Állami Gazdaság egy részét a megalakult magyar tőkebefektetés mintájául is szolgáló Hilltop Neszmély nevű vállalkozás vásárolta meg. De a szocialista bornagyhatalmat képviselő Egri Borkombinát, Egervin mellett Thummerer Vilmos, Gál Tibor, Vincze Béla, Lőrincz György, mint az „Év Bortermelői”, illetve Bolyki János, mint az „Év Fiatal Borásza” és „Reménykeltő utód” címmel rendelkezik, és még számos kitűnő egri borász privatizáció utáni üzeme is jelentős minőségi és mennyiségi változást hozott a megújuló, modernizálódó magyar borászat egén. A versenyhelyzet, az állandó megújulás, a modernizáció ismét a minőség garanciájává vált.

A borászat jogi szabályozásának, modernizációjának története

Az 1989–90-ben lezajlott politikai és gazdasági rendszerváltás következtében a borászat jogi szabályozásában is elindultak a reformfolyamatok. Új jogszabályok születését, régiek eltörlését azonban nemcsak a megváltozott politikai változások tették szükségessé, hanem az Európai Unió és Magyarország között meginduló csatlakozási folyamat is. Magyar részről elhatározott szándék lett az Európai Unióhoz való csatlakozás, azonban a befogadást feltételekhez kötötték a kialakult belső érdekviszonyok védelmében. Így a magyar borjog anyagát alkalmassá kellett tenni a csatlakozásra, azaz a közösségi joganyaggal egyenértékűvé. Erre azért is szükség volt, mert a borágazat jelentős mértékben exportorientált. Az EU-hoz való felzárkózás nagyon fontos volt, a versenyképesség záloga is egyben. Ugyanis a magyarországi termelőknek szembe kellett nézniük az olcsóbb spanyol, portugál és olasz borokkal az EU-n belül, illetve a tengerentúli hatalmas beérkező bormennyiséggel. Ezért csak árban és minőségben versenyképes hazai borokkal lehet gátat szabni, hogy a külföldi termékek megcsúszjanak és elsorvasszák a hazai termelést. Mindez a 21. század elején nem történt meg, és a jelenlegi borágazat nagy problémája az olcsó külföldi borok magyarországi léte. Mindez emlékeztet a 19–20. század fordulójának borhelyzetére.

Szükségessé vált egy új bortörvény elkészítése. Az európai integrációs folyamatban számos eredményt könyvelhető el a szőlő- és borgazdálkodás területén. Elsőként említhető az 1993. december 1-jén hatályba lépett Európai Megállapodást kiegészítő borkereskedelmi megállapodás, majd 1994. április 1-jén életbe lépett bor-eredetvédelmi megállapodás. További fontos lépés a még ebben az évben életbe lépett hegyközségekről szóló 1994. évi CII. törvény, az 1997-ben elfogadásra került 1997. évi CXXI. törvény (új bortörvény), valamint a sok jogos kifogást és tiltakozást kiváltó 2000. augusztus 1-el hatályba lépett borjövődéki törvény.

Hegyközségi törvény

A múlt század végén megalakult és az 1948 tavaszáig még eredményesen működő hegyközségi szervezetrendszer a szocializmus kezdeti túlkapása megszüntette, a róla szóló törvény is hatályát veszítette⁸. A hegyközségek, mint az alulról szerveződő demokratikus, polgári értékeket őrző autonóm közösségek a hegyközségi jegyzőkönyveikben részletesen leírták és tükröztették a hegyközségi szakmai életet és határozatokat. Ezekben a jegyzőkönyvekben – tükrözve a politikai változást – szakadtak meg máról holnapra a hegyközség életét mutató feljegyzések, ami a magyarországi demokrácia, és más szervezetekhez hasonlóan a civil társadalom és kontroll megszüntetését is jelentette egyben.

A hegyközségek újjászervezésének gondolata először csak a '90-es évek elején vetődött fel az új társadalmi, gazdasági forma kiépítése kapcsán. Az 1994. évi CII. törvény rendelkezett a hegyközségi rendszer újbóli létrehozásáról. Az Országgyűlés a hegyközségekről szóló törvényt a következő célból alkotta meg:

- szőlőművelés, bortermelés színvonalának emelése,
- termékek piacképességének javítása,
- korszerű származás-, eredetvédelem és minőségvédelem meghonosítása.

A törvény néhány vonatkozásban megőrizte a korábbi rendeleteit, ám számos új elemmel, feladattal, hatáskörrel bővült. A második világháború előtti intézménynek is volt bizonyos minőségvédelmi funkciója, azonban fő feladatként csak az új hegyközségi törvény határozta ezt meg. Nemcsak a borhamisításokra, hanem a borjogszabályok betartásának ellenőrzésére is jogosult lett. Továbbá a hegyközség lett az a szervezet, amely a termékek származását, eredetét garantálja. Így ezzel a törvénnyel Magyarországon ismét létrejöttek az eredetvédelem önkormányzati szervezetei. Eddig ugyanis éppen a leghatékonyabb, a termelői önkormányzatok ellenőrző szerepe hiányzott, szemben a nagy bortermelő európai országokkal, ahol már régóta kialakult ennek a rendszere, mint például Franciaországban az AOC-szervezet vagy Spanyolországban a *consejo regulador*-ok.

Hamarosan számos új rendelettel egészült ki a törvény a jogharmonizáció következtében. A hegyközségek adatszolgáltatási rendjéről született új szabályozás a 34/1997. FM rendelettel. Továbbá az Országgyűlés 2000 nyarán elfogadta a Bortörvény (szőlőtermesztésről és borgazdálkodásról szóló 1997. évi CXXI. tv.), Hegyközségi törvény módosításra vonatkozó előterjesztést. A Hegyközségi törvény módosítása apróbb, a jobb működést szolgáló kiegészítéseket tartalmaz. A nem megfelelő egyeztetés és előkészítés miatt azonban számos kifogásolható rendelkezés is született. A magyarországi hegyközségek, és így a szőlőborágazat legmagasabb szakmai és politikai szervezete a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa lett.

⁸ Csoma Zsigmond 2011.

Összegzésül elmondható, hogy a hagyományos paraszti szőlő-bortermelés a 20. századi lassú átalakulás után, az EU-s csatlakozás idejére, és azután is gyors ütemű változásokon, megfeleléseken esett át. A törvényi, jogi felzárkózást, a modernizációs törekvéseket a paraszti közösség nem mindig egyértelműen, hanem ambivalensen fogadta. Először az 1948 utáni, majd az 1950-es évek, majd ezt követően az 1960-as évek végi gazdaságpolitikai változások tépázták volna meg a hagyományos szőlő-bortermelést, amely sok paraszti konzervativizmust, gyanakvást, az apáról-fióra szálló szaktudást és mentalitást őrzött meg, a paraszti termelő kultúra értékét átmentve. Ennek a kultúrának a felbomlása gyorsult meg az 1970-es évek végén, azonban az 1980-as évek végén már a rendszerváltozással megerősödni kezdett a változó politikai és gazdasági környezetben a hagyományos paraszti, szőlő-bortermelő mentalitás, amely alapját képezte a modernizálásnak, az új szemléletű gazdálkodásnak, gazdasági környezetnek.

A hagyomány és a modernizáció egyszerre és egymás mellett zajlott le, de a súlyuk és arányuk változásaival. Ma az ágazatban a hagyomány tovább él, és a modernizáció a hagyományra is épül. A modernizáció a hagyományt nem zárta ki, sőt az igazán modern gazdálkodás a szőlő- és a borágazatban a hagyomány elemeit jól értelmezve és kihangsúlyozva felhasználja. Mondhatnánk nyugat-európai szlogenrel: „a hagyomány a jövő”!⁹

IRODALOM

Csoma Zsigmond

- 1994–95 Szőlészeti, borászati hagyományok, a megújulás és a közösség kötelékében. (Kapcsolatok, hatások, konfliktusok Dunántúl és Európa között a 17. század végétől a 20. század elejéig) Debrecen-Budapest
- 1998 Paraszti-uradalmi szőlőfajtaismeret és használat a Kárpát-medence nyugati területein a középkortól a XX. század közepéig. (Az ősi és hungaricum szőlőfajták történeti-ökológiai, ethno-ampelográfiai vizsgálata. Ethnographia. 1998/2. 505–549.
- 2003 A magyar bor útja. (Ambrus Lajossal és Somlósi Lajossal) Szombathely
- 2009 A zalakárosi szőlő és bor helye az Alpok és a Balaton között. (Történeti-néprajzi, agrár- és helytörténeti monográfia egy zalai falu szőlő-borkultúrájáról kelet-nyugat, és észak-dél között). Zalakáros
- 2011 A magyarországi hegyközségek 20. századi megszűntetése és újjászervezése. In: Tradicionális agrárközségek, mezőgazdasági szövetkezetek a Kárpát-medencében (19–21. század). Acta

⁹ Vö: *Csoma Zsigmond*. 2006.

Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVIII. Sectio
Historiae. 2011. (Szerk.: Petercsák Tivadar). 195–204. Eger

Petercsák Tivadar (Szerk.)

- 2011 Tradicionális agrárközösségek, mezőgazdasági szövetkezetek a
Kárpát-medencében (19–21. század). Acta Academiae Agriensis.
Nova Series Tom. XXXVIII. Sectio Historiae. 2011. Eger

A KONFLIKTUS FELOLDÓ INNOVÁCIÓ. A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN ÁTALAKULÓ GAZDÁLKODÁSI FORMÁK BIHARBAN A TSZ-EKTŐL A CSALÁDI GAZDASÁGOKIG¹

LOVAS KISS ANTAL

Az 1989-es rendszerváltozástól napjainkig nyomon követhetjük, hogyan alakult át Magyarország politikai, gazdasági, társadalmi szerkezete. Az ehhez hasonló egyik formációból a másikba történő „nagy átalakulás” mindenkor és mindenhol a világban hordoz egyedi sajátosságokat.² A magyarországi lokális társadalmakban a kollektív gazdálkodás háttérbeszorulását és az egyéni vállalkozások megerősödését hozta az 1989-es fordulat. A kilencvenes években végbement földmagánosítás és a termelőeszközök privatizációja okozta változások alapvetően formálták át a termelési viszonyokat és ebből következően a lokális társadalmakban élők létstratégiáit, érték- és normarendszerét.

A változás során a gazdálkodás irányát alapvetően befolyásolta a makrokörnyezet (politikai viszonyok, agrárpolitika), a mikrokörnyezet (a helyi infrastrukturális és természeti adottságok, közösségi viszonyok), az egyes gazdaságok jellemzői (méret, felszereltség, termelési irány, korszerűség), valamint a gazdálkodók személyes habitusa (a tanult képességek, egyéni adottságok)³

Írásomban, a makro- és mikrokörnyezeten, és a gazdálkodói mentalitás néhány jellemző jegyén keresztül igyekszem értelmezni a fenti folyamatokat. Hipotézisem szerint, a lokális társadalmakban, a rendszerváltást követő változások során az innováció, először a konfliktusok kiváltója volt, majd napjainkra, a megerősödött vállalkozó réteg kezében összeütközések feloldásának eszközévé vált. Bár az innováció eredendően az ipari kor terméke, mára nem csak technológiai vagy műszaki értelemben használatos, kibővült szellemi, mentális és tár-

¹ Ez a tanulmány az OTKA PD73403 és az OTKA 7820 számú kutatási program támogatásával készült.

² Polányi Károly 2004. [1944.]

³ Farkasné Dr. Fekete Mária 1999. 128–130.

sadalmi értelmezésekkel is.⁴ Az innováció multidimenzionális jelenség, ezért szükségképpen multidiszciplináris megközelítést igényel.⁵

Ez a tanulmány Hajdú-Bihar megye déli részének határ közeli településein (Kórössziget, Csökmő, Újiráz, Komádi, Magyarhomorog, Berekböszörmény, Körösszegapáti, Körösszakál) végzett kutatásokra épül. Az eltérő méretű, térségi státuszú, de térben egymáshoz közeli, földrajzi adottságaikban és táji–történeti hagyományaikban hasonló településeken interjúmódszerrel és megfigyeléssel gyűjtött tapasztalataim, megítélésem szerint, az ország számos pontjára több tekintetben általánosíthatók.

A rendszerváltás során meginduló változások átfogó, az egész ország gazdaságát és társadalmát érintő folyamatokat indukáltak, ám vannak olyan jellemzők, amelyeket egy-egy adott térség lokális sajátosságai formáltak. A téma kibontása során első lépésként azokat a fő hatásokat és momentumokat szükséges bemutatni, amelyek utat szabtak a bihari térségben végbement folyamatoknak. Az általam vizsgált bihari régió (Kis-sárrét) az elmúlt kétszáz év jelentős változásait hordozza magában. A századforduló után a mocsárlecsapolásokkal felszámolódott vízjárta, mocsaras természeti környezet helyére szántóföldi mezőgazdálkodás épült ki. A gazdaságföldrajzi viszonyok megváltozása kedvezett az intenzív élelmiszertermelésnek, ezáltal elősegítette a terület népességének megnövekedését. A térségben élő lakosságnak ezzel nem csak a korábbi gazdasági viszonyok átalakulásával kellett szembenézniük, de a termelési irányváltással a korábbi életvezetési modell devalválódása is végbement. A terület eltartó képességének megnövekedésével új települések jöttek létre (Újiráz, Kórössziget) és nagyszámú, eltérő etnikumú és felekezetű betelepülő jelent meg a térségben. A gazdasági fellendülésnek azonban csak az alapjai formálódtak ki, mert a trianoni határmegvonást követően a terület elvesztette hagyományos térségi kapcsolatrendszerét. Bihar Vármegye Magyarországon maradt része jelentős státuszvesztéssel ment keresztül, amely együtt járt a térségi központ, Nagyváradszabolcs elvesztésével és a felvevőpiacok beszűkülésével. A szocialista érában Hajdú megye a hozzá csatolt bihari csonkot érdemben nem tudta saját rendszerébe integrálni. A 20. század második felére a kis-sárréti terület halmozottan hátrányos helyzetűvé, a „periféria perifériájává”⁶ vált. A történelmileg determinált helyzet a rendszerváltás után sem javult, az országosan zajló társadalmi, politikai változások, az átalakuló gazdasági viszonyok tovább rontották az egyébként is nehéz helyzetű térség esélyeit, az élesedő versenyhelyzetben végképp kiszorult a fejlődést kínáló lehetőségekből.

A bihari térség gazdasági életében meghatározó volt a mezőgazdaság, ezért az agrárágazatot és a vidéket ért kedvezőtlen hatások fokozottan sújtották. Az alacsony kiépítettségű infrastruktúra és gyenge üzleti potenciál következtében

⁴ Ugrin Emese – Varga Csaba 2007. 156.

⁵ Gáspár László 1998.

⁶ Béres Csaba – Süli-Zakar István 1990.

gazdasági ellehetetlenülés ment végbe. A rendszerváltás során felszámolódó üzemek és termelőszövetkezetek helyet nem jöttek létre új munkáltatók. Csapdahelyzet alakult ki, mert az elmaradott országrész nem jelentett perspektívát a betelepülő cégek vagy magánszemélyek számára, ezért az itt élők fizetőképes kereslet hiányában nem tudták értékesíteni ingatlanjaikat, így nem tudtak elköltözni, de munkalehetőségek hiányában a megélhetésük sem volt biztosított. Az agrártermelők alkalmazkodási nehézségei miatt a térség regionális válságterületté vált. Ma lényegében néhány magasán gépesített mezőgazdasági vállalkozás működési terepe, miközben a területen létfenntartásért küzdő falvak és városok vegetálnak.

Ugyanakkor az elzártság, a perifériás helyzet és az a tény, hogy a térség természeti társadalmi, földrajzi és gazdasági környezete az elmúlt száz évben teljesen átforgalmódott, az itt élőket folyamatos alkalmazkodásra és a rendelkezésre álló lehetőségek maximális kihasználására sarkalták. A lokális identitás részévé vált a nehéz körülmények közötti helytállás deklarálása.

Rendszerváltás előtti gazdálkodás mai vetületei

A rendszerváltás előtt a mezőgazdasági termelés két fő pólusát a mezőgazdasági nagyüzemek és a háztáji gazdaságok jelentették. A két üzemi forma között kialakuló viszonyrendszerben egyrészt a tsz-ek nyújtottak szervezett keretet a háztáji termelés számára, vetőmaggal, tenyészállattal, takarmánnyal, szakirányítással és a felvásárló piac biztosításával segítették a háztáji gazdálkodást, másrészt a szocialista rendszer ideológiai alapon gátat is szabott a kisüzemek fejlődésének, szerepüket azokra a területekre korlátozta, ahol a nagyüzemek számára nem jelentettek jelentős konkurenciát. Az általam vizsgált bihari térségben a kedvezőtlen termőhelyi adottságok következtében, a mezőgazdasági nagyüzemek a 80-as években nem nyújtottak alapot a térség fejlesztésére. A Hajdú-Bihar megyei mezőgazdasági nagyüzemek közül a veszteségesek fele ezen a területen gazdálkodott. A bihari régió 27 mezőgazdasági termelőszövetkezetből 8 kedvezőtlen termőhelyi adottságú volt.⁷

A rendszerváltás utáni agrárpolitika megkérdőjelezte a nagyüzemi gazdálkodás létjogosultságát. Ez önmagában is jelentős értékvesztést eredményezett sokakban a lokális társadalmakban élők közül, mert ellent mondott annak a szocialista érában meghonosodott jövőképnek, amelyben a modern mezőgazdaság megvalósítása csakis a nagyüzemi gazdálkodáson keresztül volt elképzelhető. A termelőszövetkezetek megítélése a vidéki lakosság körében máig kettős. Tény, hogy erőszakos úton jöttek létre és sok közülük csak állami dotációval működött, ám a több adatközlő által napjainkban megfogalmazott idealizált képet az táplálja, hogy ezek a szervezeti formák a rurális társadalmakban biztosítani tud-

⁷ Bérés Csaba – Süli- Zakar István 1990. 80–87.

ták (gyakran nem gazdasági, hanem szociális megfontolások alapján) a teljes foglalkoztatást, még a szakképzetlen munkaerő tekintetében is. Bármilyen hatással volt is ez a hatékonyságra, a dolgozók mindenképpen élvezték a munkahely biztonságát.⁸ A rurális térségben élők közül sokan értéként kezelték a közösségi gazdálkodás elért eredményeit. Sok kistelepülésen azért akarták a tagok egyben tartani a tsz-t, mert felismerték, hogy az adott lokális viszonyok között ez az egyetlen munkalehetőséget biztosító termelési forma.

A települések életében betöltött szerepüket és helyzetüket a rendszerváltás óta semmilyen szervezeti forma sem tudta átvenni, de még megközelíteni sem. Ma a gazdasági szereplők üzleti szempontjából döntenek és így nem érdekeltek a helyi társadalom működésének támogatásában, a társadalmi vagy hatalmi struktúrák pedig forráshiányosak. Az is vitathatatlan, hogy a kollektív gazdálkodás felszámolására nem versenyhelyzetben került sor. A termelőszövetkezeti struktúrát alapjaiban ásta alá a szövetkezeti vagyon visszaosztása, valamint a működési keretek szűkítése. A jogszabályi háttér megváltoztatásával a mezőgazdasági nagyüzemek földre és egyéb vagyonra irányuló tulajdonosi jogát korlátozva jelentősen rontották gazdálkodási lehetőségeiket.

A rendszerváltás utáni gazdálkodás iránya

A megváltozott gazdasági feltételek között a termelők nehezen találták a helyüket. Kudarcaik mögött nem pusztán a piaci versenyhelyzethez való alkalmazkodás nehézségei és sikertelenségei, hanem a kormányzat elhibázott döntései is álltak. Az állami szabályozás piactorzító, versenykorlátozó, és így hatékonyságromboló befolyása jelentősen csökkentette a mezőgazdasági vállalkozások működési esélyeit.⁹

Termelői csoportok

A rendszerváltás óta kialakuló termelői csoportosulások a közös gazdálkodásnak különböző formáit valósítják meg. Megváltozott tulajdoni és szerkezeti struktúrával néhány tsz utódszervezet működik. Termelői csoportok alakultak azonos termékek előállítására és értékesítésére. Ezek a formák azért jelentenek előnyt, mert az elszigetelt termelőkhöz képest a termelői csoportok tagjai koncentrált beszerzésekkel csökkenthetik a termelési költségeket, közösen léphetnek fel árujukkal a piacon és az együttes piaci megjelenés keretét biztosít a szervezett magántermelésnek. A közösen értékesített, nagy tömegű termék pozícióelőnyt jelent a piacon, így a termelői csoportokon keresztül a kistermelők jobb esélyekkel integrálhatók a versenyszférába. Ugyanakkor gyengéjük, hogy hiány-

⁸ Kornai János 2005. 926.

⁹ Farkasné Dr. Fekete Mária 1999. 128–130.

zik az a gazdasági erő, amelynek segítségével korábban a téeszek akár meg is tudták hitelezni a termék előállítását. Talán ezzel is magyarázható, hogy a hátrányos térségi helyzetű dél-bihari régióban alig alakultak még ilyen szerveződések. A vizsgált térségben két termelői csoportosulás, a csökmői Bihari Táj Termelő és Szolgáltató Kft. és a Bihar Térsége Tejszövetkezet részletes bemutatása egy korábbi tanulmányom tárgya volt.¹⁰

Családi gazdaságok

A 21. századi családi gazdaságok struktúrája, munkaszervezési és irányítási jellemzői, illetve a családtagok szerepe és részvétele tekintetében is lényegesen különbözik a 18–19. századi családi gazdaságoktól. A rendszerváltozás után csak lassan, hosszas kísérletező folyamat eredményként alakult ki a mai formájában. Az új pozíció megteremtésében jelentős segítséget jelentett, hogy az 1989-es fordulat óta az individuális vállalkozási formák előnyöket élveznek a közösségi gazdálkodáshoz képes. Minden eddigi kormányzati erő jogszabályi és finanszírozási szinten beleszólt a piaci folyamatokba és valamilyen gazdasági méretet, termelési formát saját politikai céljainak megfelelően favorizált,¹¹ így a családi szervezeti forma többször kapott támogatást.¹²

A kezdeti próbálkozások nyomán rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy sem a háztájiban bevált gazdasági minták, sem pedig a hagyományos eszközökkel önellátásra szervezett formák nem működőképesek. A saját munka tradicionálisan kalkulálatlan volta ellenére is veszteségesek, vagy csak a korábbi – a szocializmus idején kialakított – életnívónál alacsonyabb létkereteket tudtak biztosítani. A modern vállalkozási forma más pillérekre épült, sajátosan új „családi nagyüzemi gazdálkodás” kialakulását követhetjük nyomon a kis-sárréti térség gabonatermesztésre szerveződő gazdasági miliójében. A térség természeti viszonyai kedvező feltételeket teremtenek a 100–300 ha-os magas szinten gépesített gabonatermesztő gazdaságok számára. A technológiai fejlődés pedig lehetővé teszi, hogy a vállalkozók individualizált megoldásokat válasszanak. Így a bihari térségben a 21. század elején legdinamikusabban fejlődő vállalkozási formációvá a családi gazdaságok válnak.

A rendszerváltozás után mezőgazdasági vállalkozásba kezdők jelentős része tönkrement, csak kevesek találták meg a szervezeti, intézményi megoldások piac számára legkívánatosabb azon együttesét, amely az adott időszakban a legversenyképesebb. A bihari régióban azok a gazdaságok maradtak fenn hosszú távon, amelyek tulajdonosai felismerték a piaci igényeket és akár a helyi termelési tradíciókkal is szakítani tudtak. (Ugyanakkor az egyes vállalkozásokat nem lehet

¹⁰ Lovas Kiss Antal 2011. 211–229.

¹¹ Polányi Károly A nagy átalakulás című könyvében elemezte azt a tényt, hogy a piac működésébe való állami beavatkozás már a 19. században is létező konfliktusforrás volt.

¹² Lovas Kiss Antal 2006.

pusztán pillanatnyi alkalmazkodóképességük alapján megítélni, mert a piaci viszonyok akár a lassabban reagálókat is kedvező piaci pozícióba hozhatják a kereslet váratlan fordulatai, új tartalommal tölthetnek meg használaton kívül került együttműködési formákat, szívességi kapcsolatokat is.)¹³

A családi forma megteremtése eleinte sok gazdaság esetében csak a kínálkozó formális és informális lehetőségek kihasználását jelentette. A kormányzat által nyújtott kedvezmények megszerzése épp úgy indokoltta tette, mint az a lehetőség, hogy a család bizalmi körén belül biztonságosabban voltak alkalmazhatók a szürke vagy feketegazdasági eszközök. Valójában a családtagok szerepe sok vállalkozás esetében elhanyagolható volt.

A rendszerváltozást követően a kapitalizálódási folyamat keretében a kooperációs kapcsolatok jellegének és intenzitásának mértéke megváltozott. A bizonytalan és változékony feltételek között beszűkültek a bizalomra épülő gazdasági kapcsolatok, a csereügyletek¹⁴ előtérbe kerül a bér munka és felértékelődtek a családi és rokonsági kötelékek.¹⁵ A földprivatizáció után elaprózódott földtulajdon újraegyesítésének szándéka szintén a család, az öröklésben érintettek bevonását indokolta. Vállalkozásaikban elsősorban a közvetlen öröklési struktúrába tartozó rokonokra (házastárs, gyerekek, szülők, testvérek) támaszkodnak. A családi gazdaságok üzemszervezetében a családtagok szerepe változó, az irányítástól a részfeladatokon át, a termelésben való alkalmi részvételig terjedhet. Gyakori, hogy a szoros gazdasági integráció a családi élet sikerének része.¹⁶

A konfliktusok kiváltója és feloldásának eszköze az innováció

Az 1989-es rendszerváltozást politikai döntések indították meg, de az átalakulás gazdasági színtereken is váltott ki társadalmi ellentéteket. Megítélésem szerint működőképes átalakulássá, csak a gazdasági színtéren, elsősorban az innováció segítségével megindult változások hatására, egy közel húsz éves kísérletező perióduson keresztül tudott válni. A gazdasági szereplők több tényező viszonyrendszerhez igyekeztek alkalmazkodni. A külső, felső elemként¹⁷ megjelenő főképpen jogszabályi úton realizálódó politikai döntések mellett, a rendszerváltással Magyarországon is utat találó világszintű egységesülési folyamatok, gazdasági globalizáció formájában is hatottak. Ezért a frissen kirajzolódó vállalkozói körre, immár hazai és helyi mellett hatást gyakorol a külföldi-nemzetközi, globális hálózatok megjelenése is. A globalizáció alapvető változásokat indukált, gyakran járt a korábbi időszakokhoz képest a folyamatok felgyorsulásával, a földrajzi helyek szerepének átalakulásával, az egyes gazdasági ágazatok

¹³ Grabher, Gernot – Stark, David 1996. 745–769.

¹⁴ Paládi-Kovács Attila 1977. 104.

¹⁵ Kuczi Tibor – Makó Csaba 1996. 176–189.

¹⁶ Kuczi Tibor 2000. 67–68.

¹⁷ Wolf, Eric R. 1966. 1–20.

jelentőségének helyi szintű átértékelődésével és gyakran új gazdasági szereplők megjelenésével. A vállalkozók és a lokális érdekeltségű elit igyekezett hozzáigazítani a helyi lehetőségeket az új igényekhez úgy, hogy a kívülről megfogalmazott elvárásokra minden település a saját működési mechanizmusait adaptálta, a helyiek számára leginkább megfelelő módon értelmezte át és szervezte újjá az erőforrásait. Így az egyes települések között mutatkozó eltérések nem véletlenszerű torzulások következményei, hanem a helyi viszonyokra adaptált és azok által determinált folyamatok okozatai, a globális stratégiák lokális megvalósításai. Ebben az értelemben a globalitás és lokalitás nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő folyamatok. Az elméletet kifejtő Roland Robertson szerint a globalizáció nem összemosza, hanem kihangsúlyozza az egyes földrajzi körzetek sajátos vonásait a helyi tudást, a helyi kultúrát, az egyedi gazdasági tevékenységek jellegzetességeit. Ezért a globalitás és lokalitás nem analitikus oppozíciók, hanem a lokalitás a globalizáció egyik aspektusa, az általa alkotott fogalommal, glocalizáció.¹⁸

Mivel az egyik legfontosabb változás, hogy a kollektív formák elsődlegessége megszűnt, a versenygazdaságra jellemző piaci kényszer a kisüzemi jellegű egyéni gazdaságok létrehozását involválta. Így a rurális térségben a fejlődés elsődleges mozgatórugójaként a Schumpeteri¹⁹ értelemben vett innováció valósulhatott meg, amelynek lényegi eleme, hogy a vállalkozók a termelési tényezők új szerkezeti struktúráinak hordozóit. Voltaképpen az ugrásszerű változás következményeként jelent meg a korábbi egyensúlyviszonyok érdekkonfliktusokkal járó felbomlása. A szocializmus zsákutcájából kihátráló posztszocialista átalakulással kiépülő kapitalista gazdaság szélesebb távlatokban kétség kívül pozitív jelenségként fogalmazódik meg, ugyanakkor, a lokális társadalmakban élők mindennapjaiban már korántsem ilyen egyértelműen pozitív az átalakulás megítélése. A bihari térségben végzett kutatás interjúiból gyakran kiolvasható volt a helyi társadalmak tagjainak kiábrándultsága. Gyakran a lokális gazdasági, politikai elit is az értékek, normák devalválódásáról számolt be. Az emberek bizalmatlanná és befelé fordulóvá váltak. Az átalakulás, az azt megélők számára gyakran jelentős konfliktusokkal járt együtt.

Ebben a tekintetben a halmazottan hátrányos helyzetű bihari határmenti régió különösen alkalmas terepnek mutatkozott a rendszerváltás óta végbement változások nyomon követésére, mert itt a nehéz megélhetési körülmények, az elzártság hatásaként a változások nagyon gyakran konfliktusszituációkban nyilvánultak meg. A társadalmi konfliktusok szerepének értelmezése több kultúraértelmezés fontos eleme. Ellentétben a társadalom alapállapotát a harmóniában látó, a konfliktust, mint helyre igazítandó zavart szemlélő nézetekkel²⁰ a konfliktusel-

¹⁸ Robertson, Roland 1992. 173–174.; 1995. 25–44.

¹⁹ Joseph Alois Schumpeter 1934.

²⁰ Radcliffe Brown

méletek képviselői a társadalmi változás motorját látják a társadalmi konfrontációban.²¹

A konfliktusforrások formái a rendszerváltás után

A helyi társadalmakban kialakult problémahelyzeteket és értékzavart tükrözi, hogy Richard E. Walton és John M. Dutton munkapszichológiai kutatásai során feltárt konfliktusforrások mindegyike fellelhető volt rendszerváltás során átalakuló bihari térségben is.²² Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – néhány példán keresztül vázolom fel a nézetkülönbségek jellegét és tárgyát.

Az erőforrásokért folytatott verseny a rendszerváltozást követő húsz évben több alkalommal és eltérő értékkörök mentén került előtérbe. A privatizáció során nem csak az eszközök és az infrastruktúra, hanem gyakran az információ megszerzése körül is ellentétek alakultak ki a gyakran szerteágazó kapcsolati tőkével rendelkező, ám a földbirtoklástól rendeleti úton elzárt termelészövetkezetek és a javakat megszerző, de piaci szereplőként még bizonytalan vállalkozók és a privatizált vagyontárgyakban pusztán bevételi forrást látó magánszemélyek között. Az ezredfordulót követően viszont egyre inkább a földtulajdonlás vagy földbirtoklás körül kialakult versengés vált jellemző konfliktusforrássá a privatizáció során végbement átalakulásból nyertes kikerülő vállalkozók között.

A hasonló tevékenységre kiterjesztett kompetenciával gyakran együtt járó összeütközések *hatásköri két- vagy többértelműséget* jeleztek, különösen a jelentős földterülettel rendelkező piacorientált vállalkozók esetében. A rendszerváltás után kialakuló lokális elit szerepkeresése kapcsán is gyakran konfliktusforrás volt a hatáskörök többértelműsége a polgármester, az egyház képviselője vagy éppen a jelentős anyagi bázissal rendelkező vállalkozók között.

Az ambivalens helyzetek ugyanakkor vizsgálható az egyének szintjén is *státuszproblémaként*, amikor a lokális hierarchia azonos szintjein betöltött pozíciók értéke, *egyéni megítélése* válik kérdésessé. A rendszerváltozás időszakból gyakoriak azok az egyéni interjúk, amelyekben az alanyok (pl.: vállalkozók, vagy tsz vezetők) máshová kalibrálják saját helyzetüket és szerepüket a lokális társadalmon belül, mint a helyiek őket. De státuszproblémák nem csak az egyének körében, hanem akár települési szinteken is jellemezték a kilencvenes éveket. A térségi változások gyakran a korábban meghatározó, irányító szerepkört betöltő nagyobb települések státuszvesztésével, községek közötti hierarchia változásával jártak.

Általánosan jellemző problémaként vetődött fel a privatizációval kapcsolatos információk hiánya, amely növelte a *kommunikációs gátak kialakulását*. A rendszerváltozás történéseit a rurális térségben élők jelentős része a szóbeszédre

²¹ Talán a legismertebb Karl Marx társadalmi osztályok összecsapását kifejtő modellje.

²² Richard E. Walton – John M. Dutton 1969. 73–84.

támaszkodva követte nyomon, amely pseudokonfliktusok forrásává tette a privatizációs folyamatot.

Gyakran adekvát csatornák hiányában nem volt elegendő információ így torzzá vált a folyamatokról, valamint mások érdekeiről és értékrendjéről feltételezett kép. (Pl.: kezdetben a tsz-tagok nem merték kivenni a részarány-tulajdoni földeket, a teljes tulajdoni hányadukat a szövetkezetben hagyták, mert a közvélekedés szerint elbocsátották volna azt, aki kiveszi a földjét – vagy annak egy részét – és így „hűtlen lesz a szövetkezethez”. Valamint az idős generáció körében elterjedt, hogy akik visszaigénylik a földjüket, azok elvesztik a nyugdíjukat, és ez visszariasztotta őket.)

Azonban nem csak a pseudokonfliktusok, hanem valóságos, az egyének pozíciójából fakadó *keresztfüggőség* is konfliktusforrássá vált. Például a tulajdoni hányad kiszámítása kapcsán is elszabadultak az indulatok. Az üzletrész-felosztás kapcsán a nyugdíjas és az aktív termelőszövetkezeti tagok között alakult ki érdekellentét. Attól függően, hogy a tulajdoni hányad kiszámítása során milyen arányban vették figyelembe a szövetkezetben eltöltött időt, a bevitt vagyont és a fizetést, az aktív dolgozók vagy a nyugdíjasok érdeke érvényesült. A konfliktus forrásává az vált, hogy az aktív dolgozók a szövetkezet egyben tartásában voltak érdekeltek, míg a nyugdíjasok közül sokakat a gyors készpénzhez jutás motiválta.

A rurális térségben élők érték és normarendszerének zavarában jelentős szerepet játszott az elmúlt két évtized magyar agrárpolitikája. A modernista társadalom legfontosabb alappillérei a technikai fejlődés, a politika és a gazdaság, a piac. A rendszerváltást követően ezek közül a politika jelentősen felülreprezentáltan jelent meg. A mezőgazdaság és ezzel együtt a vidék átalakítása alapvetően a politika által vezérelt folyamatként zajlott le, amelyben a gazdasági racionalitás legfeljebb másodlagos szerepet játszott. Az egymást követő kormányok agrárpolitikája rövid távú, választásokra koncentráló célokat követett. Mindez jelentősebben befolyásolta a gazdasági stratégiákat, mint a talaj- és éghajlati adottságok, vagy a gazdálkodási tradíciók.

Szelényi Iván megszakított polgárosodás elméletében hangsúlyozza, hogy a szocialista érában csak a vállalkozások tárgyi miliójét tudta fölszámolni a politikai hatalom. A szocializált ismeretek, a vállalkozói habitus, a kalkuláció ismerete, a piaci jártasság, amelyek a birtokos parasztság körében korábban is hagyományosan generációról generációra maradtak fenn, a szocializmus körülményei között is átadódtak.²³ Kornai János már nem csak a birtokos parasztok leszármazottairól ír. Szerinte az emberek számottevő része jóformán ösztönösen hajlik arra, hogy önállóan gazdálkodjék, él benne vállalkozó szellem. Ezért a posztiszocialista átalakulás során a „spontán vállalkozási ösztön” viharos sebes-

²³ Szelényi Iván 1988. 192.

séggel lépett túl a szocializmusban kialakított gazdasági szabályrendszereken.²⁴ Kétség kívül a Kovách Imre gazdálkodói magatartásokat és üzemformákat vizsgáló típusalkotásában „a piacorientált és a piacra szerveződő vállalkozói magatartás” ezt az irányt képviseli.²⁵ Azonban Bíró A. Zoltán, Gagy József és Oláh Sándor 1994-es tanulmányukban arra hívják fel a figyelmet, hogy voltak, akik nem változtatással, hanem kivárással, a termelés visszafogásával igyekeztek alkalmazkodni. Az óvatos, kockázatkerülő gazdasági magatartás következtében kiesett jövedelmet a fogyasztás csökkentésével, takarékos életvitellel ellensúlyozták, és fokozatosan felélték a tartalékaikat.²⁶ Bíróék ez a formát sokkal inkább tekintik hagyományos paraszti stratégiának, mint a kockázatot. Így – véleményük szerint – voltaképpen a tradicionális stratégiákat bevetők kerültek jelentős hátrányba az új, kapitalizálódó gazdasági rendszer működési folyamatait átlátó, illetve kockázatvállaló társadalmi csoportokkal szemben. Mindebből látható, hogy a vállalkozók hagyományokon nyugvó vagy újító mentalitásának hangsúlyozása alapvetően eltérő értelmezését adhatja a vidéki társadalmak rendszerváltás után kialakult értékválságának, mindez azonban nem csak az elemzés szintjén, hanem a politikai gyakorlatban is megjelent. Az első szabad választások koalíciós kormányának parasztpártja láthatóan abból indult ki, hogy a szocializmusban nem sérült meg az a kulturális normarend, amely a birtokos parasztság második világháború előtti morális alapját jelentette. Úgy ítélték meg, hogy a második világháború előtti gazdálkodási rendszert, az individuális kisparaszti életformát vissza lehet állítani. Az ezredfordulóra azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a falvakban élő gazdálkodók nem térhetnek vissza arra a korábbi lét és technológiai síkra, ahonnan az ötvenes években irányt változtattak, mert ekkorra már azok az emberek is kiöregedtek a termelésből, akik még fiatalon közvetlen tapasztalatot szereztek a szocialista éra előtti egyéni gazdálkodásról.

Mivel a szocializmus idején a magángazdálkodói tevékenység szocializációjának csak szűkös keretei adódtak, kevés volt az olyan család, amelyben a szülők második világháború előtti világból átmentett gazdasági vagy üzleti ismereteit a gyakorlatban vitte volna tovább a következő generáció. Ezért a vállalkozásba kezdők, még ha hagyományos gazdaságszervezési modellt követtek is, voltaképpen nem helyreállításra, hanem új, az adott kor elvárásainak megfelelő tudás megszerzésére törekedtek.²⁷ A felkínált modell, azért is vált problémaforrássá, mert a kisczudák által megfogalmazott vidékkép még a múlt tekintetében sem volt igaz, egy soha sem létezett, jelenből megfogalmazott, idillikus és romantikus paraszti kultúrát konstruált. Figyelmen kívül hagyta a rendszerváltás idején jellemző lokális társadalmi valóságot. A döntéshozók a birtokpolitika kialakítása során ignorálták, hogy a 20. század végén már nem beszélhetünk parasztságról,

²⁴ Kornai János 2005. 919–920.

²⁵ Kovách Imre 1988. 91–93.

²⁶ Bíró A. Zoltán – Gagy József – Oláh Sándor 1994. 29–33.

²⁷ Kornai János 2005. 919.

és magának a paraszti létformának sem voltak reális perspektívái.²⁸ A rendszerváltást követő magyar agrárreform azt feltételezte, hogy az egykor volt tulajdonosok örökösei az adott kor lehetséges gazdálkodói. Továbbá figyelmen kívül maradt azt a tényt, hogy a volt tulajdonosok jelentős része városi polgárrá vált és a földhöz való visszatérést ezek jelentős része presztízsvesztésként élte volna meg. Nem értettek a gazdálkodáshoz, de nem is kívántak gazdálkodni.²⁹ Így a mezőgazdasági földterület számottevő része külső, nem gazdálkodó tulajdonosokhoz került, ezért a több mint 2 millió földhöz jutott új tulajdonos jelentős része bérbe adta az frissen szerzett tulajdonát az adott területen gazdálkodó helyi gazdáknak. A gyakran városi tulajdonosok, minél magasabb bérleti díjak kifizetésére törekednek a valóban mezőgazdasági termelésből élő vidéki gazdákból. Következésképpen a lokális társadalmakban keletkező konfliktusokat a rendszerváltás után kialakuló agrárkáoszt az agrárpolitikai döntések generálták és nem a helyi társadalmakban működő kis gazdaságok és nagybirtokok ellentétéből, vagy az elszegényedők és meggazdagodók érdekkülönbségeiből adódtak. Viszont a sorozatos kudarcok elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy felszítsák az indulatokat a rurális térségekben.

Az eltérő érdekekből fakadó konfliktusok a kistelepülések átlátható társadalmi mezőjében egyszerre jelentettek makroszintű, a társadalmi osztályok és generációk között létrejött nézeteltérést és mikroszintű az interperszonális kapcsolatokig ható konfliktushelyzeteket. Így a széteső helyi társadalom nem tudott közvetíteni az egyén és a makrotársadalom között sem. Arjun Appadurai a lokalitásra irányuló fenomenológiai vizsgálatait alapul véve, arra a megállapításra juthatunk, hogy az átértékelődő társadalmi szerkezet, az egymástól eltávolodó helyi lakosság és a vállalkozói réteg éppen a közös társadalmi hovatartozás érzését és ezzel a helyi szintű lokalitást rombolta.³⁰ Tehát a késő modern helyi társadalmakban a rendszerváltást követően eltérő irányok mentén átformálódó létstratégiák és jövedelmi viszonyok, gátolták a lokális közösségek egyben maradását.³¹

A megváltozott gazdasági viszonyok között sokszorosára növekedtek a jövedelemkülönbségek és ezzel a társadalmi különbségek is. Nyilvánvalóan az egyenlőség elve már a nyolcvanas években sem volt működő valóság, már akkor jelen volt a vagyonosodás folyamata, de ekkor még igyekeztek betagozódni a többség létviszonyai közé a tehetős kevesek. Így gazdagságuk ellenére is voltaképpen alávetették magukat a többség értékrendjének. A rendszerváltást követően a kooperációs kapcsolatok jellegének és intenzitásának mértéke megváltozott, a helyi társadalmak az individualizálódás irányába mozdultak el. A belső norma és értékrendet az is aláásta, hogy a rendszerváltás során nem mindig azok az emberek jutottak vagyonhoz, akik a helyiek értékrendje szerint a legpozitívabb

²⁸ Silverman, Sydel 1983. 89–105.

²⁹ Kényszerparasztok (Borsos – Csité – Hella – Kovács – Letenyei 1999: 43)

³⁰ Appadurai, Arjun 1996. 178–199.

³¹ Giddens, Anthony 1991.

emberi és gazdálkodói tulajdonságokat képviselték. A lokális társadalom tagjainak szembe kellett nézni azzal a helyzettel, hogy egyeseknek – esetleg a kevésbé érdemeseknek is –, „minden jobban sikerül”.

Az ellentétek tudatosítási módjának torz, részgazságok mentén megfogalmazott formája alakult ki több településen a helyi vállalkozók és a magukat kisemizettnek érző nincstelen munkanélküli lakosok között. Az elszegényedők megítélése szerint, a vállalkozók meggazdagodása az ő kárukra történt. Az elszegényedő és lecsúszó rétegek körében gyakran irigységgel vegyes ellenszenv alakult ki a gazdasági eredményeket és vagyongyarapodást felmutató vállalkozói réteggel szemben. Az interjúk tanulsága szerint a helyiek szemében a vállalkozók gyakran nagyképű, irigy emberekként tűnnek fel, akik nem értenek ahhoz, amit csinálnak, nem kooperatívak, maguknak valók és vagyonukat tisztességtelen úton szereztek. Ugyanakkor a vidéki társadalmakban kialakuló konfliktusokért nem lehet csak a rendszerváltás óta elhibázott kormányzati döntéseket okolni. A korábbi szocialista országok helyi társadalmi is küzdenek hasonló nehézségekkel. A szocializmusból kapitalizmusba átlépő szovjetunióban szintén a jövedelemkülönbségek mentén kirobant ellentétek okán konfrontálódtak azok a generációk, amelyeknek semmilyen gyakorlati tapasztalata sem volt az önálló vállalkozáson alapuló gazdasági tevékenységről.³²

A vállalkozói réteg kezdetben nemigen tudott mit kezdeni a sajátos „bűnbak” szereppel, bennük is felmerült eleinte, hogy ha a rendszerváltó társadalmi közegekben az esélyek egyenlők, miért pont ők jutottak sikeres pozícióba, illetve miért nem gyarapodtak mások is. A legtöbb, ma jelentős földterülettel rendelkező sikeres vállalkozó, abban a kezdeti időszakban tudott birtokot szerezni és megalapozni a gazdaságát, amikor a rendszerváltás után olcsón lehetett földhöz jutni. A társadalmi és kulturális tőke jelentős szerepet játszott az önállósodásukban.³³ Az interjúkban úgy fogalmaztak, hogy jó időpontban ismerték fel a lehetőséget és a későbbiekben – a gazdasági körülmények változása folytán – mások már nem tudtak kedvező helyzetből indulni. Véleményük az volt, hogy ha valaki ma kezdene egy hasonló gazdaságépítésbe, egészen biztosan belebukna.

Mára azonban helyzetértékelésükben, valamiféle vállalkozói identitás megformálódása megy végbe. A gyarapodó gazdasági elit már nem hajlandó magára vonatkoztatni a lokális társadalom mércéit, érték és normarendjét. A velük készült interjúkban, visszatekintve sikerüket azzal magyarázzák, hogy termelőeszközt láttak a megszerzett földvagyonban, olyan anyagi potenciálnak tekintették, amellyel biztosítani tudták a megélhetésüket, ellentétben azokkal, akik felélték a kárpótlással juttatott javaikat. Ugyanakkor a föld értékének felismerése mellett egy másik fontos, ám a korábbi paraszti normákkal ellentétes gazdaságsszervezési eszközük a kockázatvállaló piaci magatartásuk. Megítélésük szerint, akik nem

³² Walter D. Connor 1991. 29.

³³ Kuczi és Lengyel 1995. 105.

vállalták a kihívásokat, kitértek a kockázatvállalás elől és sem munkaerőcsökken, sem a munkához való viszonyukon nem tudtak, vagy nem akartak változtatni, azok jogosan kerülnek alacsonyabb társadalmi pozícióba. Lényegében kiszolgáltatottságuk okozói önmaguk. Az interjúkban több vállalkozó arra panaszkodott, hogy nem tudnak megbízható bér munkásokat fogadni, mert lopnak, elszoktak a munkától, és ha valakit alkalmaznak, attól kell félniük, hogy tönkreteszi a nagy értékű gépeket a nemtörődömségével. Még egyszerű feladatokat sem lehet rájuk bízni, és amit keresnek, azt gyorsan elisszák.

A kilencvenes évektől a vállalkozók, eltávolodva az őket negatívan megítélő lokális társadalomtól, gyakran a helyi szinteket átlépve alakították ki a kapcsolati hálójukat. Ugyanakkor a vállalkozók nem feltétlenül élnek minden tekintetben másképp, mint a helyiek, csak néhány kérdésben hagyják teljesen figyelmen kívül a lokális elvárásokat kommunikáló csatornákat. Nem egyszerűen kiemelkedtek, hanem elkülönültek. Nincsenek ráutalva a helyiekre, de munkát is csak elvétele tudnak teremteni számukra. Ugyanakkor, szinte egy időben az elkülönülés létrejöttével, megindul egy ellentétes irányú folyamat is, amelynek lényege, hogy a vállalkozók lokális helyzetüket folyamatosan újra pozícionálják. A gazdaságok sikeressége és a kétség kívül megalapozott anyagi háttér révén tudnak új pozícióból kapcsolódni saját lokális közegükhöz. Így a vállalkozások egyik oldalukon a piaccal érintkeznek, a másikon folyamatos kontaktusban maradnak a társadalommal.³⁴

Napjainkra különösen azok a vállalkozók váltak sikeressé, akik cselekvő módon, kreatívan adaptálták a kollektív gazdálkodás során megszerzett ismereteiket. A mobilitás, a változásokhoz való gyors alkalmazkodás képessége, valamint a folyamatosan bővített tudás meghatározza a munkához való viszonyukat. Az új tudások, ismeretek megszerzése nem előfeltétele, hanem része a munkájuknak, az innovációs folyamat velejárója.³⁵ Nem egyszerűen alkalmazkodni próbáltak, hanem újabb és újabb innovációs újításokkal igyekeztek kihasználni a piac igényeit. Az általam vizsgált térségben gyakoriak az olyan mezőgazdasági vállalkozások, amelyek tulajdonosai nem szocializáltak tradicionális gazdálkodói ismereteket, felmenőik között nem voltak gazdálkodók. Ugyanakkor arra is volt példa, hogy az interjú során megszólaló vállalkozó egy általa megkonstruált családi gazdálkodói múltat tekintett a saját gazdálkodása előképének, úgy, hogy valójában gazdálkodó elődeinek semmilyen viselkedési sémáját sem szocializálhatta, mert személyesen nem ismerte őket.

Mindez azt jelzi, hogy egyrészt folyamatosan zajlik a múlt újrakonstruálása, amelyben a hagyományos gazdálkodói tradíciók azon elemeinek forgalmazása megy végbe, amelyek illeszthetők az innovatív és jól alkalmazkodó vállalkozói presztízshez, sőt gyakran a térség hagyománykészletét is szabadon adaptálják

³⁴ Kuczi Tibor 2011. 4.

³⁵ Ugrin Emese – Varga Csaba 2007. 156.

saját céljaikra, például termékeik reklámozására használják fel.³⁶ Másrésztől tapasztalható a korábbi gazdasági stratégiákat alapvetően elutasító, azt csupán meghaladott formációnak tekintő gazdálkodói hozzáállás is. Ennél a vállalkozói magatartásnál gyakran a magát minden körülmények között feltaláló, az anyagi gyarapodást saját erőből megvalósító self-made man ideáltípusának követése a jellemző.³⁷ Itt az egyéni teljesítmény hangsúlyozása teljesen felülír bármilyen gazdálkodói múlttal való közösségvállalást.

Összegzésül

Szántó János a szekularizációs folyamatok vizsgálata kapcsán utal arra, hogy a társadalom érték és normarendjének átformálódásához jelentős időre van szükség, mert szocializáció útján megy végbe.³⁸ Ezt az elgondolást alkalmazva a rendszerváltás során végbement folyamatokra a politikai és gazdasági átalakulás lényegesen megelőzte a társadalom érték és normarendjének változását. Az átalakulás lényegében azokkal a generációkkal teljesedett ki, amelyek már a szocializmus után születtek és csak az előző generációk szocializációs stratégiái alapján alkotnak képet a múlttól.

A 21. század elei lokális társadalmakban markánsan kirajzolódik a 20. században működő korábbi értékek és normák keveredése. A rendszerváltás óta eltelt húszévnyi rendeződési időszakban azok kerültek hátrányos helyzetbe, akik nem ismerték fel a földtulajdon birtoklásában rejlő lehetőséget, vagy a hagyományos paraszti modelleket követték. Azok a gazdálkodók, akik földtulajdonba fektettek, modern vállalkozói magatartással folyamatosan alkalmazkodtak, kihasználták az innovációban rejlő lehetőségeket, először a helyi társadalmakban jelentős elutasítással kellett szembenézniük, azonban napjainkra a konfliktushelyzetek megoldásában is az innovációs folyamat segíti a sikeres vállalkozókat, amelynek révén, mára a helyi társadalmak gazdálkodói elitjébe tartoznak. Így a konfliktushelyzetek feloldásában anyagi és társadalmi helyzetük segítségével pozicionáltak újra.

IRODALOM

Appadurai, Arjun

1996 *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization.* Minneapolis

³⁶ Hobsbawm, Eric 1987. 127–198.

³⁷ Csíste András 1999. 151–171.

³⁸ Szántó János 1998. 26–30.

- Béres Csaba – Süli-Zakar István*
1990 Bihar: Térbeli hátrányok – Társadalmi problémák. Debrecen – Berettyóújfalu
- Bíró A. Zoltán – Gagyí József – Oláh Sándor*
1994 Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. Antropológiai Műhely 4. Bukarest
- Borsos Endre – Csíte András – Hella Ferenc – Kovács Róbert – Letenyei László*
1999 Rendszerváltás után. Falusi sorsforduló Ökörítőfülpösön. In: Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében. (Szerk.: Borsos Endre – Csíte András – Letenyei László) 17–48. MTA Politikai Tudományok Intézete – SZÁMALK Kiadó
- Connor, Walter D.*
1991 The Rocky Road: Entrepreneurship in the Soviet Economy, 1986–89. In: The Culture of the Entrepreneurship. (Szerk.: Brigitte Berger) ICS Press. San Francisco, California
- Csíte András*
1999 Gazdasági rendszerek és társadalmi folyamatok a poszt szocialista vidéki átalakulásban. In: Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében. (Szerk.: Borsos Endre – Csíte András – Letenyei László) 151–172. MTA Politikai Tudományok Intézete – SZÁMALK Kiadó
- Farkasné Dr. Fekete Mária*
1999 A földhasználat és az agrárpolitika összefüggése az Európai Unióban. Angliai tapasztalatok. Mezőgazda, Budapest
- Gáspár László*
1998 Általános innovációelmélet. Dunaprint Kiadó, Budapest
- Grabher, Gernot – Stark, David*
1996 A szervezett sokféleség – evolúcióelmélet, hálózatelemzés és a poszt szocialista átalakulás. Közgazdasági Szemle, 43 (9). 745–769.
- Giddens, Anthony*
1991 Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge, Polity Press
- Hobsbawm, Eric*
1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: Hagyomány és hagyományalkotás. (Szerk.: Hofer Tamás – Niedermüller Péter) 127–198. Budapest

Kornai János

- 2005 Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás. Köz-gazdasági Szemle, LII. december 907–936.

Kovách Imre

- 1988 Termelők és vállalkozók. Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban. Rétegződés-modell vizsgálat IX. Budapest.

Kuczi Tibor

- 2000 Kisvállalkozás és társadalmi környezet. Replika Kör, Budapest
2011 Kisvállalkozás és társadalmi környezet. Jelenkutató Alapítvány Budapest

Kuczi Tibor – Makó Csaba

- 1996 Towards Industrial Districts? Small-Firm Networking in Hun-gary. Restructuring Networks in Post-Socialism. (Eds.: G.Grabher – D.Stark) 176–189. Oxford University Press, Oxford

Lovas Kiss Antal

- 2006 Piaci túlélés- kisüzemi lavírozás. Studia Folkloristica et Ethnographica 49. Debrecen
2011 A rendszerváltás után újjáalakuló termelői szerveződések Dél-Biharban. In: Tradicionális agrárközösségek, mezőgazdasági szövetkezetek a Kárpát-medencében (19–21. század). Tudomá-nyos konferencia előadásai. Eger, 2010. október 6–7. Acta Academiae Agriensis Nova Series Tom. XXXVIII. Sectio Historiae. (Szerk.: Petercsák Tivadar) 211–229. Eger

Paládi-Kovács Attila

- 1977 Munkaerő és munkaszervezet a magyar parasztok rétgazdálkodá-sában. Népi Kultúra- Népi Társadalom X. 103–137.

Polányi Károly

- 2004 [1944] A nagy átalakulás. Napvilág Kiadó, Budapest

Robertson, Roland

- 1992 Globalization. Social Theory and Global Culture. London.
1995 „Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity.” In: Global Modernities. (Eds.: Featherstone, M. – Lash, S. – Ro-bertson, R.) 25–44. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi

Silverman, Sydel

- 1983 A parasztság-tanulmányok alakulása az antropológiában: a pa-raszt fogalma és a kultúra fogalma. Ethnographia 94 (1): 89–105.

- Schumpeter, Joseph Alois*
 1934 The Theory of Economic Development. Harvard University Press, Cambridge
- Szántó János*
 1998 Vallásosság egy szekularizált társadalomban. Új mandátum, Budapest
- Szelényi Iván*
 1988 (1992) Socialist Entrepreneurs. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press. (Magyar nyelven: Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Budapest: Akadémiai Kiadó)
- Ugrin Emese – Varga Csaba*
 2007 Új állam- és demokráciaelmélet. Századvég Kiadó, Budapest
- Walton, Richard E. – Dutton, John M.*
 1969 The Management of Interdepartmental Conflict: A Model and Review. Administrative Science Quarterly Vol. 14, No. 1 Mar. 73–84.
- Wolf Eric R.*
 1966 Kinship, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies. In: The Social Anthropology of Complex Societies. (Ed.: Banton, Michael) ASA Monograph 4. 1–20. Tavistock Publications, London

Tartalom

Petercsák Tivadar: Előszó	5
Petercsák Tivadar: 20. századi változások a paraszti gazdasági közösségekben	7
Bartók Béla: Adatok a Heves vármegyei szarvasmarha-tenyésztés 1934–1938 közötti történetéhez	25
Csoma Zsigmond: Hagyomány és modernizáció a magyar paraszti szőlő- és borgazdálkodásban (20. század, 21. század eleje)	49
Lovas Kiss Antal: A konfliktus feloldó innováció. A rendszerváltás után átalakuló gazdálkodási formák Biharban a tsz-ektől a családi gazdaságokig.....	71